

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ελληνική και Τουρκική Υψηλή Στρατηγική κατά τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897

Μεταπτυχιακός φοιτητής: Κων/νος Ν. Αντωνάτος
Επιβλέπων καθηγητής: Χαράλαμπος Παπασωτηρίου

Αθήνα, Νοέμβριος 2016

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Ειδίκευση: Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές

Ελληνική και Τουρκική Υψηλή Στρατηγική κατά τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897

Διπλωματική εργασία Κων/νου Ν. Αντωνάτου
(Αριθμός Μητρώου: 1215Μ017)

Επιβλέπων καθηγητής: Χαράλαμπος Παπασωτηρίου

Δήλωση μη λογοκλοπής και ανάληψης προσωπικής ευθύνης

Δηλώνω ότι η παρούσα εργασία που παραδίδω με τίτλο «Ελληνική και Τουρκική Υψηλή Στρατηγική κατά τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897» είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δε χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Επίσης δηλώνω ότι αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναται να προκύψουν σε περίπτωση που η εργασία αυτή αποδειχθεί ότι αποτελεί προϊόν λογοκλοπής.

Αθήνα, 15 Νοεμβρίου 2016

Κων/νος Αντωνάτος (ΑΜ : 1215Μ017)

Αφιερώνεται στη σύζυγό μου Λιάνα

και στα παιδιά μου Νικόλαο και Παναγιώτη

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Επιθυμώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους τους καθηγητές και το προσωπικό του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών, για τις γνώσεις, τις εμπειρίες και τις συμβουλές που μου παρείχαν σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Θα ήθελα ιδιαίτερα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Χαράλαμπο Παπασωτηρίου για τη βοήθεια και τη καθοδήγηση που μου παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας αλλά κυρίως για το γεγονός ότι οι γνώσεις και η εμπειρία του σε θέματα διεθνών σχέσεων και στρατηγικής τις οποίες μεταλαμπαδεύει ακούραστα εδώ και πολλές δεκαετίες σε μεγάλο αριθμό αξιωματικών των Ενόπλων Δυνάμεων, αποτελούν και για εμένα πολύτιμο οδηγό στη στρατιωτική μου σταδιοδρομία.

Επίσης, οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες στον ιστορικό, συνάδελφο, συμμαθητή και φίλο Αντισυνταγματάρχη (ΤΘ) Βασίλειο Αναστασόπουλο για την πολύτιμη βοήθειά του στο ιστορικό κομμάτι της έρευνάς μου.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελίδα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΒΑΣΙΚΟΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ

Η έννοια της στρατηγικής.....	11
Η έννοια της υψηλής στρατηγικής.....	13
Η «μικροσκοπική» υψηλή στρατηγική.....	15
Η «μακροσκοπική» υψηλή στρατηγική.....	17
Κριτήρια αξιολόγησης υψηλής στρατηγικής.....	22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Το ελληνικό κράτος από το 1881 έως τις παραμονές του πολέμου του 1897.....	23
Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έως τις παραμονές του πολέμου του 1897.....	27

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

Το θέατρο επιχειρήσεων Θεσσαλίας	31
Η στρατιωτική στρατηγική των αντιπάλων κατά την 1 ^η περίοδο (μάχη των συνόρων 6 - 11 Απριλίου 1897).....	33
Η στρατιωτική στρατηγική των αντιπάλων κατά την 2 ^η περίοδο (η σύμπτυξη στα Φάρσαλα και η πρώτη μάχη του Βελεστίου).....	36
Η στρατιωτική στρατηγική των αντιπάλων κατά την 3 ^η περίοδο (η σύμπτυξη στην τοποθεσία Δομοκού και η δεύτερη μάχη του Βελεστίου).....	41
Το θέατρο επιχειρήσεων Ηπείρου.....	45
Η στρατιωτική στρατηγική των αντιπάλων στο θέατρο επιχειρήσεων Ηπείρου..	46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΑΝΑΛΥΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΣΤΑΣΗΣ

Η οικονομική διάσταση της ελληνικής υψηλής στρατηγικής.....	51
Η οικονομική διάσταση της τουρκικής υψηλής στρατηγικής.....	56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η ελληνική εσωτερική πολιτική – νομιμοποίηση.....	60
Η τουρκική εσωτερική πολιτική – νομιμοποίηση.....	64

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΝΟΜΟΜΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η διεθνής νομιμοποίηση της Ελλάδας.....	69
Η διεθνής νομιμοποίηση της Τουρκίας.....	71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ

Η ελληνική διπλωματία.....	74
Η τουρκική διπλωματία.....	76

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

Η ελληνική υψηλή στρατηγική.....	81
Η τουρκική υψηλή στρατηγική.....	82

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	84

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	86

ΧΑΡΤΕΣ - ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Χάρτης 1: Η σταδιακή ανάπτυξη του ελληνικού κράτους 1832-1947.....	89
Χάρτης 2: Ο κατακερματισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1672-1913.....	90
Σχεδιάγραμμα 1: Θέατρο επιχειρήσεων Θεσσαλίας.....	91
Σχεδιάγραμμα 2: Η μάχη των συνόρων (6-11 Απριλίου 1897).....	92
Σχεδιάγραμμα 3: Η πρώτη μάχη του Βελεστίνου (18 Απριλίου 1897).....	93
Σχεδιάγραμμα 4: Η μάχη των Φαρσάλων (18 Απριλίου 1897).....	94
Σχεδιάγραμμα 5: Η δεύτερη μάχη του Βελεστίνου (23-24 Απριλίου 1897).....	95
Σχεδιάγραμμα 6: Η διάταξη των ελληνικών δυνάμεων στη μάχη του Δομοκού....	96
Σχεδιάγραμμα 7: Γραμμή ανακωχής θεάτρου επιχειρήσεων Θεσσαλίας της 7 ^{ης} Μαΐου 1897.....	97
Σχεδιάγραμμα 8: Θέατρο επιχειρήσεων Ηπείρου.....	98
Σχεδιάγραμμα 9: Η μάχη των Πέντε Πηγαδιών (11 Απριλίου 1897).....	99
Σχεδιάγραμμα 10: Η μάχη του Γριμπόβου (1-3 Μαΐου 1897).....	100

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα 1: «Εκθεσις της Α.Β. Υψηλότητος του Διαδόχου επί των Πεπραγμένων του Στρατού Θεσσαλίας κατά την Εκστρατείαν του 1897 Υποβληθείσαν εις το Υπουργείον Στρατιωτικών» (Απόσπασμα σελ. 61-67)...	101

«Θα νικήσει εκείνος που ξέρει πότε να πολεμήσει και πότε να αποφύγει τον πόλεμο»

Sun Zu

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, περιείχε εντός των συνόρων του ένα μόνο μέρος του ελληνικού πληθυσμού⁽¹⁾ ενώ ένα εξίσου μεγάλο μέρος αυτού συνέχισε να παραμένει υπό οθωμανική κυριαρχία⁽²⁾. Η ελληνική εξωτερική πολιτική στο μεγαλύτερο διάστημα του 19^{ου} αιώνα και μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 χαρακτηρίζεται από τον διακαή πόθο των εκάστοτε κυβερνήσεων και της ελληνικής κοινωνίας να επεκτείνει τα σύνορα του κράτους και να συμπεριλάβει εντός αυτών τους «αλύτρωτους Έλληνες αδελφούς». Βασικά προβλήματα του μεγαλύτερου μέρους της περιόδου αυτής είναι η οικονομική δυσπραγία και η στρατιωτική αδυναμία σε σχέση πάντα με το βασικό αντίπαλο, την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Χωρίς την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων υπέρ της Ελλάδας, η απευθείας στρατιωτική αντιπαράθεση της Ελλάδας με την ισχυρότερη Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν εκ προοιμίου άνιση και οδηγούσε ενίοτε σε καταστροφικά αποτελέσματα, όπως συνέβη στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

Στον πόλεμο αυτό δοκιμάστηκαν σκληρά όλες οι εθνικές δυνάμεις και απέδειξαν ότι ήταν τελείως ανέτοιμες και απροπαρασκευάστες να αναλάβουν την πραγματοποίηση της απελευθέρωσης των ελληνικών πληθυσμών υπό οθωμανική κυριαρχία ή αλλιώς την υλοποίηση της «Μεγάλης Ιδέας»⁽³⁾. Η Ελλάδα εισήλθε σε ένα πόλεμο διαθέτοντας έναν ολιγάριθμο, ανοργάνωτο και ανεκπαίδευτο στρατό και αντιμετωπίζοντας σοβαρές ελλείψεις σε οπλισμό και μέσα, παράγοντες οι οποίοι επηρέασαν αρνητικά τη μαχητική

---

¹ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977, σελ. 192 όπου αναφέρεται ότι σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1896 ο συνολικός πληθυσμός της χώρας ανερχόταν σε 2.433.806 άτομα.

² Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey, vol. II*, Cambridge University Press, New York, 2002, p. 206 όπου αναφέρεται ότι οι Έλληνες συνιστούσαν τη μεγαλύτερη μειονότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία το 1895 αριθμούσε 2.569.912 άτομα ή το 13,49% του συνολικού πληθυσμού με καθαρές πλειοψηφίες ή σημαντικές μειοψηφίες σε έναν αριθμό σημαντικών επαρχιών.

³ Έτσι ονομάστηκε η εθνική ιδεολογία του Ελληνισμού, κατά την περίοδο 1840 - 1922. Για τους Έλληνες της ελεύθερης Ελλάδας στην φράση αυτή συμπεκνωνόταν ο εθνικός πόθος για απελευθέρωση των σκλαβωμένων «αδελφών», που ζούσαν σε τουρκοκρατούμενες ακόμη τότε περιοχές όπως η Ήπειρος, η Θεσσαλία, η Μακεδονία, η Θράκη, τα νησιά του Αιγαίου, η Κρήτη, η Κύπρος και η Μικρά Ασία. Για τους Έλληνες των σκλαβωμένων περιοχών, η «Μεγάλη Ιδέα» σήμαινε την επιθυμία ένωσης με το ελεύθερο ελληνικό κράτος. Για μια ανάλυση της ιδιαίτερης σημασίας που η έννοια αυτή έλαβε από το 1880 και μετά βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 56-57.

ικανότητα του στρατεύματος και προδίκασαν ουσιαστικά την αποτυχία των επιχειρήσεων. Η εσωτερική πολιτική σκηνή της εποχής εκείνης εμφανίζονταν διαιρεμένη καθότι κυριαρχούνταν από δύο ισχυρές ηγετικές προσωπικότητες, αυτές των Χαριλάου Τρικούπη και Θεόδωρου Δηλιγιάννη, οι θέσεις των οποίων τόσο στα θέματα εσωτερικής όσο και εξωτερικής πολιτικής ήταν εκ διαμέτρου αντίθετες. Η οικονομία της Ελλάδας σε όλη τη διάρκεια αλλά ιδιαίτερα προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν ουσιαστικά ανήμπορη να υποστηρίξει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι παραπάνω παράγοντες (στρατιωτική κατάσταση, πολιτική κατάσταση, οικονομία) αποτελούν ορισμένα μόνο ενδεικτικά στοιχεία της έλλειψης μιας συνεκτικής και ολοκληρωμένης εθνικής υψηλής στρατηγικής της εποχής εκείνης για την υλοποίηση του εθνικού στόχου της «Μεγάλης Ιδέας».

Η ελληνοτουρκική σύγκρουση του 1897 προσεγγίζεται ικανοποιητικά από τη θεωρία του πολιτικού ρεαλισμού. Ο Θουκυδίδης, ο οποίος θεωρείται πατέρας του πολιτικού ρεαλισμού, εισάγει στο έργο του, *Η Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*, τις βασικές αρχές οι οποίες διέπουν μέχρι σήμερα τη μελέτη των διεθνών σχέσεων⁽⁴⁾:

- Η απουσία υπερκρατικής εξουσίας στο διεθνές σύστημα (δηλαδή η ύπαρξη διεθνούς αναρχίας) οδηγεί σε ανταγωνιστικές και συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ των κρατών.
- Τα κράτη είναι οι βασικοί δρώντες του διεθνούς συστήματος και η βασική μονάδα ανάλυσης των διεθνών σχέσεων.
- Η ανασφάλεια υποχρεώνει τα κράτη να μεριμνούν τα ίδια για την ασφάλειά τους (αυτοβοήθεια). Κάθε προσπάθεια όμως για ενίσχυση της ασφάλειας ενός κράτους μειώνει αντίστοιχα την ασφάλεια ενός άλλου και άρα τροφοδοτεί εκ νέου την ανασφάλεια και το διαρκή ανταγωνισμό (δίλημμα ασφαλείας).
- Τα κράτη επειδή είναι «ευαίσθητα στο κόστος» έχουν κάθε λόγο να συμπεριφέρονται ορθολογικά. Τα λάθη τιμωρούνται.
- Κυρίαρχος στόχος κάθε κράτους είναι η εξασφάλιση της επιβίωσής του. Γι' αυτό το λόγο τα κράτη επιδιώκουν την αύξηση της ισχύος τους η οποία είναι το κύριο «νόμισμα» της διεθνούς πολιτικής.

---

⁴ Αθανάσιος Πλατιάς, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 2010, σελ. 57-58.

- Η ανάγκη επιβίωσης των κρατών τα υποχρεώνει να προτάσσουν το συμφέρον τους στις μεταξύ τους σχέσεις και να υποβαθμίζουν το ρόλο του «δικαίου» και της «ηθικής».
- Τα κράτη προσπαθούν να εξισορροπήσουν τους αντιπάλους τους και με αυτή τη συμπεριφορά συμβάλλουν στη δημιουργία ενός συστήματος ισορροπίας δυνάμεων.

Η θουκυδίδεια ερμηνεία της συμπεριφοράς των κρατών συνδυάζει τρία επίπεδα ανάλυσης: το συστημικό, το κρατικό και το ατομικό⁵). Στο συστημικό επίπεδο εξετάζεται η δομή του διεθνούς συστήματος καθώς και οι απειλές ή ευκαιρίες που αυτό παρουσιάζει. Στο κρατικό επίπεδο αναλύεται η εσωτερική δομή του κράτους, ο χαρακτήρας του πολιτεύματος και ο εθνικός χαρακτήρας. Τέλος, στο ατομικό επίπεδο αναλύεται ο σημαντικός ρόλος του πολιτικού ηγέτη και πως αυτός επηρεάζει την εξέλιξη των γεγονότων. Στην παρούσα εργασία αναλύονται και τα τρία παραπάνω επίπεδα: το διεθνές σύστημα της εποχής εκείνης με επίκεντρο τις Μεγάλες Δυνάμεις (συστημικό επίπεδο), οι εσωτερικές δομές των κύριων δρώντων Ελλάδας και Τουρκίας (κρατικό επίπεδο) και ο καταλυτικός ρόλος των δύο ηγετικών προσωπικοτήτων της περιόδου εκείνης, του Θεόδωρου Δηλιγιάννη και του Αβδούλ Χαμίτ (ατομικό επίπεδο) στην πορεία των γεγονότων που οδήγησαν στον πόλεμο.

Το ανά χείρας πόνημα φιλοδοξεί να αποτελέσει μια, από διαφορετική οπτική γωνία, προσέγγιση του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Οι υπάρχουσες αναφορές στον υπόψη πόλεμο εστιάζουν κυρίως σε μια ιστορική - πολιτική - στρατιωτική ανάλυση των γεγονότων που διαδραματίστηκαν την περίοδο πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη του πολέμου. Δεν υπάρχει όμως στην σύγχρονη αλλά και παλιότερη βιβλιογραφία κάποια προσέγγιση της περιόδου αυτής, η οποία να εξετάζει συστηματικά τις παραμέτρους της υψηλής στρατηγικής των δύο αντιμαχόμενων πλευρών και να διατυπώνει συμπεράσματα σχετικά με τη θετική ή αρνητική επίδραση των πτυχών αυτών στην έκβαση του πολέμου. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να συμπληρώσει αυτό το κενό χρησιμοποιώντας τα σύγχρονα αναλυτικά και μεθοδολογικά εργαλεία της θεωρίας της υψηλής στρατηγικής και να αιτιολογήσει την αποτυχία της εφαρμοσθείσας, από το τότε ελληνικό κράτος, υψηλής στρατηγικής καθώς και την επιτυχία στο αντίστοιχο πεδίο του οθωμανικού κράτους.

---

⁵ Αθανάσιος Πλατιάς, ό.π., σελ. 63-65.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΒΑΣΙΚΟΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ

Κρίνεται σκόπιμο, πριν γίνει ανάλυση των διαστάσεων της ελληνικής και τουρκικής υψηλής στρατηγικής κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του '97, να οριστούν προηγουμένως μια σειρά από έννοιες, οι οποίες είναι απαραίτητες για την καλύτερη κατανόηση του θέματος. Οι κύριες έννοιες που θα αναλυθούν, είναι οι έννοιες της στρατηγικής, της υψηλής στρατηγικής και των διαστάσεών της, δηλαδή της «μικροσκοπικής» και της «μακροσκοπικής» υψηλής στρατηγικής. Τέλος, θα αναλυθούν τα κριτήρια αξιολόγησης υψηλής στρατηγικής, τα οποία έχουν διαχρονική εφαρμογή και αξία.

Η έννοια της στρατηγικής

Η στρατηγική ως έννοια έχει αναλυθεί από πολλούς μελετητές. Ήδη από την αρχαιότητα ο Θουκυδίδης, παρότι δε χρησιμοποιούσε σύγχρονη στρατηγική ορολογία, το έργο του για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431 – 404 π.Χ.), διακρίνεται μέχρι σήμερα για την υψηλού επιπέδου στρατηγική ανάλυση⁽⁶⁾. Στο έργο του σκιαγραφούνται οι με σημερινή ορολογία έννοιες της στρατηγικής της εξουθένωσης και στρατηγικής της εκμηδένισης που εφαρμόστηκαν από τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες αντίστοιχα. Η πρώτη, εκτός από τη μάχη δίνει έμφαση και στην πρόκληση βλαβών στην οικονομία του αντιπάλου έτσι ώστε να είναι ιδιαίτερα δυσχερής έως αδύνατη η συνέχιση των επιχειρήσεων από μέρους του. Η δεύτερη, αποσκοπεί στην πλήρη καταστροφή των στρατιωτικών δυνάμεων του αντιπάλου.

Στους κορυφαίους διαχρονικά στρατηγικούς αναλυτές συγκαταλέγεται ο Σουν Τσου. Στην πραγματεία του, *Η τέχνη του πολέμου*, αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στην έμμεση προσέγγιση του αντιπάλου, σύμφωνα με την οποία πρέπει να παρακάμπτονται ισχυρές εχθρικές δυνάμεις ή τοποθεσίες και να επιλέγονται τρόποι δράσης που επιφέρουν γρήγορη και με τις ελάχιστες απώλειες νίκη. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: «... το να κερδίσεις εκατό νίκες σε εκατό μάχες δεν είναι ένδειξη κορυφαίων στρατιωτικών ικανοτήτων. Το αποκορύφωμα της στρατιωτικής δεξιοτεχνίας είναι να υποτάξεις τον εχθρό χωρίς μάχη»⁽⁷⁾. Ως ακρογωνιαίους λίθους της έμμεσης προσέγγισης, ο Σουν Τσου θεωρεί την παραπλάνηση και τον αιφνιδιασμό, γεγονός που αποδεικνύεται από αναρίθμητα παραδείγματα πολεμικών συγκρούσεων διαμέσου των αιώνων. Αντίθετα με τον Σουν Τσου, ο Κλαούζεβιτς έχει συνδεθεί με τις έννοιες της άμεσης προσέγγισης και

---

⁶ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα, 2008, σελ. 57.

⁷ Σουν Τσου, *Η τέχνη του πολέμου*, εκδόσεις Παπασωτηρίου, Αθήνα, 2008, σελ. 115.

της στρατηγικής της εκμηδένισης. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι κάθε εμπόλεμη πλευρά δεν πρέπει να περιορίζεται σε περιτέχνους ελιγμούς για απόκτηση κάποιου πλεονεκτήματος αλλά να επιδιώκει την εμπλοκή σε αποφασιστική μάχη με στόχο την πλήρη καταστροφή των ενόπλων δυνάμεων του αντιπάλου του. Ο Κλαούζεβιτς βέβαια έχει θεωρηθεί λανθασμένα από αρκετούς μελετητές της στρατηγικής ως δογματικός υποστηρικτής των σφαγών και της αιματοχυσίας στο πεδίο της μάχης. Στην πραγματικότητα, ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο αντικειμενικός στόχος της πολεμικής πράξης είναι ο αφοπλισμός του εχθρού και για να επιτευχθεί αυτό θα πρέπει ο αντίπαλος να οδηγηθεί σε κατάσταση δυσμενέστερη από τη δική μας, έτσι ώστε η προσπάθεια αντίστασής του να αποβαίνει μάταιη⁽⁸⁾.

Στους στρατηγικούς αναλυτές του πολέμου ανήκει ο γερμανός ιστορικός Χανς Ντέλμπρικ (Delbrück, 1848-1929). Παρότι ο Ντέλμπρικ δεν συγκαταλέγεται μεταξύ των κορυφαίων μελετητών της στρατηγικής ανάλυσης, είναι αυτός που εισήγαγε τις έννοιες της στρατηγικής της εκμηδένισης και της στρατηγικής της εξουθένωσης που έχουν ήδη αναφερθεί. Στη γενιά των νεότερων στρατηγικών αναλυτών ανήκουν ο Βρετανός Β. Η. Liddell Hart και ο Γάλλος André Beaufre. Σύμφωνα με τον Hart στρατηγική «είναι η τέχνη της κατανομής και της χρησιμοποίησης των στρατιωτικών μέσων προς επίτευξη ορισμένων πολιτικών σκοπών»⁽⁹⁾. Το έργο του Hart, *Η Έμμεσος Στρατηγική*, διαπνέεται από την επιδίωξη αποφυγής αντιμετώπισης ισχυρών εχθρικών δυνάμεων που θα οδηγήσουν σε πολύνεκρες μάχες, αντίληψη την οποία διαμόρφωσε υπό την επιρροή προσωπικών οδυνηρών εμπειριών που είχε ως στρατιωτικός σε μάχες κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου⁽¹⁰⁾. Ο Beaufre εστιάζει στη σχέση βούλησης - χρήσης ισχύος και ορίζει ότι στρατηγική είναι «η τέχνη της διαλεκτικής των βουλήσεων που χρησιμοποιούν την ισχύ για την επίλυση των διενέξεών τους»⁽¹¹⁾. Ο Beaufre διαφοροποιείται από τους προγενέστερους μελετητές της στρατηγικής υποστηρίζοντας ότι δεν υπάρχουν διαχρονικά σταθεροί κανόνες στρατηγικής, επισημαίνοντας ιδιαιτέρως τον παράγοντα «της μεταβλητότητας των μέσων και του περιβάλλοντος εντός του οποίου αυτά χρησιμοποιούνται»⁽¹²⁾. Από τους παραπάνω ορισμούς συμπεραίνουμε ότι η στρατηγική είναι μια έννοια πολύσημη που απευθύνεται πάντα σε έναν ή περισσότερους αντιπάλους. Μια συνοπτική σύνθεση της έννοιας της στρατηγικής δίνεται από το απόφθεγμα του Κολιόπουλου ότι «η στρατηγική συνίσταται στο τρίπτυχο μέσα-σκοποί-αντίπαλος»⁽¹³⁾.

⁸ Karl Von Clausewitz, *Περί του πολέμου*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1999, σελ. 34 και 57-58.

⁹ Β. Η. Liddell Hart, *Η Έμμεσος Στρατηγική*, Στρατιωτικές Εκδόσεις Γ.Ε.Σ., Αθήνα, 1963, σελ. 358.

¹⁰ Ο ίδιος τραυματίστηκε και αποστρατεύθηκε λόγω του τραυματισμού του με το βαθμό του λοχαγού.

¹¹ André Beaufre, *Εισαγωγή στη Στρατηγική*, Στρατιωτικές Εκδόσεις Γ.Ε.Ε.Θ.Α., Αθήνα, 2015, σελ. 34.

¹² Στον ίδιο, σελ. 37.

¹³ Βλ. Κολιόπουλος, ό.π., σελ. 44.

Η έννοια της υψηλής στρατηγικής

Η υψηλή στρατηγική είναι ευρύτερη έννοια συγκρινόμενη με τη στρατηγική. Σύμφωνα με τον Κολιόπουλο περιλαμβάνει τη χρήση όλων των διαθέσιμων μέσων ενός κράτους (στρατιωτικά, οικονομικά, διπλωματικά κλπ.) για την επίτευξη των πολιτικών αντικειμενικών σκοπών του ενόψει πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης⁽¹⁴⁾. Παρόμοια, ο Hart αναφέρει ότι «Ο ρόλος της υψηλής στρατηγικής συνίσταται στο συντονισμό και τη διεύθυνση όλων των πηγών του Έθνους ή κάποιας συμμαχίας προς επίτευξη του πολιτικού σκοπού του πολέμου, ο οποίος καθορίζεται από τη θεμελιώδη πολιτική»⁽¹⁵⁾. Οι Πλατιάς – Κολιόπουλος θεωρούν ότι η υψηλή στρατηγική είναι η θεωρία του κράτους για το πώς μπορεί να παράγει ασφάλεια για τον εαυτό του⁽¹⁶⁾. Ο τρόπος με τον οποίο το κράτος επιλέγει να εξασφαλιστεί από εξωτερικούς κινδύνους αποτελεί τον «σκληρό πυρήνα» της υψηλής στρατηγικής του και η τελική επιτυχία ή αποτυχία αποτελεί το κρίσιμο σημείο αυτής. Εκτός από σχεδίαση, η υψηλή στρατηγική μπορεί να γίνει αντιληπτή και ως αντίδραση ενός κράτους σε συγκεκριμένες απειλές για την ασφάλειά του· πρέπει δηλαδή το κράτος να αναγνωρίζει δυνητικές απειλές και να αφιερώνει πολιτικά και άλλα μέσα για την εξάλειψή τους. Έτσι, εκτός από την στρατιωτική ισχύ, η υψηλή στρατηγική χρησιμοποιεί οικονομικά, διπλωματικά, εμπορικά και ψυχολογικά μέσα προκειμένου να καμφθεί η θέληση του απειλούντος κράτους. Σε ένα άναρχο διεθνές περιβάλλον είναι πιθανό ο αριθμός των δυνητικών απειλών που αντιμετωπίζει ένα κράτος να είναι μεγάλος και τα διαθέσιμα μέσα προς αντιμετώπισή τους περιορισμένα. Συνεπώς, είναι επιβεβλημένη η προτεραιοποίηση των απειλών και η ορθολογική διαχείριση των εθνικών πόρων. Σημαντική επίσης παράμετρος της υψηλής στρατηγικής, σύμφωνα με τον Hart, είναι ότι αυτή θα πρέπει να διαβλέπει πέρα από τη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων και να αποφεύγει κάθε δυσμενή επίδραση αυτών στη διάρκεια και τη σταθερότητα της επακόλουθης ειρήνης⁽¹⁷⁾.

Το πεδίο εφαρμογής της υψηλής στρατηγικής είναι κυρίως το διεθνές σύστημα⁽¹⁸⁾. Η υψηλή στρατηγική μιας χώρας επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τη δομή του διεθνούς συστήματος, το διεθνές καταμερισμό ισχύος, το διεθνές διπλωματικό πεδίο και τις διεθνείς οικονομικές τάσεις. Είναι ακόμα σχετική με τη διασφάλιση της θέσης μιας χώρας στο διεθνές σύστημα κρατών, καθώς επίσης αποτελεί και έναν οδηγό άσκησης εξουσίας και επιρροής για την επίτευξη ή διατήρηση μιας επιθυμητής θέσης⁽¹⁹⁾. Όταν η υψηλή στρατηγική εφαρμόζεται σε ένα συγκεκριμένο πόλεμο, με συγκεκριμένο αντίπαλο ή

¹⁴ Στον ίδιο, σελ. 44.

¹⁵ Βλ. Hart, ό.π., σελ. 358.

¹⁶ Athanassios G. Platias & Constantinos Koliopoulos, *Thucydides on Strategy*, Eurasia Publications, Athens, 2016, p. 41.

¹⁷ Βλ. Hart, ό.π., σελ. 358.

¹⁸ Βλ. Platias & Koliopoulos, ό.π., σελ. 24.

¹⁹ Πλοίαρχος Δημήτριος Ν. Τσαϊλάς, «Στρατηγική Αξιολόγηση», Διακλαδική Επιθεώρηση ΑΔΙΣΠΟ(Μάρτιος/Σεπτέμβριος 2010), σελ. 10-20.

αντιπάλους σε συγκεκριμένο διεθνές περιβάλλον, τότε αυτή μετατρέπεται σε θεωρία νίκης⁽²⁰⁾. Τα μέσα που διαθέτει μια χώρα για την υλοποίηση της θεωρίας νίκης ταξινομούνται σε ευρείες κατηγορίες που αποτελούν τις συνιστώσες της εθνικής ισχύος.

Στις ήδη αναφερθέντες πολιτικές, διπλωματικές, οικονομικές και στρατιωτικές συνιστώσες, ο Τσαϊλός προσθέτει και αυτή των πληροφοριών⁽²¹⁾. Η μέθοδος που μια χώρα ταξινομεί και προτάσσει αυτές τις συνιστώσες της εθνικής ισχύος αποτελεί τους τρόπους εφαρμογής της υψηλής στρατηγικής. Η υψηλή στρατηγική, επιπλέον, θα πρέπει να ρυθμίζει την κατανομή της εξουσίας μεταξύ των διαφόρων υπηρεσιών, καθώς και μεταξύ των οργανισμών και της βιομηχανίας. Επειδή ακριβώς η υψηλή στρατηγική επεμβαίνει κατά τρόπο καθοριστικό στη χρήση όλων των εθνικών πόρων, ανθρώπινων και υλικών, είναι εξόχως σημαντικό ότι έχει διασφαλιστεί από την κυβέρνηση της χώρας η εσωτερική νομιμοποίηση, η συνταύτιση δηλαδή της κοινωνίας με τους στόχους της υψηλής στρατηγικής.

Μια πιο ολοκληρωμένη παρουσίαση της θεωρίας της υψηλής στρατηγικής βρίσκουμε στην αναλυτική προσέγγιση του καθηγητή Παπασωτηρίου⁽²²⁾, το πρότυπο της οποίας θα ακολουθήσουμε στην παρούσα εργασία. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η παραδοσιακή στρατηγική ανάλυση επικεντρώνεται στο καθαρά συγκρουσιακό στοιχείο, δηλαδή την πάλη των αντιπάλων ενόπλων δυνάμεων σε πολέμους και επιδιώκει να αναλύσει τους παράγοντες που καθορίζουν την πορεία και έκβαση των στρατιωτικών επιχειρήσεων (αφορά δηλαδή τη στρατιωτική στρατηγική). Η στρατηγική ανάλυση σε επίπεδο υψηλής στρατηγικής μπορεί να διακριθεί με δύο τρόπους⁽²³⁾:

- Στο πλαίσιο της ανάλυσης των πολέμων, επεκτείνεται πέραν της στρατιωτικής στρατηγικής και σε μη αμιγώς στρατιωτικούς παράγοντες που επηρεάζουν όμως την πορεία και έκβαση ενός πολέμου, όπως η οικονομία, η διπλωματία, η εσωτερική και διεθνής νομιμοποίηση. Αυτή η έννοια της υψηλής στρατηγικής βρίσκεται πλησιέστερα στις παραδοσιακές στρατηγικές σπουδές και αναφέρεται ως «μικροσκοπική» υψηλή στρατηγική.
- Στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων, η υψηλή στρατηγική επεκτείνεται πέραν του συγκρουσιακού στοιχείου που επικρατεί συνήθως στις σχέσεις μεταξύ των κρατών και σε στοιχεία συνεργασίας και επιδίωξης πανανθρώπινων αξιών, τα οποία αποτελούν τις λεγόμενες «μακροσκοπικές» υψηλές στρατηγικές των κρατών τόσο σε περιόδους ειρήνης όσο και πολέμου. Παραδείγματα τέτοιου τύπου υψηλής στρατηγικής αποτελούν η συμμαχία, η εξισορρόπηση και ο κατευνασμός.

²⁰ Βλ. Platias & Koliopoulos, ό.π., σελ. 24-25.

²¹ Βλ. Τσαϊλός, ό.π., σελ. 17.

²² Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6^{ος} – 11^{ος} αιώνας*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2011, σελ. 13-35.

²³ Βλ. Παπασωτηρίου, ό.π., σελ. 15.

Η «μικροσκοπική» υψηλή στρατηγική

Σύμφωνα λοιπόν με τις παραπάνω διακρίσεις, η έννοια της υψηλής στρατηγικής σε μια ένοπλη σύρραξη («μικροσκοπική» υψηλή στρατηγική) περιλαμβάνει το σύνολο των μέσων που χρησιμοποιούν οι αντίπαλες πλευρές για την προώθηση των πολεμικών τους στόχων. Οι αντιμαχόμενες πλευρές χρησιμοποιούν και άλλα μέσα πλην της ένοπλης βίας για να κάμψουν τη θέληση για αντίσταση του αντιπάλου τους. Η «μικροσκοπική» υψηλή στρατηγική έχει σύμφωνα με τον Παπασωτηρίου πέντε βασικές διαστάσεις μέσα στις οποίες κινούνται οι εμπόλεμοι⁽²⁴⁾:

- **Στρατιωτική στρατηγική.** Αναφέρεται στην χρήση ένοπλης βίας και συμπεριλαμβάνει χερσαίες, ναυτικές και αεροπορικές ένοπλες δυνάμεις. Η χρήση ένοπλης βίας, σύμφωνα με τον Παπασωτηρίου, έχει τρεις βασικούς επιχειρησιακούς στόχους: α) την καταστροφή των ενόπλων δυνάμεων του αντιπάλου, β) την κατάκτηση και υπεράσπιση εδάφους και γ) την καταστροφή των συντελεστών ισχύος του αντιπάλου πέρα από τις ένοπλες δυνάμεις του (π.χ. οικονομία, πληθυσμός, ηθικό του πληθυσμού, πολιτική και διοικητική συνοχή). Οι Πλατιάς – Κολιόπουλος θεωρούν ότι η στρατιωτική στρατηγική μπορεί να επιχειρεί την διατήρηση ή την ανατροπή του status quo⁽²⁵⁾. Και οι δύο στόχοι μπορούν να επιτευχθούν με χρήση βίας ή απειλή χρήσης βίας. Συνδυάζοντας επομένως το στόχο με τα μέσα, ταξινομούν τις στρατιωτικές στρατηγικές σε επιθετικές, αμυντικές, αποτρεπτικές και εξαναγκαστικές. Εξ' αυτού προκύπτει ότι η ένοπλη βία στον πόλεμο δεν είναι αυτοσκοπός. Αντίθετα, οι στρατιωτικές επιχειρήσεις εξυπηρετούν τον πολιτικό σκοπό του πολέμου, όπως αυτός έχει τεθεί από την πολιτική ηγεσία. Η στρατηγική διαφέρει ουσιωδώς από την τακτική. Η στρατηγική σύμφωνα με τον Clausewitz αφορά την εκμετάλλευση των επιτυχιών στις μάχες με σκοπό την προώθηση των πολιτικών στόχων του πολέμου ενώ τακτική είναι η χρήση των ενόπλων δυνάμεων με σκοπό τη νίκη στη μάχη. Η ναυτική και αεροπορική στρατηγική είναι κατά κανόνα συμπληρωματικές - υποστηρικτικές της χερσαίας στρατηγικής, με την έννοια ότι προσπαθούν να διευκολύνουν τις χερσαίες ένοπλες δυνάμεις (με ανεφοδιασμό, υποστήριξη με πυρά, μεταφορά στρατευμάτων), προκειμένου αυτές να επιτύχουν στην εκτέλεση της αποστολής τους.
- **Η οικονομική διάσταση.** Η υποστήριξη των πολεμικών επιχειρήσεων για ένα κράτος προϋποθέτει την ύπαρξη εύρωστης οικονομίας μέσω της οποίας θα εξοπλισθούν και θα συντηρηθούν οι ένοπλες δυνάμεις του. Η οικονομία ενός κράτους συνδέεται επίσης με την ικανότητα κατασκευής στρατιωτικού εξοπλισμού, χαρακτηριστικό το οποίο προσδίδει στρατηγικό πλεονέκτημα έναντι αντιπάλου που

²⁴ Βλ. Παπασωτηρίου, ό.π., σελ. 17.

²⁵ Βλ. Platiás & Koliopoulos, ό.π., σελ. 27.

υποστηρίζεται μερικώς ή καθ' ολοκλήρου από εξωτερικές πηγές. Πέραν των αμιγώς στρατιωτικών δραστηριοτήτων, η οικονομία τροφοδοτεί την διπλωματία η οποία με τη σειρά της υποστηρίζει τη στρατιωτική στρατηγική (π.χ. χρηματοδότηση στο εξωτερικό συμμάχων ή ισχυρών ομάδων επιρροής) ή διεξάγει, εφόσον αυτό είναι εφικτό, οικονομικό πόλεμο εναντίον των αντιπάλων κρατών. Η κατοχή ισχυρής οικονομικής βάσης βέβαια δεν προεξοφλεί πάντοτε τη δυνατότητα μετατροπής αυτής σε στρατιωτική ικανότητα⁽²⁶⁾. Για παράδειγμα, ο βαθμός βιομηχανικής κινητοποίησης μιας χώρας για πολεμικούς σκοπούς αποτελεί ένα βασικό δείκτη της ικανότητας αυτής. Εξίσου σημαντική παράμετρος είναι και η ικανότητα ενός κράτους να υπονομεύσει τις δυνατότητες οικονομικής υποστήριξης των ενόπλων δυνάμεων του αντιπάλου του. Η πρόκληση βλάβης ή η καταστροφή της οικονομίας του αντιπάλου αποτελεί συνήθως έναν από τους βασικούς στόχους της υψηλής στρατηγικής.

- **Εσωτερική πολιτική.** Η διάσταση της εσωτερικής πολιτικής αφορά την ικανότητα του πολιτικού καθεστώτος μιας χώρας να κινητοποιεί τον πληθυσμό του και να αντλεί εσωτερικούς πόρους για τις ένοπλες δυνάμεις του, προκειμένου να υποστηρίξει την αμυντική ή επιθετική του πολιτική. Συμπεριλαμβάνει την κρατική οργάνωση και τη συνοχή του πολιτικού συστήματος. Ακόμα αφορά την εσωτερική νομιμοποίηση μιας πολεμικής προσπάθειας, την ανοχή δηλαδή ή την υποστήριξη των πολεμικών στόχων από τον πληθυσμό. Το παραπάνω χαρακτηριστικό διαφοροποιείται ανάλογα με την μορφή του καθεστώτος. Για παράδειγμα, σε ένα απολυταρχικό καθεστώς συνήθως επιβάλλεται η πολεμική κινητοποίηση της κοινωνίας, ενώ σε ένα δημοκρατικό καθεστώς αντίθετα επιζητείται η συγκατάθεση και υποστήριξη της κοινής γνώμης, των πολιτικών κομμάτων, των μέσων μαζικής ενημέρωσης και άλλων παραγόντων. Η εσωτερική νομιμοποίηση εξαρτάται επίσης από τον πολιτικό στόχο του πολέμου. Διαφορετικό επίπεδο αυθόρμητης και ενεργής υποστήριξης επιτυγχάνεται όταν το διακύβευμα είναι η υπεράσπιση του πατρίου εδάφους και διαφορετικό όταν πρόκειται για επεκτατικό σκοπό σε κάποιο μακρινό σημείο του πλανήτη εξυπηρετώντας ένα δυσνόητο σκοπό⁽²⁷⁾. Επιπλέον, η διάσταση της εσωτερικής νομιμοποίησης περιλαμβάνει την υπονόμευση της εσωτερικής νομιμοποίησης της άλλης πλευράς με μέσα όπως η προπαγάνδα και ο ψυχολογικός πόλεμος.

- **Διεθνής νομιμοποίηση.** Ο θετικός ή αρνητικός αντίκτυπος των πολεμικών

²⁶ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Powers Politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2001, p. 57. Χαρακτηριστικό σχετικό παράδειγμα της σημερινής εποχής αποτελεί η περίπτωση της Ιαπωνίας και της Γερμανίας, οι οποίες ενώ κατέχουν ισχυρή οικονομική βάση έχουν μετατρέψει μόνο ένα μικρό μέρος αυτής σε στρατιωτική ικανότητα.

²⁷ Χαρακτηριστικό θετικό παράδειγμα αποτελεί ο ενθουσιασμός του ελληνικού πληθυσμού κατά την πολεμική κινητοποίηση κατά την διάρκεια του Ελληνοϊταλικού πολέμου το 1940, ενώ αρνητικό παράδειγμα αποτελεί η σφοδρή αντίδραση της αμερικανικής κοινωνίας ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ, ιδίως από το 1965 και μετά.

ενεργειών μιας χώρας στη διεθνή κοινή γνώμη αντικατοπτρίζει τη διεθνή νομιμοποίηση ή απο-νομιμοποίηση της χώρας αυτής. Συνήθως κάθε χώρα που επιλέγει την ένοπλη αναμέτρηση επιδιώκει να εμφανιστεί ως λειτουργούσα σύμφωνα με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου προκειμένου να πετύχει την αποδοχή ή τουλάχιστον την ουδετερότητα της διεθνούς κοινότητας. Η στάση τρίτων δυνάμεων προς τους εμπόλεμους μπορεί να επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό την εξέλιξη αλλά και το αποτέλεσμα της πολεμικής προσπάθειας.

- **Διπλωματία.** Η διπλωματία είναι το συστατικό της υψηλής στρατηγικής που μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στην υλοποίηση των πολιτικών στόχων του κράτους με τη δέσμευση συμμάχων μέσω συμφωνιών, τον περιορισμό των πιθανών αντιπάλων μέσω διαπραγματεύσεων ή τη διπλωματική απομόνωση αυτών καθώς και την προσπάθεια για ειρηνική επίλυση διακρατικών διαφορών. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Βύρων Θεοδωρόπουλος: «αν ο διάυλος της διπλωματίας δεν λειτουργήσει σωστά, η εναλλακτική λύση είναι η σύγκρουση»⁽²⁸⁾. Η αναγνώριση και εκμετάλλευση ευκαιριών που παρουσιάζονται ενίοτε στις διακρατικές σχέσεις απαιτεί μια διορατική εξωτερική πολιτική η οποία συνδυασμένη με έμπειρη και ικανή διπλωματία μπορεί να οδηγήσει σε εντυπωσιακά αποτελέσματα⁽²⁹⁾. Ειδικότερα, η προσπάθεια της πολεμικής διπλωματίας κατατείνει στο να πεισθεί μια αρχικώς ουδέτερη χώρα ότι το εθνικό της συμφέρον ταυτίζεται με το εθνικό συμφέρον ενός εκ των εμπολέμων πλευρών και άρα ότι πρέπει να εγκαταλείψει την ουδετερότητα και να εισέλθει και η ίδια στον πόλεμο στο πλευρό της μιας ή της άλλης πλευράς. Σε γενικευμένους πολέμους με πολλά εμπλεκόμενα κράτη η διπλωματία αναλαμβάνει ρόλο συντονιστικό μεταξύ των συμμαχικών κρατών, τόσο σε επίπεδο πολιτικών και στρατιωτικών στόχων και προτεραιοτήτων όσο και σε επίπεδο συνεισφοράς μέσων για την επίτευξη των στόχων. Η διπλωματία ως διαδικασία λαμβάνει χώρα πριν, κατά τη διάρκεια και ουσιαστικότερα μετά τον τερματισμό των πολεμικών επιχειρήσεων. Όπως αποδεικνύεται ιστορικά, οι διπλωματικές «μάχες» μετά τη λήξη των κανονικών μαχών για το διαμοιρασμό των εδαφών και γενικότερα της επιρροής στο νέο σύστημα ισορροπίας ισχύος υπογραμμίζουν την εξέχουσα θέση της διάστασης αυτής.

Η «μακροσκοπική» υψηλή στρατηγική

Οι μακροσκοπικές υψηλές στρατηγικές των κρατών, όπως προαναφέρθηκε, ισχύουν τόσο σε περιόδους ειρήνης όσο και πολέμου. Το φαινόμενο του πολέμου, ακόμα

²⁸ Βύρων Θεοδωρόπουλος, *Ο ρόλος της διπλωματίας στον 21^ο αιώνα*, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=255077> (28 Οκτωβρίου 2016).

²⁹ Βλ. Platias & Koliopoulos, ό.π., σελ. 43.

και σε περίοδο ειρήνης, αποτελεί μια μόνιμη και υπαρκτή απειλή που διατρέχει τις σχέσεις μεταξύ των κρατών και τα υποχρεώνει να αναζητούν μακροπρόθεσμες στρατηγικές προκειμένου να αποφύγουν τις αρνητικές έως και καταστροφικές συνέπειες μιας ενδεχόμενης πολεμικής σύρραξης. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Παπασωτηρίου: «οι μακροσκοπικές στρατηγικές των δρώντων σε ένα άναρχο, ανασφαλές περιβάλλον, στο οποίο ελλοχεύει μονίμως η απειλή βίας, ανάγονται, σε τελική ανάλυση σε απλά αρχέτυπα συμπεριφοράς που ισχύουν ακόμα και σε πρωτόγονες προκρατικές συνθήκες ή [...] σε μια κακόφημη γειτονιά εκτός νόμου, όπου βασιλεύουν οι συμμορίες και η βία»⁽³⁰⁾. Σε τέτοιες συνθήκες, η επιβίωση των δρώντων βασίζεται σε 4 αρχέτυπες στρατηγικές (ιδεατοί τύποι):

- **Στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης - επέκτασης.** Σύμφωνα με τη στρατηγική αυτή, ο δρών αναπτύσσει τις δικές του δυνάμεις, ώστε είτε να του εξασφαλίζουν την άμυνά του είτε να του επιτρέπουν να επιβληθεί σε αυτούς που τον απειλούν. Κεντρικό χαρακτηριστικό της στρατηγικής αυτής είναι η χρήση ή η απειλή χρήσης βίας με τη μορφή ένοπλης ισχύος, η οποία αποτελεί το πιο δραστικό μέσο ελέγχου της συμπεριφοράς των κρατών συγκρινόμενη με άλλα μέσα (διεθνείς συνθήκες, οικονομικές κυρώσεις κλπ.). Για παράδειγμα οι οικονομικές κυρώσεις μπορεί να προκαλούν οικονομική ζημιά στο κράτος που τις υφίσταται αλλά δεν αποτελούν άμεση απειλή για την εδαφική του ακεραιότητα. Η στρατιωτική ισχύς αντίθετα αποτελεί άμεση απειλή και γι' αυτό ακόμα και η απειλή επίθεσης μπορεί να εξαναγκάσει το λιγότερο ισχυρό κράτος να υποχωρήσει στις απαιτήσεις του ισχυρού του αντιπάλου (διπλωματία εξαναγκασμού ή «διπλωματία των κανονιοφόρων»). Η στήριξη ενός κράτους μονομερώς στη στρατηγική αυτή οδηγεί σε σημαντική επιβάρυνση της οικονομίας του ενώ μακροπρόθεσμα προκαλεί ανασφάλεια στα άλλα κράτη τα οποία αυξάνουν αντίστοιχα τους στρατιωτικούς τους εξοπλισμούς και ενδεχομένως να συσπειρωθούν εναντίον του⁽³¹⁾. Συνεπώς η στρατηγική της ανάσχεσης - επέκτασης είναι μεν αναπόσπαστο αλλά όχι επαρκές μέρος της υψηλής στρατηγικής ενός κράτους. Τα κράτη προβαίνουν στη σύναψη συμμαχιών ή προσπαθειών εξισορρόπησης ή κατευνασμού προκειμένου να ενισχύσουν την ασφάλειά τους. Από πλευράς συνιστωσών η στρατηγική της ανάσχεσης - επέκτασης εστιάζει στη στρατιωτική στρατηγική. Η οικονομία της

---

³⁰ Βλ. Παπασωτηρίου, ό.π., σελ. 22.

³¹ Για μια αναλυτική περιγραφή της κατάστασης αυτής, γνωστής ως «δίλημμα ασφαλείας», βλ. Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company, London, 1979, p. 186-187.

χώρας συμβάλλει ουσιαστικά στην οικοδόμηση ισχυρών ενόπλων δυνάμεων, ανάλογα με τις αντοχές της και με την ανοχή της κοινωνίας, η οποία δεν πρέπει να θεωρείται ούτε διαρκής ούτε αναιτιολόγητη. Συναφής συνιστώσα είναι η εσωτερική νομιμοποίηση που υποδηλώνει το βαθμό κινητοποίησης και την προθυμία του πληθυσμού να αποδεχθεί τις θυσίες ενός πολέμου απέναντι σε ένα πραγματικό ή λιγότερο πραγματικό εχθρό. Η διπλωματία και η διεθνής νομιμοποίηση δεν αποτελούν σημαντικές συνιστώσες της στρατηγικής αυτής, καθόσον το κράτος επιλέγει να στηριχθεί αποκλειστικά στις δικές του δυνάμεις.

- **Στρατηγική των συμμαχιών.** Στη στρατηγική αυτή ο δρών συμμαχεί με άλλα κράτη που αντιμετωπίζουν μια κοινή απειλή ή έχουν άλλου είδους κοινά συμφέροντα στα πλαίσια των διεθνών ανταγωνισμών. Συμπεριλαμβάνει πολύμορφα συμμαχικά σχήματα π.χ. ηγεμονία επί μικρών δυνάμεων που λειτουργούν ως στρατηγικός προφυλακτήρας (σύμφωνο Βαρσοβίας), διεθνή καθεστώτα, τελωνειακή ένωση, οικονομική ένωση (Ευρωπαϊκή Ένωση), αλληλεγγύη μεταξύ κρατών με κοινή ταυτότητα ή κοινή εθνική προέλευση (Ελλάδα - Κύπρος), στρατηγική συνεργασία κ.ο.κ. Στα πλεονεκτήματα των συμμαχιών ανήκουν η συγκέντρωση πόρων και ισχύος, ο καταμερισμός των υποχρεώσεων και η ελάφρυνση του οικονομικού βάρους που υφίσταται μια χώρα λόγω της ανάγκης για συνεχή ανανέωση των στρατιωτικών εξοπλισμών. Ως μειονεκτήματα μπορούν να θεωρηθούν ο περιορισμός της ευελιξίας και ελευθερίας δράσης καθώς και η προσπάθεια κάθε κράτους να μεγιστοποιήσει το όφελός του και να μειώσει το βάρος που του αναλογεί εντός συμμαχίας. Οι συνιστώσες της στρατηγικής των συμμαχιών διαφέρουν ανάλογα με το είδος της συμμαχίας. Σε μια στρατιωτική συμμαχία ιδιαίτερο βάρος έχει η στρατιωτική στρατηγική για την αντιμετώπιση του κοινού κινδύνου ενώ σε μια οικονομική συμμαχία σημασία έχει η κοινή οικονομική πολιτική των κρατών συμμάχων, η οποία πρέπει να αποφέρει οφέλη για όλα τα μέλη. Η συνιστώσα της διπλωματίας καλύπτει το επίπεδο του συντονισμού των συμμάχων μέσω συνεχών διαβουλεύσεων προκειμένου να αμβλύνονται οι όποιες αντιθέσεις και να υπάρχει κοινή κατεύθυνση. Η συμμαχία ως επιλογή αποτελεί αντικείμενο εσωτερικής νομιμοποίησης των κοινωνιών των κρατών - συμμάχων. Συμμαχίες που εδράζονται σε ιδέες και αξίες αποδεκτές από το σύνολο των κοινωνιών των κρατών - μελών, συνήθως διαρκούν περισσότερο και είναι πιο αποτελεσματικές.

- **Στρατηγική των εξισορροπήσεων.** Η συγκεκριμένη στρατηγική

χαρακτηρίζεται από μεγάλη ευελιξία στη διαμόρφωση διακρατικών συσχετισμών ισχύος. Συγκεκριμένα κάθε κράτος δύναται να εξουδετερώνει πραγματικές ή δυνητικές απειλές μέσω συμμετοχής σε ευέλικτα συστήματα ισορροπιών ισχύος μαζί με άλλο ή άλλα κράτη, ώστε ένας αντίπαλος να μην είναι σε θέση να συγκεντρώσει τις προσπάθειές του εναντίον του. Η στρατηγική των εξισορροπήσεων προϋποθέτει δρώντες που δεν υφίστανται περιορισμούς στην ελευθερία δράσης λόγω συμμαχιών. Το πλεονέκτημα της στρατηγικής αυτής είναι ότι εξουδετερώνει απειλές με χαμηλό κόστος, ενώ το μειονέκτημά της είναι ο υψηλός βαθμός αβεβαιότητας που εμπεριέχει. Η επιτυχία της συνίσταται στις διπλωματικές ικανότητες ενός κράτους καθώς και από τις ευνοϊκές συγκυρίες που τυχόν επικρατούν στο διεθνές περιβάλλον την περίοδο εκείνη. Βέβαια, η ρευστότητα που επικρατεί στις διεθνείς σχέσεις επιτρέπει μόνο ευκαιριακές εξισορροπητικές συνεργασίες με κίνδυνο πάντα να αντιστραφούν σε βάρος του κράτους που τις συνάπτει. Από τις συνιστώσες της στρατηγικής των εξισορροπήσεων, ως πιο σημαντική, όπως ήδη αναφέρθηκε, θεωρείται η διπλωματία. Ο ρόλος της στρατιωτικής στρατηγικής είναι υποστηρικτικός της διπλωματίας και σύμφωνα με τις δυνατότητες προβολής στρατιωτικής ισχύος που έχει ο δρών. Η οικονομία με τα εργαλεία που διαθέτει (οικονομική βοήθεια, παροχή στρατιωτικής τεχνολογίας) μπορεί επίσης να συνδράμει στη διπλωματία των εξισορροπήσεων. Όσον αφορά την εσωτερική νομιμοποίηση, οι συχνές εναλλαγές εταίρων που συνήθως επιβάλλει η παραπάνω στρατηγική δύσκολα γίνονται κατανοητές από το ευρύ κοινό που είναι πιο εξοικειωμένο με τη σταθερότητα των συμμαχιών. Επίσης, ένα κράτος που αλλάζει συνεχώς «στρατόπεδα» μπορεί να χαρακτηριστεί στο εξωτερικό ως αναξιόπιστο.

• **Στρατηγική του κατευνασμού.** Ο δρών αμβλύνει μια απειλή μέσω παραχωρήσεων, είτε μονομερών είτε αμοιβαίων, αποσκοπώντας, στην πιο φιλόδοξη εκδοχή της στρατηγικής αυτής, να καταλήξει στη συνολική υπέρβαση της αντιπαλότητας. Στο ένα άκρο βρίσκεται ο βραχυπρόθεσμος κατευνασμός ενός ελάσσονος αντιπάλου, ώστε ο δρών να μπορεί να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του κατά των μειζόνων απειλών που αντιμετωπίζει. Στο άλλο άκρο βρίσκονται μακροπρόθεσμες κατευναστικές στρατηγικές που αποσκοπούν στην πλήρη εξάλειψη μιας αντιπαράθεσης. Ενδιάμεσες μορφές κατευνασμού αποσκοπούν στην άμβλυνση ή στον περιορισμό διεθνών συγκρούσεων. Το πλεονέκτημα του επιτυχούς κατευνασμού βρίσκεται στα οφέλη της μείωσης ή και εκμηδένισης των

συγκρούσεων μεταξύ των κρατών. Ιστορικά πάντως η στρατηγική κατευνασμού έχει αποδειχθεί ότι συνήθως εκλαμβάνεται από τον αντίπαλο ως ένδειξη αδυναμίας και το γεγονός αυτό τον ωθεί να αυξήσει τις απαιτήσεις του και την επιθετικότητά του⁽³²⁾. Οι βασικές συνιστώσες της στρατηγικής αυτής είναι η διπλωματία η οποία αναλαμβάνει να εξασφαλίσει μια συμφωνία σταθερή που θα αποκλιμακώνει την ένταση και την επιθετικότητα καθώς και η εσωτερική νομιμοποίηση η οποία πρέπει να μεταδώσει το μήνυμα της συμφωνίας στην κοινή γνώμη με τέτοιο τρόπο ώστε να μην εκληφθεί ως υποχώρηση στις διεκδικήσεις του αντιπάλου.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι παραπάνω τύποι μακροσκοπικής υψηλής στρατηγικής είναι πιθανό να συνδυασθούν ως προς τα επιμέρους χαρακτηριστικά τους και να προκύψουν μεικτές μορφές μακροσκοπικής υψηλής στρατηγικής, οι οποίες παρουσιάζουν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Ενδεικτικοί συνδυασμοί είναι οι ακόλουθοι⁽³³⁾:

- **Ο συνδυασμός στρατιωτικής ανάσχεσης – επέκτασης με συμμαχία.** Σύμφωνα με το συνδυασμό αυτό δύο ή περισσότερα κράτη συγκεντρώνουν τις δυνάμεις τους ενάντια σε έναν κοινό αντίπαλο. Εντός συμμαχίας υπάρχει συνήθως μια ηγετική δύναμη που χαράσσει τη γενική κατευθυντήρια πολιτική της συμμαχίας και συνήθως διαθέτει και το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεων και υλικών πόρων (κλασικό παράδειγμα αποτελεί το ΝΑΤΟ με ηγέτιδα δύναμη τις ΗΠΑ).
- **Ο συνδυασμός στρατιωτικής ανάσχεσης – επέκτασης με τη στρατηγική των εξισορροπήσεων.** Ο συνδυασμός αυτός επωφελείται ταυτόχρονα από το χαμηλό κόστος των εξισορροπήσεων και την ασφάλεια που παρέχουν οι υψηλές στρατιωτικές ικανότητες του δρώντα. Περιέχει βέβαια ως συνδυασμός το μειονέκτημα ότι πρέπει να συγκεραστούν η αντίληψη του σταθερού αμυντικού ή επιθετικού προσανατολισμού ενός δρώντα (στρατηγική ανάσχεσης - επέκτασης) με την ευελιξία που απαιτεί το συνεχώς μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον (παράδειγμα αποτελεί η βρετανική υψηλή στρατηγική κατά το 18ο αιώνα έναντι των ευρωπαϊκών ανταγωνιστών της).
- **Ο συνδυασμός στρατιωτικής ανάσχεσης – επέκτασης με τον κατευνασμό.**

---

³² Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η αποτυχημένη προσπάθεια κατευνασμού του Χίτλερ το 1938-39 από τον Neville Chamberlain.

³³ Βλ. Παπασωτηρίου, ό.π., σελ. 30-33.

Στον συνδυασμό αυτό εμπεριέχεται τόσο η απειλή της στρατιωτικής ισχύος όσο και η διπλωματική διέξοδος για εκτόνωση μιας ενδεχόμενης κρίσης σε διακρατικό επίπεδο. Ενδέχεται βέβαια η χρήση της μιας στρατηγικής να υπονομεύσει τη χρήση της άλλης, καθόσον μπορεί να προκαλέσει την δυσπιστία του κράτους - δέκτη ως προς τα αληθινά κίνητρα του κράτους - δρώντα. Επιπλέον ο συνδυασμός ενδέχεται να προκαλέσει προβλήματα εσωτερικής νομιμοποίησης στο βαθμό που η υποστήριξη της μιας στρατηγικής αναιρεί την υποστήριξη της άλλης.

- **Ο συνδυασμός συμμαχίας και εξισορροπήσεων.** Προϋποθέτει τον συνδυασμό αφενός της τήρησης των συμμαχικών δεσμεύσεων και αφετέρου την ελευθερία δράσης στην υλοποίηση κατάλληλων εξισορροπήσεων. Στην πραγματικότητα, οι συμμαχικές δεσμεύσεις οδηγούν αναπόφευκτα σε απώλεια της ελευθερίας δράσης και άρα σε μειωμένη ικανότητα εκτέλεσης εξισορροπητικών ελιγμών. Στη συνήθη περίπτωση που τα δύο σκέλη του συνδυασμού αλληλοσυγκρούονται, τα κράτη - δρώντες επιλέγουν τις συμμαχίες ως πολυτιμότερες επιλογές από τα δυνητικά οφέλη των εξισορροπήσεων.

- **Ο συνδυασμός κατευνασμού και εξισορρόπησης,** είναι εξαιρετικά δύσκολο να επιτευχθεί, διότι τα δύο σκέλη του συνδυασμού απαιτούν διπλωματική προσπάθεια προς αντίθετη κατεύθυνση και συνεπώς δε μπορεί να είναι πειστική στον αντίπαλο (παράδειγμα αποτελεί η βρετανική πολιτική κατευνασμού της Γερμανίας το 1939 και η ταυτόχρονη προσπάθεια προσέγγισης της Σοβιετικής Ένωσης εναντίον της Γερμανίας. Το αποτέλεσμα ήταν το χειρότερο δυνατό: το σύμφωνο Ρίμπεντροπ – Μολότοφ μεταξύ Γερμανίας - Ρωσίας).

Κριτήρια αξιολόγησης υψηλής στρατηγικής

Η θεωρία της υψηλής στρατηγικής, σύμφωνα με τον Παπασωτηρίου, τίθεται σε αξιολόγηση σύμφωνα με πέντε κριτήρια, τα οποία έχουν διαχρονική εφαρμογή και αξία⁽³⁴⁾:

- **Καταλληλότητα.** Η καταλληλότητα μια υψηλής στρατηγικής εξετάζεται υπό το πρίσμα του εσωτερικού και διεθνούς περιβάλλοντος. Συγκεκριμένα η υψηλή στρατηγική θεωρείται κατάλληλη όταν εκμεταλλεύεται τις ευκαιρίες και

---

³⁴ Βλ. Παπασωτηρίου, ό.π., σελ. 33-35.

αντιμετωπίζει επιτυχώς τις απειλές του διεθνούς συστήματος, σύμφωνα με τους εκάστοτε στόχους που θέτει η πολιτική ηγεσία της χώρας. Στο εσωτερικό της χώρας η κατάλληλη υψηλή στρατηγική κινητοποιεί επιδέξια όλους των επιμέρους παράγοντες (κοινή γνώμη, οικονομία κλπ.) οι οποίοι μπορούν να υποστηρίξουν αποτελεσματικά τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής.

- **Εσωτερική συνοχή.** Όπως έχει ήδη αναφερθεί είναι πιθανό τα επιμέρους σκέλη μιας υψηλής στρατηγικής να είναι αλληλοαντικρουόμενα (μεικτές μακροσκοπικές υψηλές στρατηγικές). Η εσωτερική συνοχή στοχεύει ακριβώς στο να «παντρέψει», εφόσον είναι εφικτό, τις επιμέρους πτυχές σε ένα αποτελεσματικό σύνολο.
- **Αποδοτικότητα.** Αναφέρεται στη μέτρηση της αποτελεσματικότητας των μέσων της υψηλής στρατηγικής με τα οποία προωθούνται οι πολιτικοί σκοποί που έχουν τεθεί καθώς και στη σχέση κόστους - ωφέλειας των μέσων αυτών.
- **Συσχετισμός ικανοτήτων και στόχων.** Η εξέταση των στόχων της υψηλής στρατηγικής υπό το πρίσμα των ικανοτήτων τις οποίες μια χώρα μπορεί συνολικά να επιστρατεύσει για υποστήριξη της στρατηγικής αυτής δίνει το εφικτό ή μη της υλοποίησης των στόχων αυτών.
- **Αντοχή σε σφάλματα.** Μια μακροσκοπική υψηλή στρατηγική αναπόφευκτα, σε βάθος χρόνου, καλείται να αντιμετωπίσει αρνητικές συγκυρίες, αλλαγές δεδομένων και απρόβλεπτες καταστάσεις. Η επιτυχία συνίσταται στην ικανότητά της να μπορεί να «απορροφήσει τους κραδασμούς» χωρίς απαγορευτικό κόστος ή εκ βάθρων αλλαγές της αρχικής σχεδίασης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Το ελληνικό κράτος από το 1881 έως τις παραμονές του πολέμου του 1897

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της περιφέρειας της Άρτας στην περιοχή της Ηπείρου, το 1881, αποτέλεσε την πρώτη επέκταση των συνόρων του ελληνικού κράτους (βλ. Χάρτη 1) σε βάρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας και την πρώτη συγκεκριμένη υλοποίηση της «Μεγάλης Ιδέας». Η κυβέρνηση Κουμουνδούρου προκειμένου να πιέσει

για την απόσπαση των συγκεκριμένων εδαφών προχώρησε το 1880 σε επιστράτευση και αποστολή στρατού στα βόρεια σύνορά της, απειλώντας δημόσια την Τουρκία, πρακτική η οποία απέδωσε αποτελέσματα και οδήγησε στην αναίμακτη προσάρτηση των παραπάνω περιοχών. Η αύξηση της εκτάσεως και του πληθυσμού της ελληνικής επικράτειας, η απόκτηση του πολυπόθητου ελληνικού «σιτοβολώνα» και η διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς αντιστάθμισαν τις οικονομικές θυσίες στις οποίες υποβλήθηκε η Ελλάδα (λήψη δύο νέων δανείων προκειμένου να καλυφθεί το κόστος της επιστράτευσης), ενώ εκπληρώθηκε, έστω μερικώς, το όραμα της «Μεγάλης Ιδέας»⁽³⁵⁾.

Η πραξικοπηματική προσάρτηση της εντεύθεν του Αίμου «Ανατολικής Ρωμυλίας» την 06 Σεπτεμβρίου 1885⁽³⁶⁾ από τον Αλέξανδρο του Battenberg, τον πρώτο ηγεμόνα της Βουλγαρίας, μιας περιοχής που υπερέβαινε τις 250.000 σε Έλληνες κατοίκους, οδήγησε στη διαμαρτυρία της ελληνικής κυβέρνησης Δηλιγιάννη για την καταπάτηση της συνθήκης του Βερολίνου από τη Βουλγαρία. Η Ελλάδα ζήτησε να μην αναγνωριστεί η βουλγαρική ενέργεια· σε διαφορετική περίπτωση η Ελλάδα αξίωνε την παραχώρηση των υπολοίπων τμημάτων της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, που της είχαν επιδικασθεί από το συνέδριο του Βερολίνου και δεν είχαν παραχωρηθεί από την Τουρκία. Η Ελλάδα για να υποστηρίξει πειστικότερα τις διεκδικήσεις της κήρυξε επιστράτευση η οποία ολοκληρώθηκε ως τα τέλη Σεπτεμβρίου 1885, ενώ εξοπλίσθηκε και ο στόλος. Το πολεμικό κλίμα που επικρατούσε στην Ελλάδα την εποχή εκείνη προκάλεσε την οξεία αντίδραση των Μεγάλων Δυνάμεων οι οποίες απαίτησαν την άμεση άρση της επιστράτευσης και όταν αυτό δεν έγινε αποδεκτό από την ελληνική πλευρά επέβαλλαν, τον Απρίλιο του 1886, ναυτικό αποκλεισμό των ελληνικών παραλίων. Ο Δηλιγιάννης παραιτήθηκε κατηγορώντας τις Μεγάλες Δυνάμεις και ιδιαίτερα την Αγγλία για «φιλοτουρκισμό». Στην πραγματικότητα και παρά τις φιλοπόλεμες διακηρύξεις του δε σκόπευε σοβαρά να φθάσει σε στρατιωτική αναμέτρηση αλλά εφάρμοζε μια εκβιαστική τακτική απέναντι στην Τουρκία και στις Μεγάλες Δυνάμεις, αυτό που ονομάστηκε από μερίδα του τύπου της εποχής ως «ένοπλος επαιτεία»⁽³⁷⁾. Η επιστράτευση αυτή τη φορά όμως είχε κοστίσει 133 εκατομμύρια δραχμές περίπου χωρίς να αποφέρει κάποιο θετικό προς τα ελληνικά συμφέροντα αποτέλεσμα.

Στην τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, η Ελλάδα βρέθηκε αντιμέτωπη όσο ποτέ άλλοτε με τα διεθνή συμφέροντα και τον ανταγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων, όπως

³⁵ Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770 - 1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 1984, σελ. 212.

³⁶ Στην παρούσα εργασία γίνεται χρήση του παλαιού (Ιουλιανού) ημερολογίου για την αναγραφή των ημερομηνιών.

³⁷ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 27.

αυτός εξελισσόταν στην περιοχή της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (το γνωστό «Ανατολικό ζήτημα») και διαμόρφωνε τα επιμέρους πεδία ανταγωνισμών όπως το «Μακεδονικό ζήτημα» και το «Κρητικό ζήτημα». Ιδίως το «Κρητικό ζήτημα» με τις περιοδικές διακυμάνσεις ύφεσης και κορύφωσης του αγώνα των χριστιανών Κρητών για ενσωμάτωση με τον ελληνικό εθνικό κορμό αποτέλεσε ίσως το σημαντικότερο λόγο που οδήγησε στον καταστροφικό για την Ελλάδα ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και την ακόλουθη επιβολή στη χώρα του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου.

Η ατυχής εξέγερση του 1889 στην Κρήτη έδωσε στο σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ II (1876-1908) την επιζητούμενη αφορμή να καταργήσει επί της ουσίας τα συνταγματικά πλεονεκτήματα της Συνθήκης της Χαλέπας⁽³⁸⁾ και να αποστερήσει κατ' αυτόν τον τρόπο τα ψυχία ελευθεριών που είχαν κατακτήσει οι Κρήτες χριστιανοί με τους συνεχείς αγώνες τους. Ο Τρικούπης, πρωθυπουργός ήδη από τον Ιανουάριο του 1887, υιοθέτησε κατά τη διάρκεια της κρίσης του 1889 άκρως μετριοπαθή πολιτική αναζητώντας λύση ειρηνικής διευθέτησης της κρητικής υπόθεσης. Παρακινούμενος από λάθος εκτίμηση ως προς τον πραγματικό σκοπό της Τουρκίας, απαγόρευσε την αποστολή όπλων και πολεμοφοδίων προς την Κρήτη θεωρώντας ότι η διαλλακτική στάση της ελληνικής κυβέρνησης θα διευκόλυνε την Τουρκία στην αποκατάσταση της τάξης χωρίς την κατάλυση των προνομίων του χριστιανικού πληθυσμού.

Η κατάσταση στην Κρήτη επιδεινώθηκε το 1896 όταν η αντίδραση των χριστιανών κατά της οθωμανικής διοικήσεως γενικεύτηκε και ξεκίνησαν ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων. Η Ελλάδα την περίοδο εκείνη του Μαρτίου του 1896 είχε στραμμένο το ενδιαφέρον της στη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων. Επίσημοι και ανεπίσημοι δύσκολα αντιλαμβάνονταν ότι το Κρητικό ζήτημα έμπαινε σε μια κρίσιμη καμπή και ότι σε ένα χρόνο οι εξελίξεις θα έφερναν τον πόλεμο και στην Ελλάδα. Αποφασιστική στιγμή για την εξέλιξη του Κρητικού ζητήματος υπήρξε η πολιορκία από τους επαναστάτες της τουρκικής φρουράς του Βάμου, η οποία πυροδότησε μια σειρά από αντεκδικητικές πράξεις των μουσουλμάνων Κρητικών εναντίον των χριστιανών με αποκορύφωμα τις σφαγές στα Χανιά.

Οι κατοπινές εξελίξεις ήταν ραγδαίες: τις επόμενες μέρες κατέπλευσαν στα Χανιά πλοία των Μεγάλων Δυνάμεων για να προστατεύσουν τους ξένους υπηκόους από τυχόν επέκταση των σφαγών ενώ η Τουρκία απέστειλε στρατό για να καταστείλει την εξέγερση

---

³⁸ Συνθήκη με την οποία βελτιωνόταν η θέση του χριστιανικού πληθυσμού της Κρήτης με την πρόβλεψη δημιουργίας ετήσιας συνέλευσης με αριθμητική πλειοψηφία των χριστιανών και με διορισμό γενικού διοικητή ορθόδοξου Οθωμανού υπηκόου. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλέπε Dakin, ό.π., σελ. 212.

με αποτέλεσμα να ενταθούν οι σφαγές, οι λεηλασίες και καταστροφές περιουσιών του χριστιανικού πληθυσμού. Στην Αθήνα ανασυστήθηκε η «Κεντρική των Κρητών Επιτροπή» για την ενίσχυση του αγώνα των Κρητών και ακολούθησε «ανεπίσημη», αθρόα κάθοδος αξιωματικών του ελληνικού στρατού και αποστολή πυρομαχικών και υλικών στην Κρήτη. Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη στην αρχή δεν ήθελε να ταχθεί ανοικτά υπέρ των επαναστατών· στη συνέχεια όμως λόγω των εκτεταμένων σφαγών και εμπρησμών στις χριστιανικές συνοικίες στα Χανιά στις 23 και 24 Ιανουαρίου 1897 καθώς και της αγανάκτησης της ελληνικής κοινωνίας και των αναταραχών στην πρωτεύουσα και στις μεγάλες πόλεις, ο Δηλιγιάννης αποφάσισε την αποστολή στην Κρήτη μοίρας του ελληνικού στόλου υπό τον μοίραρχο Ράινεκ και στρατού κατοχής υπό τον συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσσο, ο οποίος αποβιβάστηκε στο Κολυμπάρι Χανίων την 3 Φεβρουαρίου 1897.

Η Πύλη αντέδρασε όπως ήταν φυσικό και ζήτησε την ανάκληση των ελληνικών δυνάμεων από την Κρήτη και ταυτόχρονα προέβη σε αποστολή στρατευμάτων στα χερσαία σύνορά της με την Ελλάδα. Στις 18 Φεβρουαρίου 1897 οι Μεγάλες Δυνάμεις με ταυτόχρονες διακοινώσεις προς Ελλάδα και Τουρκία αξίωσαν την απόσυρση του ελληνικού στρατού και στόλου από την Κρήτη και την μείωση και περιορισμό των τουρκικών στρατευμάτων εντός των φρουρίων. Οι παραπάνω αξιώσεις δεν έγιναν αποδεκτές από την ελληνική πλευρά που αντέτεινε τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος και την παραμονή των ελληνικών δυνάμεων ως ειρηνευτικού σώματος, με αποτέλεσμα στις 6 Μαρτίου 1897 οι Μεγάλες Δυνάμεις να κηρύξουν ταυτόχρονα τον αποκλεισμό και την αυτονομία της Κρήτης αποστέλλοντας διεθνή στρατό και υλοποιώντας ένα καθεστώς διεθνούς κατοχής.

Η συγκέντρωση στρατού και από τις δύο πλευρές στα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα καθώς και η συνεχιζόμενη αναταραχή στην Κρήτη δυναμίτιζε περαιτέρω τις ήδη τεταμένες σχέσεις μεταξύ Ελλάδας - Τουρκίας. Οι Μεγάλες Δυνάμεις σε νέα ταυτόχρονη διακοίνωσή τους προς Ελλάδα και Τουρκία στις 25 Μαρτίου 1897 προειδοποιούσαν τελεσίδικα και τις δύο πλευρές ότι δεν επρόκειτο να επιτρέψουν αλλαγή στα υφιστάμενα σύνορα³⁹), ενώ παράλληλα δεν ενθάρρυναν τις απευθείας συνεννοήσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας προκειμένου να βρεθεί μια κοινά αποδεκτή λύση. Η Γερμανία ειδικότερα ήταν ενάντια σε κάθε μορφή συμβιβασμού γιατί επεδίωκε την ανατροπή του αγγλόφιλου

---

³⁹ Όπως παρατίθεται στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 125: «οι Δυνάμεις, σταθεράν έχουσαι απόφασιν να διατηρήσωσι την γενικήν ειρήνην, είναι διατεθειμένοι να μην επιτρέψωσιν, εν ουδεμίᾳ περιπτώσει, όπως ο επιτεθείς καρπωθεί το ελάχιστον όφελος εκ της επιθέσεώς του».

βασιλιά Γεωργίου και την ανάρρηση στο θρόνο του γερμανόφιλου διαδόχου Κωνσταντίνου. Η Ελλάδα, διεθνώς απομονωμένη, κάτω από την πίεση της ελληνικής κοινής γνώμης προχώρησε τελικά σε πόλεμο με την Τουρκία, ενώ και η απόφαση του σουλτάνου να κηρύξει τον πόλεμο στην Ελλάδα ήταν αποτέλεσμα της πίεσης των πολεμοχαρών υπουργών και στρατιωτικών του και της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έως τις παραμονές του πολέμου του 1897

Το 970 μ.Χ., ο Σελτζούκ ιδρύει τη δυναστεία των Σελτζούκων Τούρκων, στην οποία ενσωματώνει και άλλους λαούς της Κεντρικής Ασίας, ενώ οι τουρκοί λαοί της στέπας, μετακινούμενοι και αποχωριζόμενοι από το νομαδικό τρόπο ζωής, μεταβλήθηκαν σταδιακά σε Τούρκους της Μικράς Ασίας. Ορόσημο στην ιστορική πορεία των Σελτζούκων Τούρκων αποτελεί το έτος 1071, όταν στην προσπάθειά τους να κυριαρχήσουν στην περιοχή που αποτελούσε το ανατολικό τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας πέτυχαν νίκη στο Μαντζικέρτ επί του αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ρωμανού IV Διογένη⁽⁴⁰⁾. Ως αποτέλεσμα αυτής της νίκης, οι πρώτοι Τούρκοι άρχισαν να εποίκίζουν την ανατολική Μικρά Ασία. Η νίκη στο Μαντζικέρτ ήταν ένα ακόμα βήμα στη μακρά πορεία επέκτασης των τουρκικών φυλών που ξεκίνησαν ήδη από τον 6^ο αιώνα να μετακινούνται από την περιοχή της Δυτικής Κίνας και των ορίων της βυζαντινής επικράτειας και να εδραιώνονται ως μεγάλη δύναμη στην ευρύτερη περιοχή της Κεντρικής Ασίας, από τα βόρεια της Κίνας μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία που διαδέχθηκε τη δυναστεία των Σελτζούκων Τούρκων, κατέκτησε τμήματα της Νοτιανατολικής Ευρώπης, ενώ απειλούσε για τρεις σχεδόν αιώνες στη συνέχεια και την Κεντρική Ευρώπη. Υπό τον Ορχάν, γιο του Οσμάν ο οποίος υπήρξε ιδρυτής της αυτοκρατορίας, οι τουρκικές δυνάμεις διέσχισαν τα Δαρδανέλια και εισέβαλαν στη συνέχεια στην Ευρώπη. Με την κατάκτηση της Αδριανούπολης το 1361, οι Οθωμανοί κατέλαβαν τη μεγαλύτερη ευρωπαϊκή πόλη, πριν την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Η Κωνσταντινούπολη, μετά την κατάκτησή της το 1453, κατέστη το κέντρο της ισλαμικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναμφισβήτητα, ιστορική στιγμή σταθμό για την Ευρώπη και το δυτικό πολιτισμό αλλά και για την πορεία και την εξέλιξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελεί η επίθεση των Οθωμανών, υπό τον Μεγάλο Βεζίρη Καρα Μουσταφά, εναντίον της Ουγγαρίας των Αψβούργων με

---

⁴⁰ Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης, *Η Τουρκία στον 21^ο αιώνα. Ο μακρύς δρόμος προς την Ευρώπη*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2004, σελ. 69.

250.000 άνδρες και η ήττα τους το 1683 προ της Βιέννης. Τη Βιέννη ακολούθησε αλυσίδα πολέμων μεταξύ των Οθωμανών και ευρωπαϊκών δυνάμεων (με την Ρωσία και την αυτοκρατορία των Αψβούργων). Το 1768, όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία ηττήθηκε κατά κράτος από τη Ρωσία, οι Οθωμανοί υποχρεώθηκαν, με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), σε απώλεια μεγάλων τμημάτων της κυριαρχίας τους στα Βαλκάνια και τον Καύκασο. Στο πλαίσιο της ίδιας συνθήκης, η Οθωμανική Αυτοκρατορία απέδωσε στη Ρωσία το δικαίωμα προστασίας των ορθόδοξων χριστιανών της κυριαρχίας της και το ίδιο δικαίωμα παραχώρησε αντίστοιχα για τους καθολικούς στη Γαλλία.

Η συνθήκη αυτή αποτέλεσε την αφετηρία της οριστικής απώλειας της θέσης και σημασίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως μεγάλης δύναμης της εποχής καθώς και της ραγδαίας εδαφικής της συρρίκνωσης (βλ. Χάρτη 2). Η αυτοκρατορία μετετράπη, έκτοτε, σε μήλο της έριδος των ευρωπαϊκών δυνάμεων, οι οποίες στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού, διεκδικούσαν μερίδιο κυριαρχίας και επιρροής από την καταρρέουσα αυτοκρατορία. Η σύγκρουση συμφερόντων των ευρωπαϊκών δυνάμεων έναντι της μέλλουσας να διασπαστεί ή να διαλυθεί αυτοκρατορίας, ονομάστηκε, ως γνωστόν, Ανατολικό Ζήτημα. Αυτός ο ανταγωνισμός, δηλαδή το Ανατολικό Ζήτημα, διήρκεσε περίπου ενάμιση αιώνα και για πολλούς τερματίστηκε με τη διάλυση της Αυτοκρατορίας και την ίδρυση του τουρκικού κράτους το 1923.

Η παρακμή του οθωμανικού κράτους χαρακτηριζόταν τόσο από μια συνάρτηση αλληλουχίας και αλληλεπίδρασης εξωτερικών παραγόντων και πολιτικών ή στρατιωτικών εξελίξεων όσο και από εσωτερικούς παράγοντες οι οποίοι επηρέασαν καταλυτικά την πτωτική πορεία της αυτοκρατορίας. Έτσι, τα βασικά στοιχεία που οδήγησαν στην εσωτερική σήψη και διάλυση ήταν η διαφθορά στη διοίκηση, η παραμονή του στρατεύματος σε δομές και οργανωτικά πρότυπα περασμένων αιώνων, η αδυναμία της οικονομίας και της τεχνολογίας να ακολουθήσουν τα ευρωπαϊκά άλματα και τις μεγάλες παγκόσμιες μεταβολές στη βιομηχανία, στη ναυτιλία και στο εμπόριο, καθώς και η εξαθλίωση του αγροτικού πληθυσμού.

Η κατάρρευση της άλλοτε κραταιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθυστέρησε κυρίως λόγω του ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων και χάρη στην οθωμανική διπλωματία, τα συμφέροντα της οποίας συνέπιπταν, εν πολλοίς, με τις αγγλικές φιλοδοξίες. Πράγματι, η Αγγλία θέλοντας να ανατρέψει προς όφελός της τα ρωσικά σχέδια που απέβλεπαν στο διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τάχθηκε υπέρ της διατήρησης της ακεραιότητάς της, παρατείνοντας έτσι τη ζωή του «μεγάλου ασθενούς», όπως χαρακτηριστικά αποκαλούνταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από το τέλος του 18^{ου}

αιώνα ήταν όμως πια ολοφάνερος ο επιθανάτιος ρόγχος της αυτοκρατορίας. Ο σουλτάνος Μαχμούτ ΙΙ (1808 -1839) κατέβαλε σοβαρές προσπάθειες για τη δομική αναδιάρθρωση της γραφειοκρατίας, την αποτελεσματικότερη διοίκηση των επαρχιών και τον εκσυγχρονισμό στους τομείς της παιδείας, της οικονομίας και του στρατεύματος με την μετάκληση Πρώσων στρατιωτικών συμβούλων, ο πιο γνωστός από τους οποίους ήταν ο τότε συνταγματάρχης Χέλμουτ φον Μόλτκε.

Στις προσπάθειες πολιτικών μεταρρυθμίσεων ανήκουν τα διατάγματα μεταρρύθμισης της περιόδου Τανζιμάτ (1836 - 1861), δηλαδή η προσπάθεια εναρμόνισης της αυτοκρατορίας με τα δυτικά πολιτικά και κοινωνικά πρότυπα. Η μεταρρυθμιστική αυτή τομή, η οποία βρήκε την κορύφωσή της το 1856 στο περίφημο Χάτι - Χουμαγιούν, δηλαδή την ισότητα όλων των Οθωμανών πολιτών ενώπιον του νόμου, την κατοχύρωση των στοιχειωδών αστικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων (ιδιοκτησία, ασφάλεια ζωής και τιμής), μεταρρύθμιση η οποία καθιερώθηκε και στη συνθήκη των Παρισίων αλλά εφαρμόστηκε για πολύ μικρά χρονικά διαστήματα. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές συνδυάστηκαν με την εμφάνιση του αποκαλούμενου «νεο-οθωμανικού» ρεύματος που στόχευε σε μια ανανεωμένη, μεταρρυθμισμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία, επιχειρώντας να συμφιλιώσει τον έντονο πατριωτισμό με τη βούληση για ανανέωση. Ο πρωτεργάτης των Νεο-οθωμανών, Μιδάτ πασάς, συνέβαλε καθοριστικά στην αντικατάσταση του σουλτάνου Αμπντούλ Αζίζ από τον Αβδούλ Χαμίτ δια της εισαγωγής του Συντάγματος στην αυτοκρατορία ενώ ταυτόχρονα θεσπίστηκε και ο βραχύβιος θεσμός του κοινοβουλίου. Ο Αβδούλ Χαμίτ εξακολούθησε να προωθεί το μη πολιτικό κομμάτι των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, δίνοντας έμφαση στην εξυγίανση των οικονομικών, την εκπαίδευση, τις επικοινωνίες και τα έργα υποδομής.

Παρ' όλα αυτά, το Ανατολικό Ζήτημα κορυφώθηκε και η αυτοκρατορία κατέρρευσε, όχι μόνο εξαιτίας των εσωτερικών, δομικών αδυναμιών, αλλά εξίσου λόγω της ενεργού παρέμβασης του διεθνούς παράγοντα, δηλαδή των ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων. Από τον 19^ο αιώνα, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις εργάστηκαν συστηματικά προς την κατεύθυνση διάλυσης της αυτοκρατορίας, με στόχο τη «μοιρασιά» του χώρου κυριαρχίας και επιρροής. Η Αγγλία, η Γαλλία και ιδιαιτέρως η Ρωσία διεκδικούσαν τεμάχια από την πτώση του καταρρέοντος γίγαντα. Η ανεξαρτησία της Αιγύπτου, η ελληνική ανεξαρτησία, η ανεξαρτησία και οι αυτονομήσεις άλλων βαλκανικών λαών, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος συνθέτουν τις καταλυτικότερες παρεμβάσεις του διεθνούς παράγοντα στην πορεία διάλυσης της αυτοκρατορίας. Στον πόλεμο της Κριμαίας αναμετρήθηκαν οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις με τη Ρωσία για το διαμελισμό της

αυτοκρατορίας. Στη διάσκεψη των Παρισίων (1856) η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχασε περαιτέρω τμήματα της κυριαρχίας της στα Βαλκάνια. Στη βαλκανική χερσόνησο είχαμε, το 1877, επέμβαση των Ρώσων υπέρ των Σέρβων και το 1878, στο συνέδριο του Βερολίνου, με την ενεργό παρέμβαση Αγγλίας και Γερμανίας, την επισφράγιση της ανεξαρτησίας για τη Σερβία, τη Ρουμανία και το Μαυροβούνιο, την αυτονομία για τη Βουλγαρία, ενώ η Βοσνία - Ερζεγοβίνη τέθηκε υπό αυστριακή κηδεμονία.

Η αποτυχία του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ να αντιμετωπίσει τα εθνικά αποσχιστικά κινήματα που συγκλόνιζαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και η αδυναμία του να επιβάλλει τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, οδήγησαν σε παρατεταμένη κρίση. Αντί μεταρρυθμίσεων, ο σουλτάνος υιοθέτησε στρατηγική εθνοκάθαρσης απέναντι στις μειονότητες στρέφοντας ενίοτε τη μια εναντίον της άλλης μειονότητας. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν οι σφαγές των Αρμενίων που ξεκίνησαν το 1889 στα αρμενοκουρδικά σύνορα και εκτελέστηκαν από κουρδικό ιππικό οργανωμένο από Γερμανούς. Οι σφαγές των Αρμενίων κορυφώθηκαν το 1894 από τα συντάγματα των άτακτων Κούρδων, τα λεγόμενα «Χαμιδιέ». Οι Αρμένιοι ως αντίδραση οργάνωσαν το 1896 μια παράτολμη επίθεση, μέσα στην Κωνσταντινούπολη, εναντίον της «Οθωμανικής Τράπεζας» του Γαλατά με την οποία συναλλάσσονταν κυρίως ξένοι υπήκοοι, κρατώντας τους υπαλλήλους ομήρους και απειλώντας να την ανατινάξουν εάν οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν ευαισθητοποιούνταν δραστικά απέναντι στην πολιτική εθνοκάθαρσης που εφαρμόζε εναντίον τους η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τελικά οι διαπραγματεύσεις ναυάγησαν και στις αντεκδικήσεις που ξέσπασαν εναντίον τους στις 27 και 28 Αυγούστου 1896 σφαγιάστηκαν περισσότερο από 6.000 Αρμένιοι της Κωνσταντινούπολης, ενώ οι σφαγές επεκτάθηκαν και σε άλλες περιοχές εκτός της πρωτεύουσας⁽⁴¹⁾.

Ο αντίκτυπος όμως που δημιουργήθηκε ήταν πλέον τεράστιος και προκάλεσε την αντίδραση ολόκληρου του πολιτισμένου κόσμου. Η ευκαιρία για νέα δράση στην Κρήτη παρουσιάστηκε ξανά με αφορμή τις σφαγές των Αρμενίων με αποτέλεσμα η προσοχή της ευρωπαϊκής διπλωματίας να στραφεί πάλι προς ανατολάς. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το Αρμενικό ζήτημα, προβάλλοντας εντονότατα το δράμα των υπόδουλων λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενίσχυσε τη δυναμική του Κρητικού αγώνα και έδωσε τη ευκαιρία στους Κρήτες να εκμεταλλευθούν πολιτικά και ψυχολογικά τον αντίκτυπο.

Εστιάζοντας στο Κρητικό ζήτημα και στις προσπάθειες των Κρητών να πετύχουν την ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό, πρέπει να αναφερθεί ότι βασικός εξωτερικός παράγοντας

---

⁴¹ William Miller, *The Ottoman Empire 1801-1913*, Cambridge University Press, London, 1913, p. 430.

που επηρέασε τη διαμόρφωση της οθωμανικής πολιτικής ήταν η γερμανική ανάμιξη στα θέματα που σχετίζονταν με την Αυτοκρατορία. Η Γερμανία εκείνη την περίοδο προωθούσε τα συμφέροντά της στη Βαλκανική χερσόνησο και ασκούσε σταθερή επιρροή στην Τουρκία. Είχε αναλάβει μεταξύ άλλων τη στρατιωτική προπαρασκευή της Τουρκίας για την οποία ο σουλτάνος έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο Βίσμαρκ συμβούλευε την τήρηση σκληρής στάσης απέναντι στο Κρητικό ζήτημα και ασκούσε την επιρροή του με κάθε μέσο⁽⁴²⁾. Ο προσωπικός επηρεασμός του σουλτάνου ήταν ιδιαίτερη επιδίωξη των Γερμανών, γιατί ο σουλτάνος εφάρμοζε ένα υπερσυγκεντρωτικό και προσωπικό σύστημα διακυβέρνησης. Με αφορμή το Κρητικό Ζήτημα και την αποστολή ελληνικών δυνάμεων στην Κρήτη, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, στις αρχές του 1897, συγκέντρωσε στρατό στα ελληνοτουρκικά σύνορα και ανέμενε αφορμή από ελληνικής πλευράς προκειμένου να ξεκινήσει τον πόλεμο· αφορμή η οποία δεν άργησε να δοθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

Το θέατρο επιχειρήσεων Θεσσαλίας

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση της στρατιωτικής στρατηγικής των δύο αντιπάλων, θεωρείται σκόπιμη η γεωγραφική εξέταση του ευρύτερου χώρου διεξαγωγής των συγκρούσεων⁽⁴³⁾, καθόσον το έδαφος επιδρά αποφασιστικά στην υιοθέτηση ή όχι συγκεκριμένων τρόπων στρατιωτικής δράσης. Η περιοχή στην οποία έδρασαν οι δύο αντίπαλοι, Έλληνες και Τούρκοι, εκτείνεται από τις ακτές του Αιγαίου Πελάγους στα ανατολικά, μέχρι τις ακτές του Ιονίου προς τα δυτικά. Ο χώρος αυτός τέμνεται χαρακτηριστικά από την οροσειρά της Πίνδου, η οποία από τα βορειοδυτικά κατευθύνεται προς τα νοτιοανατολικά και διαχωρίζει τη Δυτική Μακεδονία, τη Θεσσαλία και τη Φθιώτιδα από την Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία. Καμία εγκάρσια, βατή σε τροχό, οδός δε συνέδεε την περίοδο εκείνη τα δύο αυτά διαμερίσματα, δηλαδή το ανατολικό της Πίνδου με το δυτικό της. Έτσι, η οροσειρά της Πίνδου έτεμνε το χώρο των επιχειρήσεων σε δύο ανεξάρτητα μεταξύ τους πολεμικά θέατρα επιχειρήσεων, της Ηπείρου στα δυτικά

---

⁴² Όπως παρατίθεται στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 104: «Όσο για τους Γερμανούς υπήρχε το δέλεαρ των όπλων τύπου Μάουζερ, τα οποία ο σουλτάνος ήταν ιδιαίτερα ανυπόμονος να αποκτήσει».

⁴³ Ο *Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, Έκδοση Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1993, σελ. 111-113.

και της Θεσσαλίας στα ανατολικά, δεδομένου ότι λόγω ανυπαρξίας συγκοινωνιών δεν ήταν δυνατή η μετάγγιση δυνάμεων, ο συντονισμός και ο συνδυασμός των επιχειρήσεων. Η έκβαση των επιχειρήσεων βέβαια θα κρινόταν στο θεσσαλικό μέτωπο και δικαίως η προσοχή της ελληνικής διοικήσεως ήταν στραμμένη προς εκείνο το μέτωπο.

Η χάραξη της οροθετικής γραμμής σε μεγάλο της τμήμα επί των πλαγιών της Πίνδου και του Ολύμπου, ήταν ευνοϊκή για τους Τούρκους. Αυτοί μπορούσαν με την αριθμητική τους υπεροχή να συγκρατήσουν τις ελληνικές δυνάμεις στις απότομες και στερούμενες δρομολογίων κορυφογραμμές κατά μήκος των συνόρων και να συγκεντρώσουν τον κύριο όγκο των δυνάμεών τους εντός της περιοχής του Ζάρκου, η οποία λόγω της υπάρξεως της κοιλάδας του ποταμού Ξηριά και των διαβάσεων Νεζερού ανατολικότερα, Μελούνας και Ρεβενίου, προσφερόταν για εισβολή στο ελληνικό έδαφος. Οχυρώσεις και αμυντικά έργα επί της μεθορίου τόσο στην ελληνική όσο και στην τουρκική πλευρά ήταν γενικά παλιά και απλά έργα αποτελούμενα από αμυντικές οργανώσεις εδάφους (ορύγματα), πύργους, πολεμίστρες και λιθόκτιστους τοίχους.

Το θέατρο επιχειρήσεων Θεσσαλίας (βλ. Σχεδιάγραμμα 1) είναι στο μεγαλύτερο μέρος του πεδινό. Το συγκοινωνιακό δίκτυο την εποχή εκείνη παρουσίαζε ένα κέντρο συγκοινωνιών γύρω από τη Λάρισα στο ελληνικό έδαφος και ένα αντίστοιχο περί την Ελασσόνα στο τουρκικό έδαφος. Η ημιονική οδός από τον αυχένα Μελούνας προς τα νότια μέσα στο ελληνικό έδαφος είχε επισκευασθεί από το Αρχηγείο Θεσσαλίας πριν την έναρξη των επιχειρήσεων και ήταν βατό σε τροχό. Γενικά, το συγκοινωνιακό δίκτυο στην ελληνική περιοχή ήταν πλουσιότερο. Αποτελούνταν από τη σιδηροδρομική γραμμή Βόλου - Λάρισας και Βόλου - Φαρσάλων - Τρικάλων - Καλαμπάκας. Η οδός Βόλος - Λάρισα και Φάρσαλα - Λαμία ήταν σκυρόστρωτη και η Βόλου - Λαμίας καρροποίητη ενώ η θεσσαλική πεδιάδα διασχίζοταν προς κάθε κατεύθυνση από καρροποίητες οδούς. Το λιμάνι του Βόλου εξυπηρετούσε ολόκληρη τη Θεσσαλία με τη θαλάσσια μεταφορά των στρατευμάτων και των πολεμοφοδίων προς αυτή.

Τα γεωγραφικά αυτά χαρακτηριστικά καταδεικνύουν ότι για την αποτελεσματική άμυνα της Θεσσαλίας ήταν επιβεβλημένη η έγκαιρη κατάληψη από τον Ελληνικό Στρατό της άνω κοιλάδας του ποταμού Ξηριά και η εξασφάλιση των ορεινών διαβάσεων. Αν η άμυνα επί των συνόρων αποτύγχανε τότε η κατάληψη της Θεσσαλίας ήταν σχετικά εύκολη για τον επιτιθέμενο λόγω έλλειψης σοβαρών φυσικών κωλυμάτων και η επόμενη ισχυρή τοποθεσία άμυνας ήταν η οροσειρά της Όθρυς για κάλυψη της Λαμίας από βορρά. Προωθημένη τοποθεσία άμυνας της προαναφερθείσας, αν και όχι εξίσου ισχυρή, αποτελούσε η τοποθεσία Φαρσάλων - Βελεστίνου.

Η στρατιωτική στρατηγική των αντιπάλων κατά την 1^η περίοδο (μάχη των συνόρων 6 - 11 Απριλίου 1897)

Οι ελληνικές δυνάμεις (Στρατός Θεσσαλίας) με αρχηγό το διάδοχο Κωνσταντίνο και επιτελάρχη το Συνταγματάρχη Πυροβολικού Σαπουντζάκη Κωνσταντίνο αποτελούνταν από δύο Μεραρχίες (Iη και IIη). Συγκεκριμένα, οι ελληνικές δυνάμεις περιλάμβαναν 33 Τάγματα Πεζικού, 7 Τάγματα Ευζώνων, 1.100 ιππείς, 48 ορειβατικά πυροβόλα και 4 Λόχους Μηχανικού, συνολικής δύναμης περίπου 41.000 ανδρών. Οι τουρκικές δυνάμεις στη Θεσσαλία (Τουρκική Στρατιά Ελασσόνας) υπό τον Αρχιστράτηγο Ετέμ Πασά αποτελούνταν από έξι Μεραρχίες, μια Ανεξάρτητη Ταξιαρχία Πεζικού, μια Μεραρχία Ιππικού και το Πυροβολικό της Στρατιάς. Οι παραπάνω δυνάμεις ανέρχονταν συνολικά σε 99 Τάγματα Πεζικού, 26 Τλες Ιππικού και 26 Πυροβολαρχίες (156 πυροβόλα), συνολικής δύναμης περίπου 65.000 ανδρών.

Από ελληνικής πλευράς, σημαντικό ρόλο στην έναρξη των εχθροπραξιών έπαιξε η έξαψη που επικρατούσε τότε, λόγω του Κρητικού ζητήματος, αλλά και της επιθυμίας των νέων αξιωματικών για πόλεμο. Από την άλλη πλευρά, η Τουρκία είχε μεταφέρει μεγάλο αριθμό στρατιωτικών δυνάμεων στα σύνορα με σκοπό να ξεκαθαρίσει τους λογαριασμούς της με την Ελλάδα μια για πάντα. Για το σκοπό αυτό, η Τουρκική Στρατιά Ελασσόνας ήταν έτοιμη και караδοκούσε την ευκαιρία για να εισβάλλει στο ελληνικό έδαφος. Το ελληνικό σχέδιο σε γενικές γραμμές προέβλεπε άμυνα προς απαγόρευση της τουρκικής εισβολής στη Θεσσαλία, ενώ το σχέδιο των Τούρκων προέβλεπε ταχεία επίθεση με αντικειμενικό σκοπό την ανατροπή και την εκμηδένιση των ελληνικών δυνάμεων και προέλαση προς Λάρισα - Λαμία⁴⁴). Οι εχθροπραξίες στη συνοριακή γραμμή ξεκίνησαν στις 4 και 5 Απριλίου 1897 και γρήγορα εξελίχθηκαν σε κανονικές μάχες που διήρκεσαν 6 ημέρες και αφορούν την 1^η περίοδο των επιχειρήσεων (μάχη των συνόρων από 6 έως 11 Απριλίου 1897). Στις 4 και 5 Απριλίου 1897 σημειώθηκαν μεθοριακά επεισόδια μεταξύ φρουρών ελληνικών και τουρκικών φυλακίων στην περιοχή Καλλιπεύκης (Νεζερού). Παρά την πίεση του πολυπληθέστερου αντιπάλου τους, τα ελληνικά τμήματα κατάφεραν

---

⁴⁴ Ταξίαρχος ε.α. Χαράλαμπος Γ. Νικολάου, «Η μάχη των συνόρων κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897», Στρατιωτική Ιστορία, τευχ. 49 (Σεπτέμβριος 2000), σελ. 50.

όχι μόνο να διατηρήσουν ακέραιες τις θέσεις τους αλλά και να καταλάβουν αρκετά τουρκικά φυλάκια⁽⁴⁵⁾.

Στις 6 Απριλίου το πρωί ο τουρκικός στρατός, αφού ενισχύθηκε κατάλληλα, εισέβαλε στη Θεσσαλία μέσω των διαβάσεων Καλλιπεύκης, Μελούνας και Δαμασίου με δύναμη τεσσάρων Μεραρχιών σε πρώτη γραμμή και μιας Μεραρχίας ως εφεδρείας και κατάφερε να καταλάβει τη διάβαση της Μελούνας (βλ. Σχεδιάγραμμα 2), χωρίς να προχωρήσει προς τα νότια. Στον συγκεκριμένο τομέα αμυνόταν η Ιη Μεραρχία υπό τον Υποστράτηγο Μακρή Νικόλαο, αντιμετωπίζοντας τον κύριο όγκο του τουρκικού στρατού. Ειδικότερα τα τμήματα άμυνας της Μελούνας αποτελούμενα από ασθενείς δυνάμεις (δώδεκα Λόχοι Πεζικού και δύο ορειβατικές Πυροβολαρχίες), χωρίς εφεδρείες, εφοδιασμό σε τρόφιμα και πυρομαχικά, ανεπτυγμένες και διασκορπισμένες σε ένα ευρύ μέτωπο δώδεκα χιλιομέτρων περίπου, ήταν μοιραίο, παρά τον σκληρό αγώνα, να υποκύψουν έναντι των υπέρτερων τουρκικών δυνάμεων. Η κατάληψη της διάβασης της Μελούνας οφείλεται κυρίως στη διασπορά των αριθμητικά ασθενέστερων ελληνικών δυνάμεων ενώ είχε ήδη διαφανεί η πρόθεση διοχέτευσης όγκου τουρκικών δυνάμεων μέσω της συγκεκριμένης διάβασης. Η διάταξη των ελληνικών δυνάμεων ήταν περισσότερο συνάρτηση του σχήματος της γραμμής των συνόρων, χωρίς να έχει ληφθεί σοβαρά υπόψη η τακτική σημασία του οροπεδίου Βοτανοχωρίου και του αυχένα της Μελούνας.

Η απώλεια της διαβάσεως της Μελούνας είχε ως αποτέλεσμα τη διοχέτευση και ανάπτυξη στην θεσσαλική πεδιάδα σημαντικών τουρκικών δυνάμεων στην περιοχή Μάτι. Το Αρχηγείο εκτίμησε την κατάσταση και διέταξε την 8 Απριλίου επίθεση στις περιοχές Δαμάσι και Μάτι και εκδίωξη του εχθρού, πλην όμως οι διοικητές και των δύο Μεραρχιών (Ιη και Ιη Μεραρχίες) ανέφεραν ότι κατά τη γνώμη τους, ουδεμία επιθετική ενέργεια ήταν δυνατή και ότι τα τμήματα έπρεπε να τηρήσουν παντού αμυντική στάση⁽⁴⁶⁾. Η διάσταση απόψεων μεταξύ Αρχηγείου και διοικητών Μεραρχιών συνεχίστηκε και την 9 και 10 Απριλίου με το Αρχηγείο να επιμένει στην εκδήλωση επιθετικής ενέργειας στην περιοχή Μάτι και τους διοικητές Μεραρχιών να προτείνουν σύμπτυξη των τμημάτων και εγκατάσταση στο προγεφύρωμα Λάρισας, χωρίς να λαμβάνεται τελικά οριστική απόφαση.

Στις 11 Απριλίου εκδηλώθηκε τουρκική επίθεση μεγάλης κλίμακας στην περιοχή Δελεριών όπου αμύνονταν τμήματα της Ιας Μεραρχίας, με αποτέλεσμα να καμφθεί η αμυντική διάταξη και ο Μέραρχος Συνταγματάρχης Πεζικού Μαυρομιχάλης Γεώργιος να

⁴⁵ Οι κυριότερες μάχες του Ελληνικού Στρατού, Έκδοση Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 2012, σελ. 4.

⁴⁶ Βλ. Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, ό.π., σελ. 140.

διατάζει τη σύμπτυξη προς Αμπελώνα. Την σύμπτυξη ακολούθησε ο πανικός και κατόπιν γενικεύθηκε η άτακτη φυγή προς Λάρισα συμπαρασύροντας και τα τμήματα της 1ης Μεραρχίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Αρχηγείο μέχρι αργά το βράδυ αγνοούσε την κατάσταση στα Δελέρια και τη διαταγή για υποχώρηση στην Λάρισα. Οι Τούρκοι παρ' όλη την αριθμητική υπεροχή τους δεν καταδίωξαν τα συμπτυσσόμενα ελληνικά τμήματα. Αρκέστηκαν μόνο στην επιτυχία της επίθεσης κατά των Δελερίων, καταδεικνύοντας την έλλειψη σχεδιασμού ή την αδυναμία εκμετάλλευσης της επιτυχούς τους επιθετικής ενέργειας.

Η συνδρομή του ελληνικού πολεμικού ναυτικού (Ανατολική Μοίρα του Ελληνικού Στόλου) στην 1^η περίοδο των επιχειρήσεων ήταν περιορισμένη. Συγκεκριμένα εκτελέστηκαν βομβαρδισμοί στο φρούριο του Πλαταμώνα και σε αποβάθρες ακτών και αποβιβάστηκαν αγήματα τα οποία κατέστρεψαν αποθήκες τροφίμων και εφοδίων. Χαρακτηριστική πάντως ήταν η παντελής απουσία συνεργασίας και συντονισμού στρατού και ναυτικού κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων.

Ο αγώνας των συνόρων έληξε μετά από έξι ημέρες συμπλοκών και μαχών με πλήρη ήττα των ανέτοιμων για πόλεμο ελληνικών δυνάμεων που μέσα σε κατάσταση συγχύσεως και πανικού υποχώρησαν προς Λάρισα. Από ελληνικής πλευράς, η 1^η περίοδος των επιχειρήσεων διακρίνεται από έλλειψη συγκεκριμένης και σαφούς στρατιωτικής στρατηγικής. Συγκεκριμένα δεν υπήρχε σαφές και κατανοητό σχέδιο ενεργείας καθώς και συνεχής πληροφόρησης για τις ενέργειες των τουρκικών δυνάμεων με αποτέλεσμα να κυριαρχήσει από ελληνικής πλευράς η αναποφασιστικότητα, η έλλειψη εμπιστοσύνης και πειθαρχίας του στρατεύματος προς την ιεραρχία, η μη ανάληψη επιθετικών πρωτοβουλιών, η κωλυσιεργία μέχρι του βαθμού της άρνησης στην εκτέλεση διαταγών⁴⁷ και η υποχωρητικότητα μέχρι του βαθμού της ηττοπάθειας. Από πλευράς ναυτικού η συμμετοχή στις επιχειρήσεις μπορεί να χαρακτηριστεί ως αποσπασματική με ουσιαστικά ασήμαντα αποτελέσματα. Η έλλειψη αρχικού σχεδιασμού όπως και συντονισμού χερσαίων και ναυτικών επιχειρήσεων εξουδετέρωσε το συγκριτικό πλεονέκτημα της υπεροχής του ελληνικού έναντι του τουρκικού ναυτικού και αποστέρησε την ελληνική στρατιωτική στρατηγική από ένα σημαντικότατο μέσο με το οποίο θα μπορούσε ενδεχομένως να εξισορροπήσει την τουρκική υπεροχή στις χερσαίες επιχειρήσεις.

---

⁴⁷ Βλ. *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, ό.π., σελ. 162, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο Διάδοχος σε τηλεγράφημά του ενημέρωσε τον Υπουργό Στρατιωτικών για την ήττα στα Δελέρια και ακόμα ότι η διαταγή του για αντεπίθεση στο Μάτι στις 10 και 11 Απριλίου δεν εκτελέστηκε.

Η από τουρκικής πλευράς ακολουθητέα στρατιωτική στρατηγική, αν και σαφώς ανώτερη της ελληνικής, δεν στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία λόγω ορισμένων αδυναμιών. Συγκεκριμένα, λόγω έλλειψης ικανοποιητικής πληροφόρησης καθώς και ταχείας εκτέλεσης των διαταγών, ο τουρκικός στρατός αν και υπέρτερος αριθμητικά και καλύτερα εξοπλισμένος, δεν εκμεταλλεύθηκε πλήρως τις αδυναμίες του αντιπάλου του για να επιτύχει γρήγορο και αποφασιστικό πλεονέκτημα. Ο διοικητής της Στρατιάς Ελασσόνας, Ετέμ πασάς, δικαιολόγησε τη βραδύτητα των εξελίξεων των μαχών στα σύνορα, στις δυσκολίες μεταφοράς και ανεφοδιασμού, στην ανεπάρκεια των υπηρεσιών των μετόπισθεν και στην έλλειψη άρτιας εκπαίδευσης σε συνδυασμό με την μη αποτελεσματική διοίκηση και διεύθυνση του αγώνα⁽⁴⁸⁾. Το τουρκικό ναυτικό δε συμμετείχε καθόλου στη διεξαγωγή του πολέμου λόγω παλαιότητας και αναξιοπιστίας των πλοίων και ανεπαρκούς εκπαίδευσης των πληρωμάτων τους και παρέμεινε εντός των στενών των Δαρδανελίων με εντολή την παροχή βοήθειας στα επάκτια πυροβόλα⁽⁴⁹⁾.

Η στρατιωτική στρατηγική των αντιπάλων κατά την 2^η περίοδο (η σύμπτυξη στα Φάρσαλα και η πρώτη μάχη του Βελεστίνου)

Η ήττα του ελληνικού στρατού στη μάχη των Δελερίων και ο πανικός που επακολούθησε κατά τη σύμπτυξη στη Λάρισα τη νύχτα 11/12 Απριλίου, είχε ως αποτέλεσμα την αποσύνθεσή του, υλικές απώλειες, αλλά κυρίως την πτώση του ηθικού του. Κάτω από αυτές τις δυσμενείς συνθήκες, ο Διάδοχος Κωνσταντίνος ανέφερε το πρωί της 12 Απριλίου στην κυβέρνηση ότι έκρινε αδύνατη την άμυνα στη γραμμή του Πηνειού ποταμού. Έπρεπε, κατά την άποψή του, ο στρατός να υποχωρήσει σε μεγαλύτερο βάθος, μακριά από τον εχθρό, ώστε να έχει τον απαραίτητο χρόνο να ανασυνταχθεί και να καταστεί αξιόμαχος. Επιπλέον πίστευε ότι με την ενέργεια αυτή θα δινόταν χρόνος στην κυβέρνηση, προκειμένου να προβεί σε διπλωματικές ενέργειες για την κατάπαυση των εχθροπραξιών, εφόσον θεωρούσε τη λύση αυτή ως συμφέρουσα. Η κυβέρνηση ενέκρινε την πρόταση αυτή του Διαδόχου και υπέδειξε ως νέα τοποθεσία άμυνας του ελληνικού στρατού αυτή των Φαρσάλων. Κατόπιν αυτού, ο Διάδοχος διέταξε το πρωί της 12^{ης} Απριλίου, τη σύμπτυξη από τη Λάρισα στα Φάρσαλα.

---

⁴⁸ Ο *Τουρκο-ελληνικός Πόλεμος 1897*, μετάφραση Ταξίαρχου ε.α. Κοσμά Κωνσταντινίδη, Έκδοση Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Άγκυρα, 1965, σελ. 146.

⁴⁹ Βλ. Ο *Τουρκο-ελληνικός Πόλεμος 1897*, ό.π., σελ. 65-66.

Η κίνηση προς τη νέα τοποθεσία άμυνας έγινε χωρίς τάξη. Λίγο μετά την αναχώρηση από τη Λάρισα, τα τμήματα, λόγω της κοπώσεως, του κλονισμένου ηθικού και κυρίως λόγω έλλειψης πειθαρχίας και στρατιωτικής εκπαιδεύσεως, άρχισαν να διαλύονται. Τα πρώτα τμήματα των δύο Μεραρχιών, έφθασαν στα Φάρσαλα το βράδυ σε άθλια κατάσταση, ενώ συνέχιζαν να καταφθάνουν άνδρες διαφόρων Μονάδων καθόλη τη διάρκεια της νύχτας 12/13 Απριλίου. Μοναδική περίπτωση παρενόχλησης της σύμπτυξης ελληνικών τμημάτων από τουρκικές δυνάμεις ήταν της 3^{ης} Ελληνικής Ταξιαρχίας υπό τον Συνταγματάρχη Πυροβολικού Σμολένσκη Κων/νο από τμήματα της 1^{ης} Τουρκικής Μεραρχίας, χωρίς όμως να δημιουργήσει ιδιαίτερα προβλήματα. Στη Λάρισα εγκαταλείφθηκε άφθονο πολεμικό υλικό κάθε κατηγορίας, γιατί ήταν αδύνατη η μεταφορά του λόγω έλλειψης χρόνου και μεταφορικών μέσων.

Στο μεταξύ, ο Τούρκος αρχιστράτηγος Ετέμ πασάς αποφάσισε να προχωρήσει από το πρωί της 12^{ης} Απριλίου κατά των ελληνικών δυνάμεων που ήταν στο Κριτήρι, αγνοώντας ότι αυτές είχαν συμπυχθεί. Μετά την κατάληψη της κωμόπολης του Τυρνάβου που είχε εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους της, οι τουρκικές δυνάμεις προχώρησαν διστακτικά προς Λάρισα λόγω των πληροφοριών που είχαν για ύπαρξη ισχυρών οχυρώσεων στο προγεφύρωμα Λάρισας. Με την κατάληψη της Λάρισας, οι Τούρκοι έγιναν κύριοι του εκεί στρατιωτικού υλικού που είχε εγκαταλειφθεί από τον Ελληνικό Στρατό. Ο Ετέμ πασάς, λόγω απώλειας της επαφής με τις ελληνικές δυνάμεις, αγνοούσε το γεγονός ότι αυτές είχαν υποχωρήσει προς Φάρσαλα και Βόλο. Μόνο το βράδυ της 14^{ης} Απριλίου πληροφορήθηκε από μουσουλμάνους κατοίκους του Βόλου, που τον επισκέφθηκαν, ότι η εκεί ελληνική δύναμη δε ξεπερνούσε τους 1.000 άνδρες. Έτσι, χάρη στη βραδύτητα και διστακτικότητα των Τούρκων, δεν καταλήφθηκε ο Βόλος. Αυτό είχε σαν συνέπεια να δοθεί ο απαραίτητος χρόνος στις ελληνικές δυνάμεις να καταλάβουν τα στενά του Βελεστίου με την Ταξιαρχία του Σμολένσκη που στάλθηκε εκεί από τα Φάρσαλα. Αποτελεί ευτύχημα για τον Ελληνικό Στρατό το ότι οι Τούρκοι δεν προέλασαν κατά τη στιγμή της αποσυνθέσεώς του, οπότε θα αρκούσε, ίσως ένα μόνο Σύνταγμα Ιππικού για να φέρει πλήρη και ολοσχερή καταστροφή⁽⁵⁰⁾.

Το Αρχηγείο των ελληνικών δυνάμεων, στις 14 Απριλίου, αποφάσισε την εγκατάσταση του όγκου των δυνάμεων στην περιοχή Φαρσάλων και κάλυψη του δεξιού (ανατολικού) του πλευρού και του λιμανιού του Βόλου με άλλες δυνάμεις που θα καταλάμβαναν θέσεις στο Βελεστίνο. Στο μεταξύ, το Αρχηγείο έχοντας πληροφορίες ότι ο

---

⁵⁰ Βλ. *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, ό.π., σελ. 155.

Τουρκικός Στρατός δεν είχε περάσει τον Πηνειό ποταμό, σκέφθηκε μήπως μετά την ανασυγκρότηση του Στρατού, ήταν δυνατή η επιστροφή του στη Λάρισα. Πριν λάβει σχετική απόφαση κάλεσε σε σύσκεψη στις 15 Απριλίου όλους τους διοικητές των Μεραρχιών και Ταξιαρχιών (πλην του Δκτή της 3ης Ταξιαρχίας Συνταγματάρχη Σμολένσκη που κατευθυνόταν την ίδια ημέρα για να λάβει αμυντική διάταξη στο Βελεστίνο), όπου ζήτησε την άποψή τους σχετικά με τη δυνατότητα του στρατεύματος να διεξάγει επιθετικές επιχειρήσεις και έλαβε καθολική αρνητική απάντηση⁽⁵¹⁾. Οι ερωτηθέντες στήριζαν τη γνώμη τους αυτή στη γενική κατάσταση του στρατού, δηλαδή στην έλλειψη οργάνωσης, συνοχής, πειθαρχίας, εκπαιδύσεως γενικά, στην ανικανότητα των στελεχών και στο χαμηλό ηθικό του στρατεύματος. Σχετικό έγγραφο με τις υπογραφές των διοικητών των Μεραρχιών και Ταξιαρχιών υπέβαλε ο Διάδοχος αυθημερόν στην Κυβέρνηση. Σε νέο έγγραφο προς το Υπουργείο Στρατιωτικών στις 19 Απριλίου, το Αρχηγείο ανέφερε ότι το ηθικό και η κατάσταση από πλευράς διοικητικής μέριμνας δεν ήταν ικανοποιητική λόγω πολλών ελλείψεων, ότι η υγειονομική υπηρεσία κρινόταν ως ανεπαρκής γιατί δεν υπήρχαν μέσα μεταφοράς υλικού και τραυματιών, ιατρικό προσωπικό αλλά και σχετική οργάνωση. Τέλος, ανέφερε ότι δεν υπήρχαν εφόδια και μέσα μεταφοράς (κτήνη, άμαξες).

Στο τουρκικό στρατόπεδο, οι δυνάμεις της Στρατιάς Ελασσόνας ενισχύθηκαν με 58 Τάγματα ενώ έγινε προσπάθεια να ενισχυθούν και τα επιτελεία των Σχηματισμών. Συγκεκριμένα τοποθετήθηκαν στη Στρατιά Ελασσόνας αρκετοί επιτελείς που είχαν εκπαιδευθεί στη Γερμανία⁽⁵²⁾. Η άφιξη των νέων επιτελών βελτίωσε το επιτελικό έργο των Σχηματισμών με αποτέλεσμα οι εκδιδόμενες διαταγές να είναι πλέον γραπτές και να ανταποκρίνονται στην κάθε τακτική κατάσταση με σαφήνεια, ακρίβεια και πληρότητα.

Εντωμεταξύ, η 3^η Ταξιαρχία υπό τον Συνταγματάρχη Σμολένσκη, κατόπιν διαταγής του Αρχηγείου, κινήθηκε σιδηροδρομικώς και οδικώς και εγκαταστάθηκε αμυντικά στο στενό του Βελεστίου. Η τοποθεσία της στενωπού Βελεστίου περιορίζεται ανάμεσα στις δυτικές καταπτώσεις του Πηλίου όρους από τα ανατολικά και τις ανατολικές του

⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 157, όπου ο Διάδοχος έθεσε προς τους διοικητές Μεραρχιών και Ταξιαρχιών το ερώτημα: «Είναι ο υπό τας διαταγάς σας στρατός εις κατάστασιν να ενεργήση μετά τινος ημέρας επιθετικώς;». Η απάντηση που έλαβε ήταν αρνητική.

⁵² Ulrich Trumppener, *Germany and the End of the Ottoman Empire* in Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of Ottoman Empire*, FRANK CASS & CO. LTD, London, 1966, p. 111 όπου αναλύεται η γερμανική ανάμιξη στις στρατιωτικές υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με αποστολή Γερμανών αξιωματικών ήδη από το 1882 στον οθωμανικό στρατό ως συμβούλων σε θέματα επιτελικού σχεδιασμού, στρατιωτικής οργάνωσης και εκπαίδευσης ενώ τη δεκαετία του 1890 στέλνονταν κατά μέσο όρο ετησίως από 15 έως 20 νεαροί Οθωμανοί αξιωματικοί σε γερμανικά συντάγματα για μια εκτεταμένη περίοδο εκπαίδευσης.

Χαλκοδόνιου όρους από τα δυτικά. Ο Ετέμ πασάς επιθυμούσε να καταλάβει το Βελεστίνο πριν προωθήσει τον όγκο των δυνάμεών του νότια της Λάρισας. Έτσι, προώθησε πολυάριθμες δυνάμεις πεζικού, πυροβολικού και ιππικού, οι οποίες οργανώθηκαν σε δύο φάλαγγες και την 18^η Απριλίου επιτέθηκαν σε όλο το μέτωπο της ελληνικής αμυντικής διάταξης (βλ. Σχεδιάγραμμα 3). Οι τουρκικές επιθέσεις, αν και ιδιαίτερα σφοδρές, αποκρούστηκαν στο σύνολό τους και προς το τέλος της ημέρας οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να συμπυκνωθούν στις θέσεις εξόρμησής τους, έχοντας υποστεί σημαντικές απώλειες ιδίως στο Ιππικό. Η πρώτη μάχη στο Βελεστίνο έμεινε στην ιστορία ως η μοναδική νικηφόρα μάχη του Ελληνικού Στρατού στον πόλεμο του '97, αν και δεν είχε ουσιαστική επίδραση στην τελική έκβαση του πολέμου. Μετά την ήττα στο Βελεστίνο, ο Ετέμ πασάς δίσταζε για τις περαιτέρω ενέργειές του. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την απραξία μέχρι τις 23 Απριλίου και στις δύο περιοχές, στα Φάρσαλα και στο Βελεστίνο.

Αφού διαπίστωσε ο Τούρκος αρχιστράτηγος ότι ο όγκος του Ελληνικού Στρατού είχε συγκεντρωθεί στην περιοχή Φαρσάλων, αποφάσισε να τις προσβάλλει εκεί κατά μέτωπο το πρωί της 23^{ης} Απριλίου με τέσσερις Μεραρχίες Πεζικού και τη Μεραρχία Ιππικού ενώ η 5^η Τουρκική Μεραρχία πήρε διαταγή να παρεμποδίσει τις ελληνικές δυνάμεις του Βελεστίνου να στείλουν ενισχύσεις στα Φάρσαλα, καθηλώνοντάς τις εκεί. Συνολικά οι παραπάνω δυνάμεις ανέρχονταν σε 89 Τάγματα Πεζικού, 25 Ίλες Ιππικού και 30 Πυροβολαρχίες. Εκτός από τις δυνάμεις αυτές οι Τούρκοι είχαν δεσμεύσει επιπλέον δυνάμεις στα μετόπισθεν για την ασφάλεια των συγκοινωνιών τους.

Η συνολική δύναμη του Ελληνικού Στρατού στα Φάρσαλα, το πρωί της 23^{ης} Απριλίου, ήταν 19 Τάγματα Πεζικού, 5 Λόχοι Μηχανικού, 2 Λόχοι Πεζοπόρων Ιλών, η Λεγεώνα των Φιλελλήνων, 11 Πυροβολαρχίες και 2 Ίλες Ιππικού. Η διάταξη των ελληνικών δυνάμεων, σύμφωνα με τη διαταγή άμυνας της 18^{ης} Απριλίου, περιλάμβανε την προωθημένη γραμμή των προφυλακών μάχης στα υψώματα βόρεια του Ενιπέα ποταμού και την κύρια αμυντική τοποθεσία βόρεια της πόλης των Φαρσάλων με την Ιη και Ιη Μεραρχία ταγμένες στο αριστερό και δεξιό της τοποθεσίας αντίστοιχα.

Η Τουρκική Στρατιά το πρωί της 23^{ης} Απριλίου κινήθηκε σε σχηματισμό πέντε φαλάγγων εναντίον της ελληνικής αμυντικής τοποθεσίας (βλ. Σχεδιάγραμμα 4). Μέχρι το μεσημέρι, οι τουρκικές δυνάμεις παρά τη αριθμητική υπεροχή τους είχαν καταφέρει να καταλάβουν μόνο τη γραμμή προφυλακών και αφού χρονοτρίβησαν περαιτέρω περιμένοντας την εμφάνιση δύο Μεραρχιών, την 15:30 συνέχισαν την επίθεσή τους προς Φάρσαλα αλλά την 18:30 διέκοψαν τον αγώνα και τα πυρά σε όλο το μέτωπο. Το Αρχηγείο των ελληνικών δυνάμεων βλέποντας τη διστακτικότητα και την πρόωρη

ανάπτυξη των τουρκικών δυνάμεων εμπρός από τις ελληνικές προφυλακές, τροποποίησε τις αποστολές των προφυλακών για να παρατείνουν την αντίστασή τους και διέταξε την 1^η Ταξιαρχία να προωθηθεί και να αντεπιτεθεί, πλην όμως λόγω καθυστέρησης στην κίνηση της Ταξιαρχίας η αντεπίθεση δεν κατέστη εφικτή.

Από την εξέλιξη των γεγονότων διαπιστώθηκε ότι στην ουσία δεν έγινε κανονική μάχη και τα αποτελέσματά της θεωρούνται μάλλον ασαφή. Οι Τούρκοι παρά την επιθυμία τους να συντρίψουν τον Ελληνικό Στρατό δε μπόρεσαν να δώσουν αποφασιστική μάχη. Η ενέργειά τους, εξαιτίας της διστακτικότητας και της βραδύτητας που τους διέκρινε αναλώθηκε σε μικροσυμπλοκές με τις ελληνικές προφυλακές και εμπρός από την ελληνική αμυντική τοποθεσία των Φαρσάλων. Τελικά αυτοί αρκέστηκαν μόνο στην κατάληψη ορισμένων εδαφών εμπρός από την κύρια αμυντική τοποθεσία, γεγονός το οποίο τους προσέδιδε κάποια τακτικά πλεονεκτήματα για τη συνέχιση της επίθεσης την επόμενη ημέρα, ενώ για τους Έλληνες η εξέλιξη της μάχης και ο περιορισμός της σε καθαρά αμυντικό χαρακτήρα είχε δυσάρεστες επιπτώσεις, κυρίως στο ηθικό των ανδρών.

Το βράδυ της 23^{ης} Απριλίου ο Διάδοχος Κωνσταντίνος σε τηλεγραφική επικοινωνία με τον νέο πρωθυπουργό Δημήτριο Ράλλη⁽⁵³⁾, εκτός από τις λεπτομέρειες για τη μάχη στα Φάρσαλα και το Βελεστίνο, ανέφερε ότι οι τουρκικές δυνάμεις ήταν κατά πολύ ανώτερες των ελληνικών και υπερείχαν σε πυροβολικό και ιππικό. Επίσης αναφέρθηκε στην έλλειψη μεταφορικών μέσων και στην καθολική έλλειψη ειδών, κυρίως τροφίμων και πυρομαχικών. Ο Διάδοχος, ύστερα από τη μελέτη της καταστάσεως όπως αυτή είχε διαμορφωθεί μέχρι τη στιγμή εκείνη, διαπίστωσε ότι ο εχθρός υπερτερούσε σε όλα, ότι οι δικές του δυνάμεις δε διέθεταν την απαιτούμενη εκπαίδευση και η τοποθεσία Φαρσάλων δεν είχε οχυρωθεί από τον καιρό της ειρήνης ώστε να καταστεί δυνατή η άμυνα σε αυτή. Έτσι, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν σε θέση την επόμενη ημέρα στις 24 Απριλίου να συνεχίσει τη μάχη στην τοποθεσία Φαρσάλων χωρίς οι δυνάμεις του να κινδυνεύουν να κυκλωθούν. Με τις σκέψεις αυτές και θέλοντας να αποφύγει τον εξαναγκασμό σε υποχώρηση κάτω από τα πυρά του εχθρού, αποφάσισε την απαγκίστρωση μέσα στην ίδια νύχτα 23/24 Απριλίου και τη σύμπτυξη στην από τη φύση της ισχυρή τοποθεσία του Δομοκού. Έτσι ο Ελληνικός Στρατός Θεσσαλίας συμπύχθηκε ολόκληρος στο Δομοκό τη νύχτα 23/24 Απριλίου, χωρίς να ενοχληθεί από τους Τούρκους, εκτός από

---

⁵³ Στις 18 Απριλίου 1897 ο Δηλιγιάννης παραιτήθηκε λόγω της λαϊκής κατακραυγής για τις συνεχόμενες ήττες και την υποχώρηση του Ελληνικού Στρατού. Ο βασιλιάς όρισε νέο πρωθυπουργό το Δημήτριο Ράλλη, ο οποίος επίσης λόγω της λαϊκής δυσάρεσκιας είχε μια σύντομη (πεντάμηνη) θητεία.

την 3^η Ελληνική Ταξιαρχία, η οποία εξακολούθησε να αμύνεται και στις 24 Απριλίου στο Βελεστίνο.

Ο αγώνας στην τοποθεσία Φαρσάλων διάρκεσε ουσιαστικά μια ημέρα και η έκβασή της μπορεί να χαρακτηριστεί ως αμφίρροπη, καθόσον οι τουρκικές δυνάμεις κατέλαβαν κάποια εδάφη εμπρός από την αμυντική τοποθεσία αλλά δεν κατόρθωσαν να διασπάσουν αυτή. Οι ελληνικές δυνάμεις παρά το γεγονός ότι μεσολάβησε ένα ικανό χρονικό διάστημα από την άφιξή τους στην τοποθεσία Φαρσάλων μέχρι την έναρξη των επιχειρήσεων (13 - 23 Απριλίου) δεν προχώρησαν σε αμυντική οργάνωση της τοποθεσίας φανερώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την γενικότερη έλλειψη οργανώσεως και σχεδιασμού του Αρχηγείου. Στην τοποθεσία του Βελεστίνου αντίθετα, τα ελληνικά τμήματα υπό τη λαμπρή ηγεσία του Συνταγματάρχη Σμολένσκη οργάνωσαν αμυντικά την τοποθεσία και απόκρουσαν το σύνολο των τουρκικών επιθέσεων αποδεικνύοντας περίτρανα ότι οι μέχρι εκείνη τη στιγμή ήττες και υποχωρήσεις του Ελληνικού Στρατού αντανακλούσαν άμεσα το επίπεδο της ανώτατης ηγεσίας του στρατεύματος. Γενικά, από ελληνικής πλευράς, η 2^η περίοδος των επιχειρήσεων διακρίνεται επίσης από έλλειψη συγκεκριμένης και σαφούς στρατιωτικής στρατηγικής. Συγκεκριμένα, δεν υπήρχε ξεκάθαρος επιτελικός σχεδιασμός εάν στην τοποθεσία Φαρσάλων θα εφαρμοζόταν ο κύριος αμυντικός αγώνας ή αποτελούσε μια ενδιάμεση αμυντική τοποθεσία με σκοπό να επιβραδύνει την τουρκική προέλαση. Τόσο στο σχεδιασμό όσο και στη διεξαγωγή του αγώνα για άλλη μια φορά επικράτησε η αναποφασιστικότητα, η έλλειψη εμπιστοσύνης και πειθαρχίας του στρατεύματος προς την ιεραρχία, η μη ανάληψη επιθετικών πρωτοβουλιών και η υποχωρητικότητα μέχρι του βαθμού της ηττοπάθειας, με μόνη φωτεινή εξαίρεση τον αμυντικό αγώνα της 3^η Ταξιαρχίας του Σμολένσκη.

Η στρατιωτική στρατηγική των τουρκικών δυνάμεων, παρά τα μέτρα που λήφθηκαν για να διορθωθούν προγενέστερες αδυναμίες, δεν απέδωσε τα αναμενόμενα. Αν και υπέρτερος αριθμητικά και καλύτερα εξοπλισμένος ο τουρκικός στρατός, λόγω κωλυσιεργίας στην εκτέλεση των διατασσομένων⁽⁵⁴⁾, δεν μπόρεσε να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του σε κατάλληλο σημείο για να διασπάσει την ελληνική αμυντική τοποθεσία και περιορίστηκε σε επουσιώδεις συγκρούσεις.

---

⁵⁴ Βλ. *Ο Τουρκο-ελληνικός Πόλεμος 1897*, ό.π., σελ. 169-172, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά η περίπτωση της 1^{ης} τουρκικής Μεραρχίας, της οποίας ο μέραρχος προώθησε ένα απόσπασμα για επίθεση με ιδιαίτερη βραδύτητα και επειδή είχε αρχίσει να νυχτώνει ανέβαλε την κίνηση για την επόμενη ημέρα.

Η στρατιωτική στρατηγική των αντιπάλων κατά την 3^η περίοδο (η σύμπτυξη στην τοποθεσία Δομοκού και η δεύτερη μάχη του Βελεστίνου)

Η εκτίμηση του Ετέμ πασά για την επόμενη ημέρα ήταν τελείως διαφορετική από την εκτίμηση του ελληνικού Αρχηγείου. Ανησυχώντας για μια πιθανή ελληνική αντεπίθεση, τη νύχτα 23/24 Απριλίου εξέδωσε σχετικές διαταγές προς τις Μεραρχίες να τηρήσουν αμυντική στάση. Μόνο το πρωί της 24^{ης} Απριλίου έγινε γνωστή η σύμπτυξη του Ελληνικού Στρατού. Ενώ οι επιτελείς του, του πρότειναν την καταδίωξη του Ελληνικού Στρατού, εκείνος, ανησυχώντας για την κατάσταση στο Βελεστίνο, προτίμησε να ενισχύσει τις δυνάμεις του εκεί προκειμένου να κάμψει την αντίσταση της 3^{ης} ελληνικής Ταξιαρχίας.

Οι Μονάδες της 3^{ης} ελληνικής Ταξιαρχίας στην τοποθεσία του Βελεστίνου διατήρησαν τις ίδιες θέσεις που είχαν καταλάβει από τη μάχη της 18^{ης} Απριλίου, τις οποίες από 19 έως 22 Απριλίου ενίσχυσαν με την κατασκευή ορυγμάτων. Στις 23 Απριλίου η 3^η ελληνική Ταξιαρχία κατείχε αμυντικά τη στενωπό του Βελεστίνου και αριθμούσε, κατόπιν των ενισχύσεων που είχε λάβει με διαταγή του Αρχηγείου, περίπου 10.000 άντρες πεζούς, 150 ιππείς και 18 πυροβόλα. Απέναντί της είχε την 5^η τουρκική Μεραρχία, συνολικής δύναμης 8.500 ανδρών, 160 ιππέων και 24 πυροβόλων. Την 23^η Απριλίου η 5^η τουρκική Μεραρχία πραγματοποίησε επίθεση εναντίον της 3^{ης} ελληνικής Ταξιαρχίας (βλ. Σχεδιάγραμμα 5) με σκοπό να καθηλώσει τα ελληνικά τμήματα στο Βελεστίνο, ώστε να μην είναι δυνατή η αποστολή ενισχύσεων στα Φάρσαλα όπου γινόταν η κύρια μάχη. Μέχρι το βράδυ της ίδιας ημέρας, αν και οι τουρκικές δυνάμεις προσπάθησαν πολλές φορές να διασπάσουν την αμυντική τοποθεσία επιχειρώντας μάλιστα κυκλωτική ενέργεια στο άκρο αριστερό της ελληνικής διάταξης, τελικά αποκρούστηκαν και περί της 19:30 σταμάτησαν κάθε προσπάθεια.

Ο Ετέμ πασάς λαμβάνοντας την αναφορά του διοικητή της 5^{ης} τουρκικής Μεραρχίας περί μη κατάληψης της τοποθεσίας του Βελεστίνου και ανάγκης αποστολής ενισχύσεων, θεώρησε ότι η κατεύθυνση του Βελεστίνου αποτελούσε πλέον πλευρική απειλή κατά της Στρατιάς και αποφάσισε την αποστολή της 3^{ης} τουρκικής Μεραρχίας και της εφεδρικής Ταξιαρχίας. Στις 05:00 της 24^{ης} Απριλίου, οι δυνάμεις της 5^{ης} τουρκικής Μεραρχίας επανέλαβαν την επίθεσή τους, επιχειρώντας όπως και την προηγούμενη ημέρα κυκλωτική ενέργεια στο άκρο αριστερό της ελληνικής διάταξης αλλά αυτή τη φορά με πολύ μεγαλύτερη δύναμη ενώ συγχρόνως εφάρμοζαν ισχυρή πίεση και κατά μέτωπο. Περί το μεσημέρι, οι Τούρκοι κατάφεραν να διασπάσουν την τοποθεσία στο σημείο αυτό

υποχρεώνοντας τα εκεί ελληνικά τμήματα να συμπυχθούν, ενέργεια την οποία ακολούθησαν και τα γειτονικά τμήματα. Οι ενισχύσεις που διατάχθηκαν να σπεύσουν προς ενίσχυση της απειλούμενης περιοχής δεν έφθασαν έγκαιρα με αποτέλεσμα ο διοικητής της Ταξιαρχίας, θεωρώντας την κατάσταση κρίσιμη, να διατάξει περί τις 15:00 τη βαθμιαία σύμπτυξη ολόκληρης της Ταξιαρχίας. Οι Τούρκοι δεν καταδίωξαν την 3^η Ταξιαρχία, η οποία συμπύχθηκε στον Αλμυρό, αφήνοντας έτσι ανεκμετάλλευτη την επιτυχία τους. Μετά την εξέλιξη αυτή ο Ετέμ πασάς διέταξε την επάνοδο στα Φάρσαλα των ενισχύσεων που στο μεταξύ είχαν φθάσει στο Βελεστίνο χωρίς όμως να προλάβουν να συμμετάσχουν στην αναμέτρηση.

Οι κύριες ελληνικές δυνάμεις, εντωμεταξύ, μετά την άφιξή τους στο οροπέδιο του Δομοκού ασχολήθηκαν μέχρι τις 4 Μαΐου με την αμυντική οργάνωση χωρίς να ενοχληθούν από τον εχθρό. Η τοποθεσία του Δομοκού είναι από τη φύση της ισχυρή (βλ. Σχεδιάγραμμα 6). Αποτελείται από ένα εκτεταμένο οροπέδιο το οποίο στηρίζει τα πλευρά του σε δύο όρη (Ναρθάκιο ανατολικά και Κατάχλωρο δυτικά), ενώ η μοναδική αμαξιτή οδός που διασχίζει την περιοχή από τα βόρεια προς τα νότια με κατεύθυνση τη Λαμία περνά από τη διάβαση Καλαμακίου. Η παραπάνω αμαξιτή οδός αποτελούσε και το όριο μεταξύ της 1ης Μεραρχίας που αμύνονταν ανατολικά και της 3ης Μεραρχίας που αμύνονταν δυτικά. Το ηθικό των ελληνικών στρατευμάτων ήταν χαμηλό ενώ έντονες ήταν οι ελλείψεις σε τρόφιμα και πυρομαχικά. Παρά την προσπάθεια ανύψωσης του ηθικού με σχετική διαταγή του Αρχηγείου προς όλα τα τμήματα, ειδήσεις για επικείμενη σύναψη ανακωχής με τον εχθρό επέδρασαν αρνητικά στο ηθικό των ανδρών και μειώθηκε περαιτέρω η διάθεσή τους για συνέχιση του πολέμου με αποτέλεσμα να αναφερθούν από πολλούς διοικητές ομαδικές λιποταξίες ανδρών. Η συνολική δύναμη του Ελληνικού Στρατού που τάχθηκε για άμυνα στην τοποθεσία Δομοκού ανέρχονταν σε 33 Τάγματα Πεζικού, 6 Λόχους Μηχανικού, 7 Ύλες Ιππικού, 5 πεζοπόρες Ύλες, 14 Πυροβολαρχίες διαφόρων διαμετρημάτων και 943 εθελοντές (Γαριβαλδινοί – Λεγεώνα Φιλελλήνων).

Αντίθετα, ο Τουρκικός Στρατός είχε όχι μόνο το ηθικό του αναπτερωμένο, λόγω ιδίως των νικών, αλλά εμφάνιζε και μια εικόνα συγκροτημένων και πειθαρχημένων τμημάτων. Επιπλέον, ήταν υπέρτερος των Ελλήνων τόσο αριθμητικά όσο και από πλευράς πυροβολικού, οπλισμού και εφοδίων. Συνολικά οι Τούρκοι διέθεταν 79 Τάγματα Πεζικού, 28 Πυροβολαρχίες, 4 Συντάγματα Ιππικού και 4 μεραρχιακές Ύλες. Ο Ετέμ εκτιμούσε ότι μια μετωπική επίθεση εναντίον της τοποθεσίας Δομοκού θα είχε ως συνέπεια βαριές απώλειες. Έτσι αποφάσισε να απασχολήσει μετωπικά με δύο Μεραρχίες τις ελληνικές

δυνάμεις ενώ ταυτόχρονα άλλες δύο Μεραρχίες θα ενεργούσαν υπερκέραση στο δεξιό (ανατολικό) της αμυντικής τοποθεσίας.

Το πρωί της 5^{ης} Μαΐου ξεκίνησε η τουρκική επίθεση και εξελίχθηκε όπως είχε σχεδιασθεί· μέχρι το βράδυ της ίδιας ημέρας οι τουρκικές δυνάμεις είχαν εξαναγκάσει τις ελληνικές δυνάμεις στο δεξιό της διατάξης σε υποχώρηση στα χωριά Γερακλί και Βούζι, αφήνοντας ελεύθερη τη διάβαση Μαντασιάς που οδηγούσε προς τη διάβαση Καλαμακίου. Στο κέντρο και στο αριστερό της διατάξεως οι ελληνικές δυνάμεις κράτησαν τις γραμμές άμυνας καθηλώνοντας τον εχθρό. Στο τέλος της μάχης της 5^{ης} Μαΐου το Αρχηγείο είχε διαθέσει όλες τις εφεδρείες του για ενίσχυση των μαχόμενων Μονάδων. Έτσι, έμεινε χωρίς εφεδρεία και ούτε ανέμενε την αποστολή άλλων για τη μάχη της επόμενης ημέρας. Συνεπώς η θέση του ήταν επισφαλής. Ειδικότερα για τα τμήματα που αμύνονταν στο δεξιό της διατάξεως, το Αρχηγείο αμφέβαλλε για τη δυνατότητά τους να διατηρήσουν τις θέσεις τους. Έχοντας όλα αυτά υπόψη του ο Διάδοχος και φοβούμενος κύκλωση από τα δεξιά, πήρε την απόφαση για νέα σύμπτυξη στην οροσειρά της Όθρυς. Στις ενέργειες του Διαδόχου ήταν φανερή πλέον η πρόθεσή του να αποσοβήσει τον κίνδυνο ολοκληρωτικής καταστροφής του Ελληνικού Στρατού και να δώσει τον απαιτούμενο χρόνο στην κυβέρνηση είτε να τον ενισχύσει με νέες δυνάμεις είτε να ενεργήσει για εξεύρεση διπλωματικής λύσης.

Η σύμπτυξη των ελληνικών τμημάτων ξεκίνησε περί τις 03:00 της 6^{ης} Μαΐου. Λόγω της καταπόνησης της ολοήμερης μάχης της προηγούμενης ημέρας, της αϋπνίας και της εσπευσμένης νυχτερινής σύμπτυξης, τα περισσότερα τμήματα ήταν σε οικτρή κατάσταση και μάχονταν περισσότερο για την κατάληψη κατάλληλου χώρου καταυλισμού για ανάπαυση παρά για την ασφάλειά τους από πιθανή τουρκική καταδίωξη. Βέβαια, άμεση καταδίωξη δεν έγινε από τους Τούρκους παρά τη διαταγή του Ετέμ που καθόριζε ότι: «Ολόκληρη η Στρατιά θα καταδιώξει τον εχθρό προς Φούρκαν (Καλαμάκι)». Έτσι, οι ελληνικές δυνάμεις συμπτύχθηκαν, αντιμετωπίζοντας σποραδικές τουρκικές επιθέσεις, μέχρι την Ταράτσα Λαμίας, όπου την 8 Μαΐου έγινε ανακωχή και υπογράφηκε μεταξύ των δύο πλευρών σχετικό «Πρωτόκολλο ανακωχής». Την 22^η Μαΐου υπογράφηκε η «Τελική σύμβαση ανακωχής» η οποία επεκτεινόταν και στη θάλασσα. Με την αναστολή των εχθροπραξιών τερματίστηκε ο πόλεμος των 30 ημερών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας με τις τουρκικές δυνάμεις να έχουν φθάσει λίγα χιλιόμετρα βόρεια της Λαμίας (βλ. Σχεδιάγραμμα 7). Οι Τούρκοι δεν προχώρησαν νοτιότερα αν και από στρατιωτικής πλευράς είχαν τη δυνατότητα αυτή. Οι Έλληνες, όπως αποδείχθηκε από τις μάχες που προηγήθηκαν, δεν ήταν σε θέση να αντιτάξουν σθεναρή άμυνα απέναντι στους Τούρκους

που έγιναν έτσι κύριοι ολόκληρης της Θεσσαλίας εκτός από την ορεινή περιοχή της Πίνδου.

Και στη τελευταία περίοδο των επιχειρήσεων είναι εμφανής, από ελληνικής πλευράς η έλλειψη σαφούς και ολοκληρωμένης στρατιωτικής στρατηγικής. Αναμφισβήτητα, η έλλειψη τροφίμων και πυρομαχικών καθώς και οι ολοένα αυξανόμενες διαδόσεις περί επικείμενης σύναψης ανακωχής επέδρασαν καταλυτικά στο από τις προηγούμενες μάχες ήδη καταρρακωμένο ηθικό. Πέραν αυτού όμως η ελληνική διοίκηση είχε αρκετό χρόνο (24 Απριλίου - 5 Μαΐου) για να προσπαθήσει να διορθώσει, κατά το δυνατόν, τα υπάρχοντα προβλήματα και να εκμεταλλευθεί το πλεονέκτημα της φύσει ισχυρής αμυντικής τοποθεσίας του Δομοκού πράγμα το οποίο μόνο μερικώς επετεύχθη (μερική οχύρωση της αμυντικής τοποθεσίας). Η υποχωρητικότητα, η εγκατάλειψη των θέσεων και η ηττοπάθεια κυριάρχησε ξανά με αποτέλεσμα να εγκαταλειφθεί και η συγκεκριμένη τοποθεσία και ο Ελληνικός Στρατός να παρουσιάζει εικόνα πλήρους αποσύνθεσης λίγο πριν τη σύναψη της ανακωχής. Ως γενικό συμπέρασμα μπορεί να ειπωθεί ότι η συστηματική αποφυγή εμπλοκής σε αποφασιστική μάχη την οποία ο ελληνικός στρατός εφάρμοσε με τις διαδοχικές υποχωρήσεις του, παραπέμπει σε στρατηγική έμμεσης προσέγγισης του αντιπάλου.

Οι τουρκικές δυνάμεις εμφανίζονται στην τελευταία περίοδο σαφώς πιο οργανωμένες και συγκροτημένες από τις ελληνικές δυνάμεις. Ο επιτελικός σχεδιασμός για διάσπαση της αμυντικής τοποθεσίας έφερε τα πρώτα θετικά αποτελέσματα την πρώτη ημέρα των επιχειρήσεων και τελικά επετεύχθη η κατοχή της τοποθεσίας την επόμενη ημέρα χωρίς ουσιαστική αντίσταση. Ο Τουρκικός Στρατός δεν καταδίωξε, παρά μόνο περιστασιακά, τα αποδυναμωμένα και ουσιαστικά ανίκανα να αμυνθούν αποτελεσματικά ελληνικά τμήματα, παρά τη ρητή διαταγή του Ετέμ πασά δείχνοντας μια ουσιαστική αδυναμία από την έναρξη των επιχειρήσεων για εκμετάλλευση των παρουσιαζόμενων ευκαιριών. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι ο τουρκικός στρατός ο οποίος ως επιτιθέμενος είχε την πρωτοβουλία κινήσεων στο θέατρο επιχειρήσεων Θεσσαλίας, υιοθέτησε κατά κανόνα τη στρατηγική της άμεσης προσέγγισης (πλην της επίθεσης στο Δομοκό όπου η κύρια τουρκική ενέργεια στόχευε το πλευρό της ελληνικής διάταξης), χωρίς ωστόσο να καταφέρει -λόγω οργανωτικών αδυναμιών- να εμπλακεί σε αποφασιστική μάχη και να πετύχει τη συντριβή του ελληνικού στρατού. Εντούτοις, η τουρκική στρατιωτική στρατηγική μπορεί να θεωρηθεί συνολικά ως πετυχημένη αφού κατόρθωσε χωρίς υπερβολικές απώλειες να εκδιώξει διαδοχικά τις ελληνικές δυνάμεις από όλες τις αμυντικές τοποθεσίες με σημαντικότερη βέβαια αυτήν του Δομοκού.

Το θέατρο επιχειρήσεων Ηπείρου

Παράλληλα με την επιστράτευση και τη στρατηγική συγκέντρωση του όγκου του Ελληνικού Στρατού στη Θεσσαλία, το Φεβρουάριο του 1897, η ελληνική κυβέρνηση έλαβε ανάλογα μέτρα και για το θέατρο επιχειρήσεων Ηπείρου (βλ. Σχεδιάγραμμα 8). Το θέατρο αυτό, περιορίζεται στα ανατολικά από τον ορεινό όγκο της Πίνδου, στα δυτικά από το Ιόνιο Πέλαγος, στα βόρεια από το υψίπεδο των Ιωαννίνων και νότια από τον Αμβρακικό κόλπο. Ο Άραχθος τότε αποτελούσε την ελληνοτουρκική μεθόριο. Πολιτικό και στρατιωτικό κέντρο της τότε μικρής ελεύθερης Ηπειρωτικής περιοχής ήταν η Άρτα, κτισμένη επί του Αράχθου ποταμού, ο οποίος στο σημείο αυτό διαγράφει μια ευρεία κυκλωτική καμπή, περιβάλλοντας την πόλη από τα βόρεια και τα δυτικά.

Η επικοινωνία της περιοχής της Άρτας και η μεταφορά προσωπικού και εφοδίων από τα λιμάνια του εσωτερικού της χώρας, πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών, ήταν δυνατή θαλασσίως από τον Αμβρακικό Κόλπο. Σε περίπτωση όμως πολέμου η οδός αυτή ανεφοδιασμού δεν ήταν δυνατή, γιατί οι Τούρκοι που κατείχαν τη βόρεια πλευρά του Αμβρακικού μπορούσαν με τα επάκτια πυροβόλα της Πρέβεζας πολύ εύκολα να αποκόψουν το στενό διάυλο Πρέβεζας - Ακτίου πλάτους 700 μέτρων περίπου. Σε αυτή την περίπτωση τα εφόδια και το προσωπικό έπρεπε να μεταφερθούν από την οδική αρτηρία Αντίρριο - Μεσολόγγι - Αμφιλοχία - Άρτα, μήκους 130 χιλιομέτρων περίπου. Η Ήπειρος γενικά δε προσφερόταν για κινήσεις μεγάλου όγκου στρατού και διέθετε ένα κύριο άξονα εισβολής από τα βόρεια, αυτόν των Ιωαννίνων - Άρτας - Αγρινίου. Σε σχέση με το θέατρο επιχειρήσεων Θεσσαλίας, το θέατρο Ηπείρου ήταν ανεξάρτητο και αποκομμένο, γιατί καμία αξιόλογη εγκάρσια οδός, βατή σε τροχό, δε τα συνέδεε μεταξύ τους και η τηλεγραφική επικοινωνία γινόταν μέσω Αθήνας.

Η στρατιωτική στρατηγική των αντιπάλων στο θέατρο επιχειρήσεων Ηπείρου

Το γενικό σχέδιο ενεργείας του Αρχηγείου του Στρατού Ηπείρου, σε περίπτωση πολέμου με την Τουρκία, ήταν επιθετικό και προέβλεπε εισβολή στο τουρκικό έδαφος από δύο σημεία (Πλάκας και Άρτας) προς την περιοχή Πέντε Πηγάδια. Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό ο Στρατός Ηπείρου έχοντας ως βάση εξορμήσεώς του τη γραμμή Άρτας και τελικό αντικειμενικό σκοπό τα Ιωάννινα, θα διάβαινε τον Άραχθο ποταμό και θα προέλαυνε προς τα βόρεια από τις δύο κοιλάδες του Λούρου και του Αράχθου ποταμού. Από τις δύο

κατευθύνσεις, ως κύρια προσπάθεια οριζόταν η από Άρτα προς Ιωάννινα μέσω Πέντε Πηγαδιών. Στις 6 Μαρτίου έφθασε στην Άρτα και ανέλαβε τη διοίκηση του Αρχηγείου Ηπείρου ο Συνταγματάρχης Πυροβολικού Μάνος Θρασύβουλος. Το σύνολο των Μονάδων ανερχόταν σε 15 Τάγματα Πεζικού, 4 πεδινές Πυροβολαρχίες, 4 ορειβατικές Πυροβολαρχίες, 5 Λόχους Μηχανικού και μια Επιλαρχία Ιππικού, συνολικής δύναμης περίπου 22.000 ανδρών. Επίσης υπήρχαν κατασκευασμένα από τον καιρό της ειρήνης πέντε πυροβολεία στον αμυντικό στρατώνα Άρτας με έντεκα πυροβόλα και με αποστολή να βάλουν τα εννέα το ύψωμα Ιμαρέτ και τα δύο τη γέφυρα της Άρτας. Εκτός από αυτά υπήρχαν πυροβολεία στη θέση Μονή Θεοτόκου με αποστολή να βάλουν τη Βλαχέρνα.

Το τουρκικό Σώμα Στρατού Ηπείρου υπό τον Αντιστράτηγο Αχμέτ Χιφζή με έδρα τα Ιωάννινα είχε δύο Μεραρχίες. Την 1^η υπό τον Οσμάν πασά με έδρα τα Ιωάννινα και τομέα ευθύνης από το Μέτσοβο μέχρι τη γέφυρα της Πλάκας και τη 2^η υπό τον Χιλμή πασά, με έδρα τη Φιλιπιάδα και τομέα ευθύνης από τη γέφυρα της Πλάκας μέχρι την Πρέβεζα. Το τουρκικό σχέδιο προέβλεπε την απαγόρευση της παραβίασεως της γραμμής των συνόρων από τους Έλληνες, με κύρια προσπάθεια στο νότιο τομέα (2^η Μεραρχία). Το σύνολο των Μονάδων των Τούρκων στην Ήπειρο ανερχόταν σε 34 Τάγματα Πεζικού, 8 Πυροβολαρχίες και 3 Ίλες Ιππικού. Ενώ διαρκούσε ο πόλεμος ενισχύθηκε και στις 26 Απριλίου έφθασε σε 44 Τάγματα Πεζικού, 4 Ίλες Ιππικού, 6 πεδινές Πυροβολαρχίες και 1 ορειβατική Πυροβολαρχία, συνολικής δύναμης περίπου 29.000 ανδρών. Από πλευράς οχυρώσεων οι Τούρκοι είχαν ισχυρή αμυντική οχύρωση στην Πρέβεζα, ενώ οχυρώσεις υπήρχαν και στα υψώματα του Ιμαρέτ (12 πυροβολεία) και της Βλαχέρνας.

Πριν την έναρξη του πολέμου σχεδιάστηκε από το Υπουργείο Ναυτικών η εγκατάσταση αποβατικών δυνάμεων στον ισθμό της Νικοπόλεως με μέτωπο προς την Πρέβεζα, ενώ παράλληλα στον ίδιο χρόνο ο Στρατός Ηπείρου θα εισέβαλλε στο τουρκικό έδαφος και θα απέκοπτε τις γραμμές συγκοινωνιών του εχθρού της πεδιάδας της Άρτας με τα Ιωάννινα. Το παραπάνω σχέδιο δεν πραγματοποιήθηκε γιατί εντωμεταξύ οι Τούρκοι συγκέντρωσαν ισχυρές δυνάμεις στον ισθμό Νικοπόλεως. Επίσης, οι προσπάθειες του Υπουργείου Ναυτικών και των ναυτικών δυνάμεων της Δυτικής Μοίρας υπό τον Πλοίαρχο Κριεζή να συνεννοηθούν με το Αρχηγείο Ηπείρου για κοινή ενέργεια κατά της Πρέβεζας σκόνταφταν στην απροθυμία του Αρχηγείου, καθόσον επίθεση κατά της Πρέβεζας θα σήμαινε αμέσως και έναρξη των επιχειρήσεων σε όλη τη μεθοριακή γραμμή.

Στις 6 Απριλίου το Υπουργείο Στρατιωτικών ενημέρωσε το Αρχηγείο Ηπείρου ότι η Τουρκία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Ελλάδας και ότι ήδη από την προηγούμενη ημέρα είχαν αρχίσει οι εχθροπραξίες μεταξύ των φυλακίων στη συνοριακή γραμμή της

Θεσσαλίας. Με διαταγή του Αρχηγού του Στρατού Ηπείρου όλα τα τμήματα κατέλαβαν τις θέσεις τους, έτοιμα για μάχη μόλις θα διατάσσονταν. Το Υπουργείο Στρατιωτικών με διαταγή του προς το Αρχηγείο Ηπείρου παρότρυνε μάλιστα τη διοίκηση του Στρατού Ηπείρου να μην περιορισθεί στην άμυνα αλλά να επιτεθεί εφόσον είναι δυνατό. Πράγματι, την επόμενη κιόλας ημέρα τα πρώτα ελληνικά τμήματα διάβηκαν τον Άραχθο και επιτέθηκαν κατά των αμυνόμενων Τούρκων. Ταυτόχρονα άρχισε από τον Στόλο ο βομβαρδισμός παράκτιων θέσεων τουρκικού πυροβολικού. Οι αρχικές επιτυχίες των ελληνικών δυνάμεων σε συνδυασμό με τις διαδόσεις περί παρουσίας ισχυρών ελληνικών δυνάμεων ανάγκασε τη 2^η Τουρκική Μεραρχία να υποχωρήσει άτακτα προς τα Ιωάννινα⁽⁵⁵⁾.

Την εγκατάλειψη των τουρκικών θέσεων γύρω από την Άρτα δεν εκμεταλλεύτηκε το Αρχηγείο Ηπείρου διότι έκρινε ασύμφορο και επικίνδυνο να καταδιώξει τον εχθρό με δυνάμεις εξαντλημένες και ανεπαρκώς εφοδιασμένες. Έτσι την 10^η Απριλίου ο προελώνων Ελληνικός Στρατός εισήλθε στην Φιλιπιάδα την οποία είχαν εγκαταλείψει οι Τούρκοι. Στη συνέχεια αποφασίστηκε η κατάληψη των Πέντε Πηγαδιών, τα οποία αποτελούσαν το κλειδί απελευθέρωσης των Ιωαννίνων, της πρωτεύουσας της Ηπείρου. Αν και ο Στρατός είχε προχωρήσει από την Άρτα περίπου 15 χιλιόμετρα, φάνηκε αμέσως η ανεπάρκεια της διοικητικής μέριμνας και η έλλειψη κυρίως μεταγωγικών. Η κατάληψη πολλών σημείων, το ένα μακριά από το άλλο, αλλά κυρίως η αριθμητική υπεροχή του αντιπάλου και η μη προπαρασκευή και οργάνωση για επιθετικό πόλεμο του Ελληνικού Στρατού αποτελούσαν τα κύρια μειονεκτήματα που δυσχέραιναν την επιθετική ενέργεια. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η εχθρική περιοχή στερούνταν πόρων, το πρόβλημα του ανεφοδιασμού ήταν δισεπίλυτο. Έτσι, η πρώτη φροντίδα του Αρχηγείου ήταν να διαφυλαχθούν τα τρόφιμα και η νομή που κυριεύτηκαν στη Φιλιπιάδα και να βελτιωθεί η υπηρεσία των μεταγωγικών.

Με εντολή του Αρχηγείου στάλθηκε για κατάληψη της περιοχής Πέντε Πηγάδια (βλ. Σχεδιάγραμμα 9) και του εκεί υπάρχοντος φρουρίου ένα Τάγμα Πεζικού χωρίς πυροβολικό, έχοντας οι οπλίτες μαζί τους τροφή για μια ημέρα και μόνο 140 φυσίγγια ο καθένας. Στο μεταξύ οι Τούρκοι που είχαν συμπτυχθεί στην περιοχή των Ιωαννίνων, αφού πέτυχαν την ανασύνταξη των δυνάμεών τους, αποφάσισαν την κατάληψη, πριν από τους Έλληνες, της θέσης νότια των Πέντε Πηγαδιών και της στενωπού Καλορίτσας - Γέφυρα

---

⁵⁵ Βλ. *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, ό.π., σελ. 247, όπου αναφέρεται ότι σύμφωνα με μια εκδοχή η σύμπτυξη επιβλήθηκε εξαιτίας των άτακτων Αλβανών, οι οποίοι υπό το κράτος πανικού λιποτάκτησαν και συνεπλάκησαν με τα τουρκικά τμήματα.

Ζήτα (5 χιλιόμετρα βορειοδυτικά των Πέντε Πηγαδιών). Από τη θέση αυτή, την 11^η Απριλίου, με υπέρτερες δυνάμεις (επτά τουρκικά Τάγματα έναντι ενός ελληνικού) και επανειλημμένες επιθετικές προσπάθειες κατόρθωσαν να εκδιώξουν το ελληνικό Τάγμα, το οποίο συμπτυσσόμενο σχεδόν διαλύθηκε.

Το Αρχηγείο Ηπείρου με σπασμωδικές διαταγές προσπάθησε να οργανώσει νέα επιθετική προσπάθεια προς Πέντε Πηγάδια. Όμως, λόγω κακού συντονισμού και διαδόσεων ότι προσβλήθηκε η Άρτα από τους Τούρκους τα ελληνικά τμήματα κινήθηκαν τελικά προς την Άρτα. Επίσης, οι πληροφορίες που έφταναν συνεχώς για νέα σύμπτυξη του Στρατού Θεσσαλίας δημιούργησαν στον ντόπιο πληθυσμό την εντύπωση ότι και ο Στρατός Ηπείρου υποχωρεί προς την Άρτα. Λόγω της αυξανόμενης σύγχυσης στο ντόπιο πληθυσμό και το στράτευμα, το Αρχηγείο αναγκάστηκε να λάβει ορισμένα επείγοντα μέτρα με τα οποία σταμάτησαν οι διαδόσεις και αποκαταστάθηκε η τάξη και η ηρεμία. Στις 16 και 17 Απριλίου επαναλήφθηκαν οι τουρκικές επιθέσεις στην τοποθεσία Χάνι Καρβασαρά την οποία κατείχαν ελληνικές δυνάμεις με αποτέλεσμα αυτά να ανατραπούν και να αρχίσουν σταδιακά να συμπύσσονται αφού μερικά από αυτά είχαν εξαντλήσει μέχρι και το τελευταίο φυσίγγι τους.

Στις 18 Απριλίου όλες οι Μονάδες που υπάγονταν στο Αρχηγείο Ηπείρου είχαν αποσυρθεί ανατολικά του Αράχθου ποταμού. Το Αρχηγείο ασχολήθηκε με την ανασύνταξη του Στρατού και αποφάσισε την τήρηση παθητικής άμυνας κατά μήκος της οροθετικής γραμμής στον Άραχθο ποταμό. Το ηθικό των ανδρών ήταν πολύ χαμηλό και τα τμήματα είχαν καταστεί ανίκανα για κάθε επιθετική ενέργεια. Νέα προσπάθεια στις 20 Απριλίου για κατάληψη των χωριών Κορφοβούνι και Αμμότοπος και των στενών Κιάφας επίσης δεν είχαν θετικό αποτέλεσμα. Οι επανειλημμένες αποτυχίες οδήγησαν σε αντικαταστάσεις διοικητών και επιτελών με στόχο να ανυψωθεί το ηθικό και να επανέλθει η πειθαρχία στο στράτευμα, η οποία είχε κλονισθεί σε επικίνδυνο βαθμό.

Μέχρι τις 30 Απριλίου τίποτα το αξιόλογο δε σημειώθηκε. Οι Τούρκοι στο μεταξύ ισχυροποιούνταν και ετοιμάζονταν για επίθεση, ενώ οι ελληνικές δυνάμεις σχεδόν αδρανούσαν, διακόπτοντας ακόμα και τις βολές πυρομαχικών για οικονομία πυρομαχικών στα οποία υπήρχε έλλειψη. Ο Αρχηγός του Στρατού Ηπείρου γνωρίζοντας ότι επίκειται ανακωχή που θα σήμαινε το τέλος του πολέμου και έχοντας υπόψη του τη δυσφορία του στρατεύματος για την παρατεινόμενη απραξία, σχεδίασε την επιθετική επιστροφή των ελληνικών δυνάμεων για να προλάβει τυχόν νέα παρόμοια ενέργεια εναντίον της Άρτας από την πλευρά των Τούρκων. Η ενέργεια αυτή περιλάμβανε όλο το μήκος του μετώπου και θα συμμετείχε και ο στόλος του Αμβρακικού - Ιονίου. Το σχέδιο κοινοποιήθηκε και

στην κυβέρνηση. Ο Πρωθυπουργός αν και δίσταζε να υιοθετήσει την επιθετική αυτή ενέργεια, καθόσον βρισκόταν σε εξέλιξη το θέμα της ανακωχής, τελικά συνέστησε στον Στόλο να συμπράξει.

Στις επιχειρήσεις που διεξήχθησαν την 1 Μαΐου οι ελληνικές δυνάμεις προωθήθηκαν μέχρι το χωριό Γρίμποβο (βλ. Σχεδιάγραμμα 10), εκτόπισαν τους Τούρκους από τις οχυρές θέσεις τους και τους περιόρισαν στα γύρω υψώματα. Οι Τούρκοι αφού ενισχύθηκαν το βράδυ της ίδιας ημέρας επιτέθηκαν ταυτόχρονα σε πολλά σημεία και στις μάχες που ακολούθησαν μέχρι το βράδυ της 2 Μαΐου δεν κατόρθωσαν να εκδιώξουν τα ελληνικά τμήματα από το Γρίμποβο. Η κόπωση από τη διήμερη μάχη επέδρασε δυσμενώς στο ηθικό των ανδρών και έτσι αποφασίστηκε από ελληνικής πλευράς η σύμπτυξη στα υψώματα του Ιμαρέτ, η οποία ωστόσο έγινε κατά άτακτο τρόπο. Η σύμπτυξη των τμημάτων στις αρχικές θέσεις που κατείχαν την 1^η Μαΐου ενέτεινε την κακή κατάσταση του στρατεύματος με συνέπεια αρκετά τμήματα να είναι απρόθυμα στην εκτέλεση των διαταγών ορισμένα δε να εμφανίσουν σοβαρά κρούσματα απειθαρχίας⁵⁶). Κατόπιν της καταστάσεως αυτής το Αρχηγείο αναγκάστηκε να διατάξει τη σταδιακή επάνοδο των τμημάτων στις αρχικές θέσεις που κατείχαν πριν την έναρξη των επιχειρήσεων του Γριμπόβου, όπου και παρέμειναν χωρίς μεταβολές μέχρι την ημέρα της ανακωχής.

Έτσι έληξε και η τελευταία επιθετική ενέργεια. Οι αποτυχίες που σημειώθηκαν είχαν σοβαρή επίδραση στο ηθικό του Στρατού με συνέπεια να εξαναγκασθεί το Αρχηγείο Ηπείρου να μεταπέσει σε άμυνα. Τις απογευματινές ώρες της 6^{ης} Μαΐου οι Τούρκοι ζήτησαν την αναστολή των εχθροπραξιών. Σύμφωνα με το κείμενο της ανακωχής που υπογράφηκε την 7^η Μαΐου, τόσο οι ελληνικές όσο και οι τουρκικές δυνάμεις κατέλαβαν τις θέσεις που κατείχαν προ της κήρυξης του πολέμου. Την ίδια ημέρα αντικαταστάθηκε ο Συνταγματάρχης Μάνος, Αρχηγός του Στρατού Ηπείρου, από τον Συνταγματάρχη Πυροβολικού Σμολένσκη Νικόλαο.

Ο Ελληνικός Στρατός Ηπείρου, αν και υστερούσε σε δύναμη, οργάνωση και μέσα συγκρινόμενος με τις τουρκικές δυνάμεις της περιοχής, ανέλαβε από την αρχή επιθετικές πρωτοβουλίες και πέτυχε σημαντικές νίκες, υποχρεώνοντας τους Τούρκους να συμπυχθούν σε βάθος. Στην επιτυχία αυτή συνέβαλε η αρχικώς άριστη κατάσταση του ηθικού του Ελληνικού Στρατού που πολέμησε σε εδάφη όπου υπήρχαν συμπαγείς μάζες ελληνικού πληθυσμού. Οι νίκες όμως αυτές δεν είχαν συνέχεια κυρίως λόγω της έλλειψης

⁵⁶ Βλ. *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, ό.π., σελ. 287, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ένας Λόχος που διατάχθηκε να εγκατασταθεί ως τμήμα προφυλακών στασίασε με αποτέλεσμα να ζητηθεί η επάνοδος ολόκληρου του Συντάγματος -στο οποίο ανήκε και ο υπόψη Λόχος- στην Αρτα διότι δεν ενέπνεε καμία εμπιστοσύνη στην προϊστάμενή του διοίκηση (1^η Ταξιαρχία).

οργάνωσης, εφεδρειών και διοικητικής μέριμνας με αποτέλεσμα η προέλαση να μετατραπεί σε σύμπτυξη και λόγω πανικού σε ορισμένες περιπτώσεις σε άτακτη φυγή. Εξεταζόμενη επομένως εκ του αποτελέσματος, η ελληνική στρατιωτική στρατηγική μπορεί να χαρακτηριστεί ως ελλιπής διότι ενώ υπήρχε ο αρχικός επιτελικός σχεδιασμός για επιθετική κίνηση δεν λήφθηκαν σοβαρά υπόψη οι υφιστάμενες αδυναμίες (ελλείψεις εφοδίων, πυρομαχικών και μεταγωγικών, ανεπαρκές επίπεδο εκπαίδευσης, ελλείψεις εφεδρειών, μειωμένη πειθαρχία στρατεύματος), οι οποίες σε συνδυασμό με την ανεπαρκή διοίκηση ορισμένων διοικητών, μετέτρεψαν τις αρχικές επιτυχίες σε αποτυχίες. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι χάρη στη συνεχή και δραστήρια επέμβαση του Αρχηγείου αποφεύχθηκε τουλάχιστον η συντριβή των τμημάτων και εξασφαλίστηκε στην περιοχή της Ηπείρου το απαραβίαστο των συνόρων.

Οι τουρκικές δυνάμεις, αν και υπέρτερες αριθμητικά, δεν κατόρθωσαν να συγκρατήσουν αρχικά την επιθετική ορμή των ελληνικών δυνάμεων και υπό το καθεστώς πανικού συμπύχθηκαν βαθιά στο τουρκικό έδαφος. Χρειάστηκε ιδιαίτερη προσπάθεια να ανασυγκροτηθεί ο σχεδόν αποδιοργανωμένος Τουρκικός Στρατός και ενισχυόμενος να αντιτάξει στη συνέχεια σταθερή και γενικά επιτυχημένη άμυνα ενώ με κατάλληλες επιθέσεις πέτυχε την ανακατάληψη των περισσότερων απολεσθέντων εδαφών. Συνεπώς και η τουρκική στρατιωτική στρατηγική χαρακτηρίζεται ως ελλιπής εφόσον δεν μπόρεσε να εκμεταλλευθεί τα υφιστάμενα πλεονεκτήματα που διέθετε (αριθμητική υπεροχή, επαρκής διοικητική μέριμνα) και με τη λήξη των επιχειρήσεων βρέθηκε να έχει απολέσει κομμάτι του τουρκικού εδάφους. Ως γενικό συμπέρασμα πρέπει να επισημανθεί ότι και οι δύο αντίπαλοι κατά τη εξέλιξη των επιχειρήσεων στο θέατρο Ηπείρου χρησιμοποίησαν τόσο την στρατηγική της άμεσης όσο και της έμμεσης προσέγγισης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΝΑΛΥΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΣΤΑΣΗΣ

Η οικονομική διάσταση της ελληνικής υψηλής στρατηγικής

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας παραμονές του πολέμου του 1897 είναι αναγκαίο να ανατρέξουμε στις έντονες διακυμάνσεις ανάπτυξης, ύφεσης και ενίοτε καθίζησης της ελληνικής οικονομίας καθώς και στους παράγοντες, εσωτερικούς και διεθνείς που την επηρέασαν κατά τη χρονική περίοδο από το 1883 έως το 1897.

Το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται διεθνώς από την αναβίωση του προστατευτισμού και την ανάπτυξη μιας σειράς από εθνικές οικονομικές πολιτικές στα ευρωπαϊκά κράτη. Τα φαινόμενα αυτά εκδηλώθηκαν ως αντίδραση στη μακροχρόνια διεθνή ύφεση που εκδηλώθηκε μετά το 1871. Οι διαδοχικές κρίσεις οδήγησαν στη συρρίκνωση των δυτικο-ευρωπαϊκών αγορών και την κατάρρευση των τιμών ιδίως για τα εισαγόμενα από το εξωτερικό αγροτικά προϊόντα και κλωστοϋφαντουργικά είδη. Αναπόφευκτη συνέπεια ήταν ο ατελείωτος δασμολογικός πόλεμος ανάμεσα στα κράτη, με μοιραία κατάληξη τη γενική ύψωση του επιπέδου των δασμών και την πτώση του διεθνούς εμπορίου.

Η διεθνής ύφεση επηρέασε με διάφορους τρόπους την Ελλάδα. Από την αρχή της δεκαετίας του 1880 εμφανίστηκε μια όλο και οξύτερη κρίση των ελληνικών εξαγωγών σταφίδας, του πρώτου δηλαδή εξαγωγικού είδους της χώρας⁽⁵⁷⁾. Στη συνέχεια, η εξέλιξη της κρίσης έθιξε το σύνολο των ελληνικών εξαγωγών. Η πτώση των ελληνικών εξαγωγών προκάλεσαν μια κρίση στα συναλλαγματικά διαθέσιμα της χώρας και μοιραία οδήγησε στον περιορισμό της ικανότητας του ελληνικού κράτους για εισαγωγές. Η κρίση του εξωτερικού εμπορίου μετεξελίχθηκε σύντομα σε κρίση των εισπράξεων του δημόσιου προϋπολογισμού. Η κυβέρνηση Τρικούπη προσπάθησε να αντιμετωπίσει το έλλειμμα εσόδων με αύξηση των δασμών πάνω στις εισαγωγές, εξέλιξη η οποία με τη σειρά της οδήγησε σε νέα μείωση των εισαγωγών.

Υπό τις συνθήκες αυτές σημειώθηκε μια όλο και μεγαλύτερη υποτίμηση του εθνικού νομίσματος που συνεχίστηκε σε όλη την περίοδο 1880 - 1895. Παρά το γεγονός ότι η συνεχής υποτίμηση της δραχμής λειτούργησε ως προστατευτικός παράγοντας της εγχώριας βιομηχανίας (τα εγχώρια προϊόντα απέβαιναν ανταγωνιστικότερα τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό), εντούτοις ενίσχυσε τις τάσεις της εθνικής οικονομίας για απομόνωση από το διεθνή χώρο. Το παράδοξο ήταν ότι ενώ στις ευρωπαϊκές οικονομίες η έλλειψη περιθώριου κέρδους των ιδιωτικών επενδύσεων οδήγησε σε μια στασιμότητα, στην Ελλάδα δημιουργήθηκε ένα ευνοϊκό κλίμα για δρομολόγηση επενδύσεων από το εξωτερικό και άρα μια «αναθέρμανση» της οικονομίας σε καινούργιες κατευθύνσεις.

Συγκεκριμένα, το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών κύκλων του κεφαλαίου στράφηκε όχι μόνο στην εξασφάλιση νέων αγορών, αλλά και στην αναζήτηση νέων χώρων για

---

⁵⁷ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 85 όπου αναφέρεται ότι ως παρεπόμενη συνέπεια της καταστροφής της σταφιδικής οικονομίας ήταν η μετανάστευση στην Αμερική πάνω από 350.000 ατόμων νεαρής ηλικίας την περίοδο από το 1890 έως το 1914, αριθμός που αντιστοιχούσε στο 14% του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας το 1907.

επικερδείς τοποθετήσεις κεφαλαίων. Ενώ τα τραπεζικά επιτόκια στις ευρωπαϊκές χώρες κατέβηκαν κάτω από 2%, στις περιοχές των περιφερειακών χωρών, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα, ήταν 5 ή 6 φορές ανώτερο με αποτέλεσμα να υπάρχει διακίνηση κεφαλαίων από το κέντρο του τότε διεθνούς συστήματος προς την περιφέρεια. Οι τοποθετήσεις αυτές των κεφαλαίων γίνονταν υπό μορφή δανείων και μάλιστα με πολλαπλές εγγυήσεις των κρατών - δανειοληπτών, ώστε να περιορίζεται στο ελάχιστο ο κίνδυνος, η αβεβαιότητα και η ανησυχία των κεφαλαιούχων. Στην Ελλάδα η ροή ευρωπαϊκών κεφαλαίων –έστω και με σχετικά βαρείς τοκογλυφικούς όρους– ενεργοποίησε μια πρώτη φάση αξιοσημείωτης εκβιομηχάνισης ενώ αποτέλεσε την κύρια πηγή χρηματοδότησης του προγράμματος δημόσιων επενδύσεων και δαπανών της κυβέρνησης Τρικούπη (περίοδος 1882-1885).

Μια ιδιαίτερη κατηγορία δημοσίων δαπανών ήταν αυτές που αφορούσαν τον στρατό και το πολεμικό ναυτικό. Οι λεγόμενες «πολεμικές πιστώσεις» για το μεγαλύτερο διάστημα της περιόδου 1880-1895 επιβλήθηκαν από μια τεταμένη έως εμπόλεμη κατάσταση στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων που επηρέαζε βέβαια και την Ελλάδα. Πραγματικά, κατά την περίοδο 1882-1892, το 30% των συνολικών δημοσίων δαπανών δρομολογούνταν για τις στρατιωτικές δαπάνες, γεγονός που οδηγούσε συχνά σε δημοσιονομικό έλλειμμα. Ο ίδιος ο Τρικούπης δήλωνε σχετικά στη Βουλή ότι: «είναι καλλίτερον να έχωμεν έλλειμμα και στρατόν έτοιμον, παρά ισοζύγιο και στρατόν ανέτοιμον»⁵⁸). Η στρατιωτική προετοιμασία του κράτους υπήρξε για τον Τρικούπη τομέας ύψιστης προτεραιότητας. Με σύναψη σχετικού δανείου⁵⁹), η κυβέρνηση Τρικούπη επιδόθηκε σε μια μακρόπνοη προσπάθεια γενικής αναδιάρθρωσης που περιλάμβανε τη μόρφωση των στρατιωτικών με την ίδρυση στρατιωτικών σχολών στο εσωτερικό και αποστολή αξιωματικών στο εξωτερικό, την ανανέωση του απαρχαιωμένου υλικού του στρατού και την ενίσχυση του ναυτικού με νέα πλοία μεταξύ των οποίων και τρία ισχυρά θωρηκτά («Υδρα», «Σπέτσαι» και «Ψαρά»). Με τα παραπάνω θωρηκτά που παραλήφθηκαν μεταξύ 1889 και 1890, η Ελλάδα εξασφάλισε τη ναυτική υπεροχή στην ανατολική Μεσόγειο.

Η δεύτερη μεγάλη προτεραιότητα του Τρικούπη ήταν τα δημόσια έργα. Επί πρωθυπουργίας του δρομολογήθηκαν έργα επέκτασης του συγκοινωνιακού δικτύου. Συγκεκριμένα, το οδικό δίκτυο ως το 1890 τριπλασιάστηκε και ξεπέρασε στο σύνολο τα 4.000 χιλιόμετρα. Ταυτόχρονα αναπτύχθηκε με γοργό ρυθμό το σιδηροδρομικό δίκτυο.

⁵⁸ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 76.

⁵⁹ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 48 όπου αναφέρεται η ψήφιση στις 22 Ιουνίου 1882 του νόμου ΑΛ' «περί συνάψεως δανείου 40.000.000 δρχ. προς καταρτισμόν των στρατιωτικών και ναυτικών του κράτους παρασκευών».

Μέσα σε τέσσερα χρόνια (1882-1886) συμπληρώθηκε η κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου 400 χιλιομέτρων. Αν μάλιστα σε αυτό προστεθεί και το σιδηροδρομικό δίκτυο Αθηνών – Λαρίσης που άρχισε το 1890, πάλι επί κυβερνήσεως Τρικούπη, το συνολικό σιδηροδρομικό δίκτυο που κατασκευάστηκε συγκροτεί το μέχρι και σήμερα σύνολο των σιδηροδρόμων της παλαιάς Ελλάδας. Επίσης, πολλαπλασιάστηκαν οι κατασκευές λιμενικών έργων, φάρων και γεφυρών. Τέλος, την ίδια περίοδο άρχισε να διανοίγεται και η διώρυγα της Κορίνθου, η οποία εγκαινιάστηκε το 1893. Το συγκοινωνιακό δίκτυο που κατασκεύασε ο Τρικούπης, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι προοριζόταν να εξυπηρετήσει τις στρατιωτικές ανάγκες για μια ταχεία πολεμική κινητοποίηση, οδήγησε παράλληλα και στον πολλαπλασιασμό των εμπορευματικών κινήσεων στο εσωτερικό της χώρας.

Ο πολλαπλασιασμός των δημόσιων έργων άλλαξε τη μορφή της χώρας. Πρέπει βέβαια να επισημανθεί το γεγονός της σημαντικότητας επιβάρυνσης του κρατικού προϋπολογισμού. Τα δημόσια έργα και κυρίως ο στρατός απορροφούσαν ολοένα και μεγαλύτερο μέρος των κρατικών εσόδων, ενώ οι επιστρατεύσεις του 1880 και 1885 αποδιάρθρωσαν τα δημόσια οικονομικά. Η περίοδος από το 1880 και ύστερα χαρακτηρίζεται από μια μόνιμη δημοσιονομική ένδεια. Οι κυβερνήσεις Τρικούπη προγραμματίζαν έξοδα που ήταν απολύτως αδύνατο να καλυφθούν από τα τακτικά έσοδα του δημοσίου. Η προσφυγή λοιπόν στο δανεισμό ήταν το αναγκαίο συνακόλουθο της τρικουπικής πολιτικής κυρίως με τη μορφή των εξωτερικών δανείων. Έτσι, το οικονομικό άνοιγμα της κυβέρνησης Τρικούπη τη δεκαετία του 1880 συνέπεσε χρονικά με την αυξημένη διαθεσιμότητα ευρωπαϊκών κεφαλαίων. Το αποτέλεσμα ήταν ο αλόγιστος δανεισμός την περίοδο 1880 - 1890 που ξεπερνούσε κατά πολύ τις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι όλη η δημοσιονομική διαχείριση της περιόδου εκείνης πραγματοποιήθηκε κάτω από το μόνιμο άγχος της «επί θύραις χρεωκοπίας»⁽⁶⁰⁾. Ο Τρικούπης προσπαθούσε με νέα δάνεια να μεταθέσει την χρονική στιγμή της οικονομικής κατάρρευσης στο απώτερο μέλλον⁽⁶¹⁾, κάτι που δεν κατέστη εφικτό, εφόσον η πολιτική του οδήγησε τελικά στην πτώχευση του 1893 και την υποθήκευση των πόρων του ελληνικού κράτους για μια σχεδόν γενιά. Μεταξύ των συστηματικών δανειστών της Ελλάδας ήταν κυρίως ο οίκος “Hambro” του Λονδίνου, το γαλλικό “Comptoir d’

---

⁶⁰ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 75.

⁶¹ Σχετικό ήταν και το σύνθημα «φυγή προς τα εμπρός» που χρησιμοποίησε ο Τρικούπης στις εκλογές του 1892, στις οποίες αναδείχθηκε νικητής.

Escompte de Paris” στο οποίο κατείχε ηγετικό ρόλο ο Έλληνας τραπεζικός Α. Βλαστός και η “Nationalbank für Deutschland” του Βερολίνου.

Σημείο καμπής, μετά την πτώχευση του 1893, αποτελεί η προσπάθεια της Ελλάδας να έλθει σε ένα συμβιβασμό με τους ξένους ομολογιούχους. Η νέα κυβέρνηση Δηλιγιάννη, από το 1895, ίδρυσε μια ιδιαίτερη Οικονομική Αρχή προκειμένου να διαπραγματευθεί με τους δανειστές. Η τελική φάση των διαπραγματεύσεων μέσω της Εθνικής Τράπεζας, τον Οκτώβρη του 1896, έφθασε πολύ κοντά στις έγγραφες διατυπώσεις μιας συμφωνίας χωρίς ωστόσο να ολοκληρωθεί καθότι συνέπεσε χρονικά με την εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων στις εξελίξεις στο Κρητικό ζήτημα που σήμαινε ουσιαστικά την αρχή της κρίσης του 1897. Ως απόρροια της πολιτικής λιτότητας που εφάρμοσε η κυβέρνηση Δηλιγιάννη στα πλαίσια της μεταπτωχευτικής ανόρθωσης υπήρξε η συγκράτηση των στρατιωτικών δαπανών, παρά τις πιέσεις που υπήρχαν από μεγάλη μερίδα στρατιωτικών για στρατιωτικές προπαρασκευές και επίλυση μισθολογικών θεμάτων, με αποτέλεσμα χίλιοι περίπου αξιωματικού, περί τα τέλη του 1896, να υποβάλουν ομαδικά τις παραιτήσεις τους.

Η πτώχευση του 1893, όπως συμπεραίνεται από τα ιστορικά γεγονότα, είχε άμεση σχέση με την εξέλιξη των γεγονότων που οδήγησαν στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και στην επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου στην Ελλάδα αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου⁽⁶²⁾. Οι ξένοι δανειστές, μεταξύ των οποίων πολλοί Γερμανοί⁽⁶³⁾, επιδίωκαν την επιβολή εξωτερικού ελέγχου στα κρατικά έσοδα της Ελλάδας, κάτι το οποίο δεν γινόταν αποδεκτό από τις ελληνικές κυβερνήσεις. Οι ξένες κυβερνήσεις των δανειστών άσκησαν κάθε δυνατή πίεση ώστε να γίνουν αποδεκτές οι αξιώσεις τους, με πιο ενεργό ρόλο στις εξελίξεις αυτόν της Γερμανίας⁽⁶⁴⁾.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω στοιχεία που αφορούν την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας λίγο πριν την έναρξη του πολέμου του '97 μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η κακή κατάσταση των οικονομικών της Ελλάδας με τις διαδοχικές πτωχεύσεις (τα έτη

⁶² Βλ. Henri Turot, ό.π., σελ. 27.

⁶³ Βλ. Γιάννης Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας (Τόμος XII)*, εκδόσεις 20^{ος} Αιώνας, Αθήνα, 1958, σελ. 601, όπου αναφέρεται ότι μετά το γάμο του διαδόχου Κωνσταντίνου με την πριγκίπισσα Σοφία της Γερμανίας «τα ελληνικά χρεώγραφα ήσαν περιζήτητα εν Γερμανία». Ο συγγραφέας σε άλλο σημείο (σελ. 560) αναφέρει ότι: «με την κρατική πτώχευση πολλοί Γερμανοί με το να έχουν αγοράσει πολλά ελληνικά χρεώγραφα έχασαν τις περιουσίες τους». Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 36.

⁶⁴ Βλ. Γιάννης Κορδάτος, ό.π., σελ. 601, όπου αναφέρεται ότι: «Ο Κάιζερ επομένως ήθελε να περιποιηθεί τους υπηκόους του, οι οποίοι είχαν καταστραφεί. Και εσχεδίασεν ένα διπλωματικόν ψευτοπόλεμον ελληνοτουρκικόν προς εξασφάλισιν των συμφερόντων των Γερμανών ομολογιούχων». Βλ. επίσης για το ίδιο θέμα Henri Turot (1991) σελ. 150, σημ. 70 και Douglas Dakin (1984) σελ. 233.

1826, 1843 και 1893) και την ουσιαστικά ανύπαρκτη βιομηχανική υποδομή δεν ήταν δυνατό να στηρίξει αποτελεσματικά τη διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων, όπως αποδείχθηκε με την ελλιπή επιστράτευση και τις τραγικές ελλείψεις σε τρόφιμα, πυρομαχικά, υλικά ένδυσης, υλικά στρατωνισμού καθώς και μεταγωγικά. Τα δημόσια έργα των κυβερνήσεων Τρικούπη, παρά το γεγονός ότι βελτίωσαν σημαντικά το συγκοινωνιακό δίκτυο της χώρας και διευκόλυναν τη μεταφορά στρατευμάτων στο μέτωπο, δεν απέδωσαν άμεσα ως επενδύσεις καθότι η εμπορευματική οικονομία της περιόδου εκείνης είχε υποστεί καθίζηση λόγω της διεθνούς οικονομικής ύφεσης. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η πολιτική του Τρικούπη δίδοντας έμφαση στη δημιουργία προϋποθέσεων για την αύξηση των συντελεστών ισχύος πριν από την επόμενη εξόρμηση για την «Μεγάλη Ιδέα», προσέδωσε στην ελληνική υψηλή στρατηγική το στοιχείο της ρεαλιστικότερης προσέγγισης⁽⁶⁵⁾. Εντούτοις η πολιτική αυτή δεν απέδωσε βραχυπρόθεσμα αλλά μάλλον μακροπρόθεσμα με την οικονομική ανάπτυξη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα που δικαίωσε έστω και αναδρομικά τις οικονομικές επιλογές του Τρικούπη.

Οι στρατιωτικές δαπάνες, αν και υψηλές ως ποσοστό του προϋπολογισμού, δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα αφενός λόγω οργανωτικών και λειτουργικών αδυναμιών του στρατεύματος και έλλειψη πολεμικής εμπειρίας της ηγεσίας του και αφετέρου λόγω των ανεπαρκών κονδυλίων για εκσυγχρονισμό του πεπαλαιωμένου υλικού και εκπαίδευση του προσωπικού. Επίσης, η χρεωκοπία του 1893 και η διεθνής ανυποληψία στην οποία είχε περιπέσει η χώρα στέρησε την ελληνική κυβέρνηση από τα αναγκαία κεφάλαια για εκσυγχρονισμό του στρατιωτικού εξοπλισμού αλλά και τον επαρκή εφοδιασμό του στρατού κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Επομένως, η οικονομική διάσταση είχε ελάχιστη έως ανύπαρκτη συμμετοχή στην ελληνική υψηλή στρατηγική κατά τον πόλεμο του '97.

Η οικονομική διάσταση της τουρκικής υψηλής στρατηγικής

Ο 19^{ος} αιώνας ήταν αιώνας εξαιρετικών αλλαγών στην οθωμανική κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή. Από οικονομική σκοπιά, η εδαφική συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έδρασε διττά: από τη μια πλευρά η απώλεια οικονομικά εύρωστων περιοχών (όπως η Αίγυπτος που αποτελούσε το σιτοβολώνα της Αυτοκρατορίας) σήμανε απώλεια εφοδίων και εσόδων, ενώ από την άλλη πλευρά η

---

⁶⁵ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Η Πορεία της Νεοελληνικής Υψηλής Στρατηγικής*, Ε.Κ.Ο.ΜΕ, σελ.7, <http://www.ekome.gr/>.

μικρότερη επικράτεια οδήγησε σε ισχυρότερη, ορθολογικότερη και αποτελεσματικότερη γραφειοκρατική δομή, ικανότερη να επιβάλλει τη θέληση της κεντρικής διοίκησης στην κοινωνία⁽⁶⁶⁾. Οι εσωτερικές μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ) του Αβδούλ Μετζίτ (1839-61) και του Αβδούλ Αζίζ (1861-76) που σκοπό είχαν να ανακόψουν την παρακμή και συρρίκνωση της Αυτοκρατορίας, είχαν και κάποια –όχι αμελητέα– επίδραση στην οικονομία (ανανέωση στο φορολογικό σύστημα, εισαγωγή εμπορικού κώδικα και ενθάρρυνση των πρώτων προσπαθειών δημιουργίας εγχώριας βιομηχανίας με ξένα αλλά και ντόπια, κυρίως μειονοτικά, κεφάλαια). Το ισοζύγιο πάντως των εξωτερικών πληρωμών έμενε μονίμως παθητικό με αποτέλεσμα η οθωμανική διοίκηση να αναγκαστεί να συνάψει τα πρώτα δάνεια προκειμένου να χρηματοδοτήσει την οθωμανική συμμετοχή στον Κριμαϊκό πόλεμο του 1853-1856⁽⁶⁷⁾.

Όπως ήταν αναμενόμενο, το ένα δάνειο οδήγησε στο άλλο και στα μέσα της δεκαετίας του 1870 το οθωμανικό κράτος δε μπορούσε να αποπληρώσει το διεθνές χρέος του. Πρέπει βέβαια να αναφερθεί ότι η οθωμανική οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1870 ήταν εξαιρετικά έντονη καθώς πήγαζε όχι μόνο από το διεθνή οικονομικό πανικό, αλλά επίσης συνδυάστηκε με το φονικό λιμό που ακολούθησε αμέσως μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο. Άλλος αρνητικός παράγοντας για την ανάπτυξη της οικονομίας ήταν η οθωμανική μετανάστευση προς το εξωτερικό, η οποία αυξήθηκε δραματικά μετά τη δεκαετία του 1860, όπως συνέβη στην Ελλάδα αλλά και στη μεσογειακή λεκάνη γενικότερα. Η κορύφωση όμως της μετανάστευσης ήρθε μετά το 1890. Η φτώχεια δεν ήταν συνήθως ο καθοριστικός παράγοντας αλλά η κυρίως δυνατότητα να μεταναστεύσει κανείς χάρη στις μεταφορές με ατμόπλοια που γίνονταν όλο και πιο διαθέσιμες, εύκολες και χαμηλού κόστους. Μεγάλο μέρος των αποδήμων ήταν άνδρες αγρότες, στην ακμή της παραγωγικής τους ηλικίας, μεταξύ 15 και 40 ετών, ηλικία επίσης κατάλληλη για στράτευση. Μεταξύ του 1860-1914 υπολογίζεται ότι μόνο στην Αμερική μετανάστευσαν 1,2 εκατομμύρια Οθωμανοί, περίπου το 5% του συνολικού πληθυσμού υπολογιζόμενο με την τελευταία χρονολογία⁽⁶⁸⁾.

⁶⁶ Halil Inalcik – Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Τόμος Β': 1600-1914*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2011, σελ. 390. Επίσης στο Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999, p. 110-115 όπου ο συγγραφέας αναλύει την εξάρτηση της οικονομίας των αυτοκρατοριών, όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία, από την εδαφική επέκταση μέχρι του σημείου αυτού όπου κάθε επιπλέον επέκταση οδηγούσε σε φθίνουσα απόδοση λόγω της αύξησης των οικονομικών βαρών.

⁶⁷ Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge University Press, USA, 2005, p. 72.

⁶⁸ Βλ. Halil Inalcik – Donald Quataert, ό.π., σελ. 424.

Τα χρόνια πριν το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-78, οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ έχασαν πολύ από την αρχική τους ορμή. Φάνηκε πως και αυτοί ακόμα οι Τούρκοι μεταρρυθμιστές με τις προοδευτικές ιδέες και με τα ευρωπαϊκά πρότυπα εξακολουθούσαν να έχουν για την οικονομία την παραδοσιακή οθωμανική αντίληψη της συλλογής φορολογικών εσόδων και της προσκόλλησης στον πρωτογενή κλάδο της οικονομίας (γεωργία, κτηνοτροφία, πρώτες ύλες), πρακτική η οποία οδήγησε σταδιακά στην οικονομικό μαρασμό της Αυτοκρατορίας. Δόθηκε σχετικά λίγη προσοχή στον εκσυγχρονισμό της γεωργίας και την ανάπτυξη της βιομηχανίας αφήνοντας την οικονομία να λειτουργεί σύμφωνα με το αποικιακό μοντέλο της εξαγωγής δηλαδή πρώτων υλών και εισαγωγής έτοιμων αγαθών. Ενώ αυξήθηκε ο εξωτερικός δανεισμός δεν έγιναν αξιόλογες επενδύσεις και έτσι τα δάνεια συνέβαλαν στην επιδείνωση της ήδη επιβαρυσμένης δημοσιονομικής κατάστασης⁽⁶⁹⁾. Μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-78, η αυτοκρατορία έχασε και άλλα εδάφη και λόγω των αυξημένων δανειακών αναγκών του πολέμου και του κύματος των προσφύγων που συνέρρευσαν εξαιτίας του πολέμου, το οθωμανικό κράτος έφθασε στα πρόθυρα της χρεωκοπίας.

Το οθωμανικό εμπόριο που διεξαγόταν κυρίως εντός της αυτοκρατορίας και με τη Ρωσία, μέχρι περίπου το 1820, ήταν σαφώς πιο σημαντικό απ' ότι με τη δυτική και κεντρική Ευρώπη. Μέχρι το τέλος του αιώνα πάντως, η Βρετανία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Αυστρία και η Ιταλία ήταν υπεύθυνες για τα τρία τέταρτα του συνολικού οθωμανικού διεθνούς εμπορίου. Οι εισαγωγές και εξαγωγές αναπτύσσονταν με συνολικούς ρυθμούς ανάπτυξης περίπου 5,5% ετησίως που διπλασιάζονταν κάθε επόμενη δεκαετία. Στα μέσα της δεκαετίας του 1870, οι εξαγωγές συνιστούσαν περίπου το 6 με 8% του εκτιμώμενου ΑΕΠ, το οποίο σαφώς υπολείπεται του αντίστοιχου 15% της συνολικής αγροτικής παραγωγής της αυτοκρατορίας. Την ακμή της δεκαετίας του 1870 ακολούθησε στασιμότητα, καθώς η δημοσιονομική κρίση προστέθηκε στο λιμό και στο καταστροφικό για την Τουρκία ρωσοτουρκικό πόλεμο. Μόλις υποχώρησε η διεθνής ύφεση, μετά το 1890, επανήλθαν οι εμπορικοί ρυθμοί ανάπτυξης αλλά όχι στα ποσοστά των προηγούμενων δεκαετιών.

Η βασιλεία του Αβδούλ Χαμίτ (1876-1909) ήταν μια περίοδος εξελίξεων για την Τουρκία. Στον οικονομικό τομέα γίνεται ο πρώτος σουλτάνος –και ο τελευταίος– που κατανόησε τη σημασία της οικονομίας που τόσο είχαν παραμελήσει οι προκάτοχοί του.

⁶⁹ Βλ. Βύρων Θεοδωρόπουλος, *Οι Τούρκοι και εμείς*, εκδόσεις Φυτράκης/Ο Τύπος Α.Ε., Αθήνα, 1988, σελ. 75, όπου αναφέρεται ότι η εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους το 1875 απορροφούσε το 44% των δημοσίων εσόδων ενώ μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-78 ξεπέρασε το 50%.

Στα χρόνια του δημιουργήθηκε για πρώτη φορά μια εκτεταμένη υποδομή της τουρκικής οικονομίας που ως τότε ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη⁽⁷⁰⁾. Από τα επείγοντα προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσει σημαντικότερα ήταν ο προϋπολογισμός και το εξωτερικό χρέος. Ο δραστικός περιορισμός των δημοσίων δαπανών (κυρίως μάλιστα στις ένοπλες δυνάμεις), η επέκταση της φορολογίας σε νέες κατηγορίες φορολογουμένων και η αύξηση ορισμένων φόρων έφεραν σταδιακά βελτίωση στον κρατικό προϋπολογισμό⁽⁷¹⁾. Για το εξωτερικό δημόσιο χρέος ο Αβδούλ Χαμίτ διαπραγματεύθηκε και πέτυχε με τους ξένους δανειστές την παγιοποίηση του παλιού χρέους και τον καθορισμό οροφής στα τοκοχρεολύσια. Για την αποπληρωμή τους όμως αναγκάστηκε να αποδεχθεί τη σύσταση της Διεύθυνσης του Δημόσιου Χρέους το 1881⁽⁷²⁾.

Η Διεύθυνση προέκυψε κατόπιν διαπραγματεύσεων που ακολούθησαν τη δημοσιονομική κρίση της δεκαετίας του 1870, όταν η δυνατότητα των Οθωμανών να αποπληρώσουν τα εξωτερικά δάνεια αμφισβητήθηκε από τους ξένους δανειστές. Βέβαια, η οθωμανική διοίκηση δεν προσέφυγε στη χρεωκοπία για να αποφύγει την αποπληρωμή των δανείων, αλλά διαπραγματεύθηκε τον αναπρογραμματισμό της αποπληρωμής μέσω του σχηματισμού της παραπάνω Διεύθυνσης που εκπροσωπούσε τους Ευρωπαίους πιστωτές. Λόγω της συμφωνίας αυτής, το διεθνές κεφάλαιο ήταν διαθέσιμο με ευνοϊκότερους όρους στην Τουρκία για τη χρηματοδότηση της γραφειοκρατίας και του οθωμανικού στρατού. Η Γαλλία, η Γερμανία και η Μεγάλη Βρετανία παρείχαν το 80-90% όλων των οθωμανικών εξωτερικών δανείων, με τη Γερμανία να αυξάνει εντυπωσιακά το μερίδιό της με την πάροδο του χρόνου⁽⁷³⁾. Η ασφάλεια που παρείχαν οι ρυθμίσεις της Διεύθυνσης Χρέους σε υποψήφιους ξένους επενδυτές προσέλκυε και νέα ευρωπαϊκά κεφάλαια για επενδύσεις σε διάφορους τομείς της οθωμανικής οικονομίας⁽⁷⁴⁾.

⁷⁰ Βλ. Βύρων Θεοδωρόπουλος, ό.π., παραπάνω, σελ. 82-84.

⁷¹ Βλ. Βύρων Θεοδωρόπουλος, ό.π., σελ. 83, όπου αναφέρεται ότι το έλλειμμα από σχεδόν 1 δισ. γρόσια στην αρχή της βασιλείας του περιορίστηκε ως το τέλος της περίπου στα 60 εκατ. γρόσια.

⁷² Βλ. Halil Inalcik – Donald Quataert, ό.π., σελ. 393 και Donald Quataert, *ibid*, p. 72. Η Διεύθυνση του Δημόσιου Χρέους ήταν ένας συνασπισμός ξένων πιστωτών που επόπτευε μέρος της οθωμανικής οικονομίας ώστε μέρος των επιβλεπόμενων εσόδων να χρησιμοποιείται για την εξόφληση των χρεών.

⁷³ Βλ. Halil Inalcik – Donald Quataert, ό.π., σελ. 404, όπου αναφέρεται ότι οι γερμανικές επενδύσεις αυξήθηκαν εντυπωσιακά την περίοδο 1888-1914 από 1% στο 27% επί του συνόλου των επενδύσεων, ενώ οι αντίστοιχες βρετανικές επενδύσεις μειώθηκαν από 56% στο 15% την ίδια περίοδο.

⁷⁴ Sevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, New York, 2000, p. 215 όπου αναφέρεται ότι λόγω του οικονομικού ελέγχου που εξασκούσε η Διεύθυνση του Δημόσιου Χρέους, το οθωμανικό κράτος δανειζόταν από τις ευρωπαϊκές αγορές με ετήσιο επιτόκιο 4-5% ενώ πριν το 1875 κυμαινόταν στο 10-12%.

Ο Αβδούλ Χαμίτ ασχολήθηκε επίσης με τη συγκοινωνιακή υποδομή της Αυτοκρατορίας τριπλασιάζοντας το υπάρχον σιδηροδρομικό δίκτυο⁽⁷⁵⁾ και τετραπλασιάζοντας το οδικό δίκτυο τα οποία συνέδεαν κυρίως μεγάλες πόλεις και λιμάνια της αυτοκρατορίας. Επίσης έγιναν λιμενικά έργα που οδήγησαν στην αύξηση των ατμοκίνητων πλοίων ενώ βελτιώθηκαν σημαντικά τα ταχυδρομεία και το τηλεγραφικό δίκτυο. Η γεωργία προωθήθηκε με την εκπαίδευση νέων γεωπόνων στο εξωτερικό ενώ αυξήθηκε και η μεταλλευτική παραγωγή. Παρά το γεγονός ότι αυξήθηκαν οι εξαγωγές θεαματικά (περίπου 80%) δεν μπόρεσαν να ισοσκελίσουν το εμπορικό ισοζύγιο λόγω αντίστοιχης αύξησης των εισαγωγών. Η αναπτυξιακή αυτή προσπάθεια είχε και την αρνητική της πλευρά. Όπως στην περίπτωση της Ελλάδας, τα νέα αυτά έργα δε μπορούσαν να γίνουν παρά μόνο με τη βοήθεια ξένου κεφαλαίου, το οποίο επενδύθηκε κυρίως στην εκμετάλλευση μεγάλων έργων, ιδίως συγκοινωνιακών, ενώ παγιώθηκε η οικονομική εξάρτηση του κράτους από τον περίπλοκο ευρωπαϊκό χρηματοοικονομικό ιστό. Συμμετοχή στις οικονομικές εξελίξεις είχε και το ντόπιο κεφάλαιο, ιδίως το μειονοτικό (Ελληνες, Αρμένιοι, Εβραίοι)⁽⁷⁶⁾.

Συνοψίζοντας, η οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν μια ασθενής οικονομία που παρουσίαζε τις ίδιες, κατ' αναλογία, εγγενείς αδυναμίες με την ελληνική οικονομία. Παρά τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού από τον τελευταίο σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ, η οθωμανική οικονομία παράμενε κατά βάση αγροτική οικονομία, το δε εξαγωγικό εμπόριο αφορούσε κυρίως τρόφιμα και πρώτες ύλες. Ο εξωτερικός δανεισμός κατέστη αναπόφευκτος από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και ύστερα, διογκώνοντας το εξωτερικό χρέος και υποθηκεύοντας το μέλλον της αυτοκρατορίας στους δανειστές της. Η ουσιώδης διαφορά με την Ελλάδα ήταν ότι η οθωμανική διοίκηση δεν προχώρησε σε πτώχευση, αλλά ρύθμισε την αποπληρωμή των οφειλών της μέσω της Διεύθυνσης του Δημόσιου Χρέους, κρατώντας κατ' αυτόν τον τρόπο ανοικτή των ροή ευρωπαϊκών κεφαλαίων προς το οθωμανικό κράτος, μέρος των οποίων χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Επιπλέον, οι συνολικές οικονομικές δυνατότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν συγκριτικά μεγαλύτερες από τις αντίστοιχες της

⁷⁵ Στον ίδιο, ό.π., σελ. 438-439, όπου αναφέρεται ότι το 1850 ούτε ίχνος γραμμής δεν υπήρχε στην επικράτεια της αυτοκρατορίας ενώ μετά το 1890 οι οθωμανικές περιοχές είχαν περίπου 7.500 χλμ. γραμμών.

⁷⁶ Βλ. Βύρων Θεοδωρόπουλος, ό.π., σελ. 84 όπου αναφέρεται ότι προς το τέλος της βασιλείας του Αβδούλ Χαμίτ οι Τούρκοι επενδυτές είχαν στα χέρια τους μόνο το 15% περίπου της βιομηχανίας, οι Έλληνες της Τουρκίας το 50%, οι Αρμένιοι το 20% και οι Εβραίοι το 5% ενώ το υπόλοιπο 10% ήταν στα χέρια αλλοδαπών, ενώ σε άλλο σημείο ο συγγραφέας αναφέρει ότι η οικονομική ευημερία του ελληνισμού της Τουρκίας προκαλούσε το φθόνο των Τούρκων.

Ελλάδας κατά την περίοδο πριν και κατά τη διάρκεια του πολέμου του '97. Επομένως, η οικονομική διάσταση είχε ουσιαστική επίδραση επί της τουρκικής υψηλής στρατηγικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η ελληνική εσωτερική πολιτική – νομιμοποίηση

Για την καλύτερη κατανόηση της εσωτερικής πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα και πως αυτή επηρέασε τις εξελίξεις που οδήγησαν στο ξέσπασμα του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 είναι αναγκαίο να ανατρέξουμε στα πολιτικά αίτια και γεγονότα αρκετά πριν τον πόλεμο. Ένα από τα βασικότερα προβλήματα που ταλάνισαν τον πολιτικό βίο του νεοσύστατου ελληνικού κράτους από τα πρώτα του κιόλας βήματα ήταν η εθνική ολοκλήρωση. Το πρόβλημα αυτό έγινε ιδιαίτερα οξύ την περίοδο μετά το συνέδριο του Βερολίνου το 1878. Η αναμενόμενη κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας προσέδωσε στο πρόβλημα της επέκτασης των συνόρων του κράτους έναν επείγοντα χαρακτήρα.

Ο «ελληνικός δικομματισμός», ο οποίος ξεκινά ουσιαστικά από το 1883 και οριοθετεί την πολιτική σύγκρουση Τρικούπη και Δηλιγιάννη για πάνω από 10 χρόνια έχει ως βάση εκτός από την οικονομική ανόρθωση και την εθνική ολοκλήρωση. Ο Τρικούπης προέταξε την οικονομική ανόρθωση έναντι της εθνικής ολοκλήρωσης. Άξονας της πολιτικής του ήταν η προσέλκυση κεφαλαίων από το εξωτερικό και η εκβιομηχάνιση και εξευρωπαϊσμός της Ελλάδας, στόχοι για τους οποίους δεν ήταν διατεθειμένος να έρθει σε ρήξη με τις Μεγάλες Δυνάμεις προκειμένου να αποκτήσει εδαφικά οφέλη. Ο Δηλιγιάννης αντίθετα προέταξε το εθνικό πρόβλημα. Ταυτίστηκε με το γενικότερο αίσθημα της εποχής για επέκταση των συνόρων και ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό αλύτρωτων περιοχών με ελληνικούς πληθυσμούς, το οποίο και εκμεταλλεύτηκε για να αποκομίσει πολιτικά οφέλη.

Η πρώτη περίπτωση σοβαρής διάστασης απόψεων μεταξύ των δύο πολιτικών ανδρών ήταν η προσάρτηση από τη Βουλγαρία, το 1885, της περιοχής της «Ανατολικής Ρωμυλίας», περιοχή στην οποία η ελληνική κοινότητα ήταν πολυάριθμη. Η ενέργεια αυτή ερέθισε την ελληνική κοινή γνώμη και έτυχε πολιτικής λαϊκίστικης εκμετάλλευσης από την κυβέρνηση Δηλιγιάννη, η οποία αξίωσε, υπό την απειλή πολέμου, εδαφικά ανταλλάγματα από την Τουρκία. Η πολύμηνη πολεμική κινητοποίηση της Ελλάδας έληξε με τον ναυτικό αποκλεισμό των ελληνικών παραλίων από συμμαχικό στόλο των Μεγάλων

Δυνάμεων. Ο Τρικούπης είχε διαχωρίσει νωρίτερα τη θέση του από το Δηλιγιάννη κατηγορώντας τον ότι οδηγούσε τη χώρα σε αδιέξοδο. Γεγονός είναι πάντως ότι η συγκεκριμένη κρίση κατέδειξε τη διάθεση και τον ενθουσιασμό της ελληνικής κοινωνίας να υποστεί τις θυσίες ενός πολέμου με την Τουρκία προκειμένου να υλοποιηθεί το όραμα της «Μεγάλης Ιδέας».

Η δεύτερη περίπτωση στην οποία η ελληνική κοινωνία αντέδρασε δυναμικά και η πίεση που άσκησε στην κυβέρνηση έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις μετέπειτα εξελίξεις που οδήγησαν στον πόλεμο του '97 ήταν η αναζωπύρωση του «Κρητικού Ζητήματος». Το 1889 με την προώθηση τουρκικών δυνάμεων στην Κρήτη ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ κατάργησε de facto τα προνόμια του χριστιανικού πληθυσμού που προβλέπονταν στη Σύμβαση της Χαλέπας του 1878 ενώ το ίδιο έτος με την έκδοση φερμανιού κατάργησε και de jure τα προαναφερθέντα προνόμια, με αποτέλεσμα την αποκορύφωση της κρίσης στο νησί. Το 1895 η κατάσταση επιδεινώθηκε με γενική αντίδραση των χριστιανών κατά της τουρκικής διοίκησης και ένοπλες συγκρούσεις. Η ελληνική κοινωνία κινητοποιήθηκε ξανά: υπήρξε μαζική κάθοδος στην Κρήτη Ελλήνων εθελοντών μαζί με οπλισμό και πολεμοφόδια προκειμένου να πολεμήσουν στο πλευρό των Κρητών χριστιανών.

Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη υπό την πίεση των γεγονότων και μετά από αρκετές ταλαντεύσεις απέστειλε στην Κρήτη μοίρα πολεμικών πλοίων και στρατιωτικές δυνάμεις με σκοπό την προστασία του χριστιανικού πληθυσμού. Οι Κρητικοί ενθαρρυμένοι από την έμπρακτη στήριξη της Ελλάδας κήρυξαν την ένωσή τους με την Ελλάδα. Η Τουρκία αντέδρασε με αποστολή στρατού στα σύνορά της με την Ελλάδα: το ίδιο έπραξε με τη σειρά της και η Ελλάδα καλώντας δύο σειρές εφέδρων με σκοπό την αποστολή τους στα σύνορα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις προκειμένου να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους στο νησί προχώρησαν στον αποκλεισμό της Κρήτης τον οποίο εφάρμοσαν με ναυτικές και στρατιωτικές δυνάμεις ενώ ταυτόχρονα διακήρυξαν το νέο καθεστώς αυτονομίας του νησιού. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε γενικότερο αναβρασμό των Ελλήνων και σε επικράτηση φιλοπόλεμου πνεύματος εναντίον της Τουρκίας.

Υπεύθυνη σε μεγάλο βαθμό για την έξαψη των πολεμικών αισθημάτων της ελληνικής κοινωνίας υπήρξε μια ισχυρή οργάνωση, η λεγόμενη «Εθνική Εταιρία». Η ίδρυσή της, την άνοιξη του 1894, υπήρξε πρωτοβουλία μιας ομάδας νεαρών αξιωματικών, ο δε ρόλος της στη δημόσια ζωή την περίοδο 1895 – 1897 υπήρξε καθοριστικός⁷⁷). Οι

---

⁷⁷ Για περισσότερα στοιχεία για τη δράση της «Εθνικής Εταιρείας» βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 93 – 100, Douglas Dakin, ό.π., σελ. 229, Γιάννης Κορδάτος, ό.π., σελ. 543-547 και Κων/νος Παπαρηγόπουλος, ό.π., σελ. 34, 36-37.

ιδρυτές της κινητοποιήθηκαν λόγω του διεθνούς εξευτελισμού της Ελλάδας (χρεωκοπία του 1893), της κακής κατάστασης του στρατεύματος και της έλλειψης προοπτικής ως προς τα εθνικά ζητήματα και προσπάθησαν να πιέσουν για αλλαγές. Στο στρατό ειδικότερα, η μαλθακότητα, η έλλειψη εκπαίδευσης και διεξαγωγής ετήσιων στρατιωτικών γυμνασίων, η έλλειψη κατάρτισης και το απειροπόλεμο των αξιωματικών ήταν τα χαρακτηριστικά ενός στρατεύματος μη ικανού για πραγματικό πόλεμο⁽⁷⁸⁾, το οποίο επικρινόταν από μερίδα του τύπου της εποχής εκείνης, ιδιαίτερα μετά τα γεγονότα του 1885 (προσάρτηση από τη Βουλγαρία της «Ανατολικής Ρωμυλίας»). Η μείωση των στρατιωτικών δαπανών –ο στρατός του 1893 ήταν ήδη ο μισός από εκείνον του 1885 και αριθμούσε 14.200 άνδρες– και η εμπλοκή πολλών ανώτερων και ανώτατων αξιωματικών με την πολιτική συμπλήρωνε την εικόνα της αποδιοργάνωσης του στρατεύματος⁽⁷⁹⁾.

Το γεγονός ότι στην πορεία η «Εθνική Εταιρεία» γιγαντώθηκε με συμμετοχή χιλιάδων μελών που απαρτίζονταν από αξιωματικούς, πολιτικούς, ανώτατους κρατικούς λειτουργούς, διανοούμενους αλλά και απλούς πολίτες φανερώνει αφενός τη δυναμική που αναπτύχθηκε στην ελληνική κοινωνία την εποχή εκείνη γύρω από τους εθνικούς στόχους για τους οποίους ήταν διάχυτη η πεποίθηση πως μόνο η Εταιρεία μπορούσε να τους υλοποιήσει και αφετέρου την αδυναμία της κυβέρνησης Δηλιγιάννη να ελέγξει τις εξελίξεις τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό και να προβάλλει μια αξιόπιστη πολιτική στα θέματα που η ελληνική κοινωνία αξίωνε όλο και πιο πειστικά για εύρεση λύσης. Με την υποστήριξη άλλων πατριωτικών ομίλων και πολιτικών της αντιπολίτευσης, όπως ο Ράλλης που διοργάνωνε το δικό του προσωπικό κόμμα, η Εταιρεία άσκησε εντονότατη πίεση στην κυβέρνηση Δηλιγιάννη κατηγορώντας τη ότι δεν έδωσε καμιά βοήθεια στους Κρητικούς και ότι παραμελούσε το στράτευμα. Τελικά η Εταιρεία μεταβλήθηκε σε κράτος εν κράτει και οι δραστηριότητές της εξαπλώθηκαν πέραν των ελληνικών συνόρων στην Κρήτη, στην Ήπειρο και στη Μακεδονία. Αρκετές ιστορικές πηγές χαρακτηρίζουν τη δράση της Εταιρείας ως φιλοπόλεμη και ανεύθυνη⁽⁸⁰⁾. Γεγονός

⁷⁸ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 126 όπου ο Τρικούπης μιλώντας από το βήμα της Βουλής λίγα χρόνια πριν ανέφερε: «Δεν έχομεν στρατόν. Ο ελληνικός στρατός της σήμερον είναι αγέλη». Για μια περιγραφή της κατάστασης του στρατεύματος βλ. Θεόδωρος Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου 1897-1947*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1959, σελ. 9. Επίσης βλ. Παράρτ.1: «Εκθεσις της Α.Β. Υψηλότητος του Διαδόχου επί των Πεπραγμένων του Στρατού Θεσσαλίας κατά την Εκστρατείαν του 1897 Υποβληθείσαν εις το Υπουργείον Στρατιωτικών», Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1898, σελ. 99, όπου ο Διάδοχος παραθέτει τη δική του άποψη για τη γενική κατάσταση του στρατεύματος και ιδίως των στελεχών καθώς και πως αυτή επέδρασε στην έκβαση του πολέμου.

⁷⁹ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 37 όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι στις εκλογές του 1886 υπήρχαν πάνω από 100 στρατιωτικοί που διεκδικούσαν τη ψήφο του λαού.

⁸⁰ Βλ. Henri Turot, ό.π., σελ. 117, σημ. 47, σελ. 119-121 και σελ. 173-174. Επίσης βλ. Γιάννης Κορδάτος, ό.π., σελ. 529, 545.

αποτελεί πάντως, ότι στη δράση αυτής οφείλεται η οργάνωση και ο εξοπλισμός ενόπλων σωμάτων τα οποία εισέβαλλαν στη Μακεδονία αρχές Απριλίου του 1897 με αποτέλεσμα μετά από λίγες ημέρες η Τουρκία να κηρύξει τον πόλεμο εναντίον της Ελλάδας.

Δε θα πρέπει βέβαια να παραγνωριστεί η πίεση της κοινής γνώμης για ανάληψη δράσης η οποία εκτονώθηκε σε μεγάλο βαθμό μέσω της «Εθνικής Εταιρίας». Ο Turot αναφέρει σχετικά ότι «και οι υπουργοί έχουν παρασυρθεί από την πίεση της κοινής γνώμης, αλλά προσπαθούν κάπως να συγκρατήσουν τη γενική παραφορά»⁽⁸¹⁾. Ο Κορδάτος για το ίδιο θέμα παραδέχεται ότι «Είναι αλήθεια ότι εκεί που έφτασαν τα πράγματα, η κυβέρνηση δεν είχε καμιά δύναμη. Το φιλοπόλεμο ρεύμα ήταν τόσο ισχυρό ώστε θα ανατρεπόταν στη στιγμή αν πήγαινε κόντρα»⁽⁸²⁾. Έτσι, την 5^η Απριλίου, σε μια πανηγυρική ατμόσφαιρα στη Βουλή –όπου απουσίαζε όμως κάθε λογική συναίσθηση της πραγματικότητας– ο Θ. Δηλιγιάννης απέδωσε την ευθύνη της κηρύξεως του πολέμου στην Τουρκία και δήλωσε ότι: «καθήκον έχομεν να τον δεχθώμεν και τον εδέχθημεν»⁽⁸³⁾.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η εσωτερική κατάσταση της Ελλάδας από το 1883 έως τις παραμονές του πολέμου του '97 χαρακτηρίζεται από δύο εκ διαμέτρου αντίθετες πολιτικές στη διαχείριση των εσωτερικών και των εξωτερικών θεμάτων, με αποτέλεσμα η έλλειψη μιας συνεκτικής και συνεπούς πολιτικής ιδίως στα εξωτερικά θέματα να δημιουργήσει ένα «κενό» εξουσίας το οποίο καλύφθηκε από την «Εθνική Εταιρία» ως μέσο έκφρασης της πίεσης της κοινής γνώμης για πιο δυναμική αντιμετώπιση των εθνικών θεμάτων. Συνεπώς, αν και ο ενθουσιασμός της κοινής γνώμης στην Ελλάδα λειτουργούσε ως εσωτερική νομιμοποιητική δύναμη για την διεξαγωγή ενός πολέμου με την Τουρκία, αυτή δεν αξιοποιήθηκε σε κατάλληλη χρονική στιγμή από την κυβέρνηση, δηλαδή όταν οι συνθήκες θα ήταν πιο ευνοϊκές για την κήρυξη του πολέμου με την Τουρκία (όπως συνέβη αργότερα στους Βαλκανικούς Πολέμους), αλλά η κυβέρνηση Δηλιγιάννη «σύρθηκε» πολιτικά από τις εξελίξεις ανήμπορη να αντιδράσει με σύνεση και λογική όπως οι περιστάσεις επέβαλλαν.

---

⁸¹ Βλ. Henri Turot, ό.π., σελ. 117.

⁸² Βλ. Γιάννης Κορδάτος, ό.π., σελ. 562. Επίσης βλ. σελ. 602 όπου ο συγγραφέας αναφέρεται στο κλίμα της εποχής με τα εξής λόγια: «Ψυχραιμία και λογική πουθενά! Εχαρακτηρίζετο ως προδότης πιας όστις ήτο εναντίον του πολέμου!».

⁸³ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 127.

Η τουρκική εσωτερική πολιτική – νομιμοποίηση

Οι εσωτερικές μεταβολές που έλαβαν χώρα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα αποτελούσαν μέρος της συνεχιζόμενης από τους προηγούμενους αιώνες προσπάθειας να ελέγξει αποτελεσματικότερα τους υπηκόους της και να υπερασπίζεται τα σύνορά της. Η παραπάνω απαίτηση προέκυψε από το γεγονός ότι πολλές από τις εδαφικές απώλειες την περίοδο αυτή προέκυψαν από εξεγέρσεις και επαναστάσεις Οθωμανών υπηκόων (Σέρβοι, Έλληνες, Βούλγαροι κ.α.) κατά του ηγεμόνα τους. Έτσι, ενώ το 1800 η οθωμανική επικράτεια ανερχόταν σε 3.000.000 τετρ. χλμ. το 1914 έφτανε μόνο στα 1.300.000 τετρ. χλμ. (βλ. Χάρτη 2), πληθυσμιακά δε είχε παραμείνει στα ίδια επίπεδα, περίπου 26 εκατομμύρια κάτοικοι⁽⁸⁴⁾. Στο σύνολό του το κεντρικό κράτος –τόσο στον πολιτικό όσο και στον στρατιωτικό τομέα– κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα επέκτεινε δραστικά το μέγεθος και τις λειτουργίες του και χρησιμοποίησε νέες μεθόδους επάνδρωσης. Οι πολιτικοί αξιωματούχοι, που έφθαναν ένα σύνολο περίπου 2.000 ανθρώπων στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, αριθμούσαν μέχρι το 1908 περί τους 35.000⁽⁸⁵⁾.

Καθώς η γραφειοκρατία αυξανόταν σε μέγεθος, τα καθήκοντα των αξιωματούχων δεν περιορίζονταν μόνο στη διεξαγωγή πολέμων και συλλογή φόρων αλλά περιλάμβανε και άλλες σφαίρες δραστηριοτήτων που παλιότερα αφήνονταν στην ιδιωτική πρωτοβουλία ή στους θρησκευτικούς ηγέτες. Έτσι εμφανίστηκαν υπουργεία εμπορίου, υγείας και δημοσίων έργων, τα οποία στελεχώνονταν όλο και περισσότερο από ειδικούς, εκπαιδευμένους στα συγκεκριμένα πεδία. Διάφοροι αξιωματούχοι στέλνονταν επίσης σε ευρωπαϊκές σχολές για απόκτηση γλωσσικών και τεχνικών γνώσεων οι οποίοι με την επιστροφή τους μετέδιδαν τις γνώσεις τους και σε άλλους. Η γνώση του δυτικού προτύπου λειτουργίας γινόταν σταδιακά ο κανόνας της ολοένα αυξανόμενης οθωμανικής γραφειοκρατίας.

Ομοίως και ο οθωμανικός στρατός έφτασε τελικά να βασίζεται σε δυτικές τεχνολογίες και μεθόδους, ενώ μεγάλωσε εντυπωσιακά σε μέγεθος, από 24.000 το 1837 σε 120.000 τη δεκαετία του 1880. Όπως και στον πολιτικό τομέα, έτσι και για την στρατιωτική υπηρεσία η διαδικασία στρατολόγησης άλλαξε: το κεντρικό κράτος δε βασιζόταν πλέον στις δυνάμεις των επαρχιακών προκρίτων αλλά επιστράτευε το ίδιο κυρίως αγρότες. Η διάρκεια δε της θητείας ήταν πολύ μεγάλη: κατά το μεγαλύτερο μέρος

⁸⁴ Βλ. Halil Inalcik – Donald Quataert, ό.π., σελ. 407.

⁸⁵ Βλ. Donald Quataert, ό.π., σελ. 62. Βλ. επίσης Halil Inalcik – Donald Quataert, ό.π., σελ. 394 όπου εκεί αναφέρεται ότι μέχρι το τέλος του αιώνα, το κράτος απασχολούσε τουλάχιστον μισό εκατομμύριο κρατικούς υπαλλήλους.

του 19^{ου} αιώνα οι κληρωτοί παρέμεναν επί είκοσι χρόνια σε ενεργό υπηρεσία και στις εφεδρείες. Το οθωμανικό κράτος χρησιμοποιούσε τον στρατό και την επεκτεινόμενη γραφειοκρατία μαζί με τις νέες τεχνολογίες όπως ο σιδηρόδρομος και ο τηλεγράφος για να ελέγχει, αποδυναμώνει ή να καταστρέφει τους εσωτερικούς του αντιπάλους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η εξόντωση του σώματος των γενίτσαρων το 1826 που μέχρι τότε παρενέβαινε ανάμεσα στο κεντρικό κράτος και τον πληθυσμό των υπηκόων και αντιδρούσε σε μεταρρυθμίσεις τόσο στρατιωτικές όσο και τεχνολογικές. Έτσι, το νέο αναμορφωμένο στράτευμα κατάφερε να υπηρετήσει αποτελεσματικότερα την κεντρική διοίκηση στο εσωτερικό μέτωπο μειώνοντας τις σφαίρες ανεξάρτητες επιρροής που είχαν παλιότερα οι κατά τόπους πρόκριτοι, συντεχνίες και φυλές, αυξάνοντας αντίστοιχα το μερίδιο οικονομικού πλεονάσματος από τις αστικές και αγροτικές περιοχές προς την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Στο διεθνές μέτωπο ωστόσο, η βελτιωμένη στρατιωτική απόδοση, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων (πολιορκία της Πλέβνα το 1877 και πόλεμος με την Ελλάδα το 1897), δε μπόρεσε να ανακόψει την συνεχιζόμενη απώλεια εδαφών.

Στο πνεύμα της ανακοπής του ρεύματος των εξεγέρσεων των διαφόρων εθνοτήτων ενάντια στην οθωμανική διοίκηση περιλαμβάνονται τα διατάγματα της περιόδου των μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) του 1839 (χάτ-ι σερίφ του Γκιουλχανέ), του 1856 (χάτ-ι Χουμαγιούν) και το Σύνταγμα του 1876 τα οποία εκδόθηκαν με την παραίνεση –αν όχι την πίεση– των Μεγάλων Δυνάμεων. Τα διατάγματα αυτά ήταν σημαντικά γιατί δημόσια αναγνώριζαν, επιβεβαίωναν και διατηρούσαν τη νέα συγκεντρωτική – δυτική πορεία του οθωμανικού κράτους και ευθυγράμμιζαν τις οθωμανικές με τις δυτικοευρωπαϊκές πολιτικές δομές. Επιπλέον, αυτές οι νομοθετικές πράξεις δέσμευαν με συγκεκριμένο τρόπο την κυβέρνηση σε μια πολιτική αλλαγής, μεγαλύτερης δικαιοσύνης, σε μια κυριαρχία του νόμου και στην ισότητα για όλους τους Οθωμανούς υπηκόους ενώπιον του νόμου. Ο Quataert υποστηρίζει ότι το μέχρι πρότινος αυταρχικό οθωμανικό καθεστώς πείστηκε να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις για τρεις λόγους⁽⁸⁶⁾: πρώτον, η επιτυχής μαζική επιστράτευση που οδήγησε στον πανίσχυρο γαλλικό στρατό ήταν προϊόν της Γαλλικής Επανάστασης και των δικαιωμάτων – υποχρεώσεων του «Ανθρώπου». Δεύτερον, όσο η ευρωπαϊκή και η οθωμανική οικονομία διαπλέκονταν περισσότερο μεταξύ τους τόσο η οικονομική άνθηση των Οθωμανών χριστιανών μεγάλωνε περισσότερο. Το οθωμανικό κράτος με τα μεταρρυθμιστικά διατάγματα, προσφέροντας πλήρη ισότητα στους χριστιανούς, προσπάθησε να ελέγξει και να επωφεληθεί από αυτήν την επιτυχία. Τρίτον, οι

⁸⁶ Βλ. Donald Quataert, ό.π., σελ. 67-68.

ρυθμίσεις αυτές ήταν μέρος ενός συστηματικού κρατικού προγράμματος για τη διατήρηση της πίστης και νομιμοφροσύνης προς το οθωμανικό κράτος των αλλόθρησκων γενικότερα αλλά κυρίως των χριστιανών υπηκόων του στα Βαλκάνια.

Αυτή η ιδεολογία του «οθωμανισμού» –της ισότητας όλων των Οθωμανών ανδρών υπηκόων– παρέμεινε ο κεντρικός άξονας της επίσημης οθωμανικής πολιτικής μέχρι το τέλος της αυτοκρατορίας, το 1922. Από το 1878 όμως και μετά, ύστερα από τη συνθήκη του Βερολίνου, μολονότι η ισότητα εξακολουθεί να τονίζεται, δόθηκε μια σχετική έμφαση υπέρ των δικαιωμάτων των μουσουλμάνων, γεγονός το οποίο συνδέεται με τις μαζικές απώλειες χριστιανικών επαρχιών την περίοδο εκείνη στα Βαλκάνια. Η περίοδος αυτή συνδέεται με τη βασιλεία του Αβδούλ Χαμίτ, του επονομαζόμενου «ερυθρού σουλτάνου»⁽⁸⁷⁾ και χαρακτηρίζεται από μια συντηρητική στροφή προς ένα συγκεντρωτικό και απολυταρχικό μοντέλο διοίκησης. Το Σύνταγμα του 1876, το οποίο ο ίδιος διακήρυξε μαζί με τη σύσταση κοινοβουλίου προκειμένου να κατευνάσει τις Μεγάλες Δυνάμεις, δεν μακροημέρευσε αφού σε λιγότερο από ένα χρόνο, στις 19 Μαρτίου 1877, ο ίδιος πάλι ανέστειλε την ισχύ του Συντάγματος και διέκοψε τη λειτουργία του πρώτου οθωμανικού κοινοβουλίου. Η σωτηρία, πίστευε, της παρακμάζουσας αυτοκρατορίας μπορούσε να επιτευχθεί με τη αποκατάσταση στο θεσμό της σουλτανείας όλων των εξουσιών που είχαν μεταβιβασθεί στην κυβέρνηση και στη γραφειοκρατία ως αποτέλεσμα των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ. Η επείγουσα προτεραιότητα του Αβδούλ Χαμίτ ήταν να κρατήσει ό,τι απέμεινε από τις οθωμανικές κτήσεις και η επακόλουθη πολιτική του απέβλεπε στο σκοπό αυτό.

Ο απολυταρχισμός της βασιλείας του Αβδούλ Χαμίτ εκδηλώθηκε στο σημείο αυτό με διωγμούς των προοδευτικών ομοθρήσκων του και τις σφαγές των χριστιανών Αρμενίων (1894-96). Γενικά, η περίοδος αυτή διακρίνεται από αυξημένη βία στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας με θύτες και θύματα από όλες τις πλευρές⁽⁸⁸⁾. Είναι σαφές ότι οι σχέσεις μεταξύ των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του 19^{ου} αιώνα ήταν πολύ χειρότερες απ' ό,τι στο παρελθόν. Για τις διαφορετικές και θρησκευτικές εθνότητες οι λόγοι μπορούν να αναζητηθούν στο γαλλικό διαφωτισμό και στην επίδραση που άσκησε

---

⁸⁷ Βλ. Βύρων Θεοδωρόπουλος, *ό.π.*, σελ. 82 και Caroline Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923*, εκδόσεις Διόπτρα, Αθήνα, 2007, σελ. 613. Προσωνύμιο που του δόθηκε μαζί με άλλα όπως «κόκκινος σουλτάνος» και «Αμπντούλ ο καταραμένος» για τις αιματηρές μεθόδους αντιμετώπισης των εθνοτικών εξεγέρσεων στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας.

⁸⁸ Βλ. Donald Quataert, *ό.π.*, σελ. 69, όπου αναφέρεται ότι τουλάχιστον 600.000 Αρμένιοι χάθηκαν το 1915-1916, στα χέρια Οθωμανών στρατιωτών, αξιωματικών αλλά και άλλων Οθωμανών υπηκόων. Σε άλλο σημείο ο συγγραφέας αναφέρει ότι το 1876, χριστιανοί στη Βουλγαρία θανάτωσαν 1.000 μουσουλμάνους και προκάλεσαν έτσι τη σφαγή από μουσουλμάνους 3.700 χριστιανών.

στην αφύπνιση των εθνικών ταυτοτήτων των εθνοτήτων σε συνδυασμό με την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την αδυναμία της να ασκήσει ουσιαστικό έλεγχο επί της τεράστιας έκτασης των εδαφών της και των υπηκόων της.

Για την ίδια την Οθωμανική Αυτοκρατορία η κατάσταση είναι πιο σύνθετη. Η αναζήτηση μιας νέας ταυτότητας για ένα κράτος πολυεθνικό και πολυθρησκευτικό γίνεται πλέον αγωνιώδης. Η τάση του «οθωμανισμού», των μεταρρυθμίσεων δηλαδή του Τανζιμάτ που είχε στόχο την αντιμετώπιση της επιθυμίας για αυτοπροσδιορισμό μιας αυτοκρατορίας με διαφορετικές θρησκευτικές και εθνικές φιλοδοξίες εντός της, δεν ήταν πλέον κατάλληλη για ένα κράτος ο πληθυσμός του οποίου ήταν κατά τα τρία τέταρτα μουσουλμανικός⁽⁸⁹⁾. Έτσι, σταδιακά ξεπήδησε μια νέα ιδεολογία, αυτή του «πανισλαμισμού», η οποία φιλοδοξούσε να αναδείξει τον σουλτάνο - χαλίφη πραγματικό αρχηγό όλων των πιστών μέσα και έξω από την αυτοκρατορία και να τον θέσει επικεφαλής ενός ιερού πολέμου εναντίον των δυνάμεων που αντιστρατεύονταν τις αρχές του ισλαμισμού. Ως απαραίτητη προϋπόθεση έθετε τη διατήρηση των πνευματικών αξιών του Ισλάμ και την αναζήτηση μέσα από αυτών των τρόπων εκσυγχρονισμού του κράτους⁽⁹⁰⁾.

Αυτή η βαθμιαία υπεροχή του θρησκευτικού στοιχείου έναντι της εθνικής ταυτότητας εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την ένταση της βίας στις σχέσεις του οθωμανικού κράτους με τις διαφορετικές εθνοτικές και θρησκευτικές οντότητες εντός της επικράτειας αλλά και στις διακρατικές σχέσεις με τους γειτονικούς λαούς, όπως η Ελλάδα. Το ισχυρό στοιχείο της εσωτερικής νομιμοποίησης της οθωμανικής κοινωνίας είναι το θρησκευτικό στοιχείο, η ισλαμική διαίρεση του κόσμου στον «Οίκο του Ισλάμ» που ανήκουν οι μουσουλμάνοι και στον «Οίκο του Πολέμου» όπου ανήκουν οι άπιστοι, δηλαδή οι μη-μουσουλμάνοι, καθώς και η συνακόλουθη έννοια του διαρκούς πολέμου εναντίων των απίστων⁽⁹¹⁾. Ο Αβδούλ Χαμίτ χρησιμοποίησε την ισλαμική πίστη της πλειονότητας των υπηκόων του για να αποκτήσει ένα χαρακτηριστικό ανάλογο προς τους εθνοτικούς και γλωσσικούς εθνικισμούς που ασπάζονταν οι Ευρωπαίοι ομολογικοί του⁽⁹²⁾.

⁸⁹ Βλ. Caroline Finkel, ό.π., σελ. 616.

⁹⁰ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τον «πανισλαμισμό» βλ. Θάνος Βερέμης, *Ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-2005*, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2013 και Βύρων Θεοδωρόπουλος, ό.π., σελ. 85.

⁹¹ Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris & Co Ltd, London, 2004, p. 114, όπου η συγγραφέας επισημαίνει ότι οι Οθωμανοί σουλτάνοι αναφέρονται ως μαχητές του σουνιτικού Ισλάμ (γαζήδες) εναντίον των χριστιανών απίστων και των σιιτών αιρετικών και αντλούν τη νομιμοποίηση μέσω της διεξαγωγής επιτυχών πολέμων ιδίως στα σύνορα της Αυτοκρατορίας.

⁹² Βλ. Caroline Finkel, ό.π., σελ. 617, όπου η συγγραφέας αναφέρει ως σχετικά παραδείγματα τον Πανσλαβισμό της Ρωσίας, τον Πανελληνισμό και τον Πανγερμανισμό.

Στην προσπάθειά του να σώσει την αυτοκρατορία, ο Αβδούλ Χαμίτ πήρε την αδρανή ιδέα του Οθωμανού σουλτάνου ως χαλίφη και την ανέπλασε για να ελέγξει την αφοσίωση όχι μόνο του δικού του λαού αλλά και όλων των μουσουλμάνων, προβάλλοντας πιο έντονα από οποιοδήποτε προηγούμενο σουλτάνο την ισχύ της ιδιότητάς του ως χαλίφη, αλλά και την καταλληλότητα του Ισλάμ ως επίκεντρου της αφοσίωσης στο κράτος. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να ενταχθεί και η εσωτερική νομιμοποίηση της τουρκικής υψηλής στρατηγικής που επιδιώχθηκε τόσο στην αντιμετώπιση του Κρητικού Ζητήματος όσο και στον μετέπειτα πόλεμο το '97. Σε ένα αυταρχικό κράτος, όπως το οθωμανικό κράτος όπου απουσίαζαν οι δημοκρατικοί θεσμοί και παραδόσεις, ως αποτελεσματικό στοιχείο εσωτερικής νομιμοποίησης και κινητοποίησης της οθωμανικής κοινωνίας για τη διεξαγωγή του πολέμου του '97 μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, κατά κύριο λόγο, το θρησκευτικό συναίσθημα κατά των απίστων Ελλήνων που πρέσβευε ο «πανισλαμισμός». Ακόμα, ως επικουρικό στοιχείο της υπόψη νομιμοποίησης μπορούμε να θεωρήσουμε την αγανάκτηση και τη δυσφορία της οθωμανικής κοινωνίας για το γεγονός ότι παρά τη στρατιωτική υπεροχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Έλληνες κατόρθωσαν να επιτύχουν την ανεξαρτησία τους πρώτα και την προσάρτηση της Θεσσαλίας αργότερα με την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων⁽⁹³⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η διεθνής νομιμοποίηση της Ελλάδας

Το συνέδριο του Βερολίνου θεωρείται από αρκετούς μελετητές ότι είχε θετική εξέλιξη για τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας⁽⁹⁴⁾. Η Ελλάδα υιοθετώντας μια εκβιαστική πολιτική απέναντι στην Τουρκία⁽⁹⁵⁾ με τη στήριξη της Μεγάλης Βρετανίας και την ανοχή των υπολοίπων Μεγάλων Δυνάμεων που φοβούνταν μήπως ξεσπάσει πόλεμος, κατάφερε να προσαρτήσει αναίμακτα τη Θεσσαλία και την Άρτα. Η διεθνής νομιμοποίηση την οποία πέτυχε η Ελλάδα την εποχή εκείνη δεν επαναλήφθηκε την περίοδο πριν το ξέσπασμα του πολέμου του '97 διότι οι συνθήκες ήταν διαφορετικές και τα συμφέροντα των Μεγάλων

⁹³ Βλ. Βύρων Θεοδωρόπουλος, ό.π., σελ. 89.

⁹⁴ Βλ. Douglas Dakin, ό.π., σελ. 212 και Βύρων Θεοδωρόπουλος, ό.π., σελ. 79.

⁹⁵ Τα εκβιαστικά μέτρα της ελληνικής πολιτικής ήταν η επιστράτευση, η διασπορά φημών για σύναψη συμμαχίας Ελλάδας - Σερβίας και η εκτόξευση δημόσιων απειλών κατά της Τουρκίας η οποία ανέβαλλε συνεχώς τη διευθέτηση των Ελληνοτουρκικών συνόρων που προέβλεπε το συνέδριο του Βερολίνου.

Δυνάμεων μη ταυτιζόμενα έως και αντίθετα με τα συμφέροντα της Ελλάδας. Τα βασικά ζητήματα τα οποία έφεραν την Ελλάδα σε αντίθεση με τις Μεγάλες Δυνάμεις ήταν η χρεωκοπία του 1893, η εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας γενικότερα και το Κρητικό Ζήτημα ειδικότερα.

Μετά την πτώχευση του 1893 η θέση της Ελλάδας στο εξωτερικό κλονίστηκε δραματικά. Οι δανειστές αξίωναν ομόφωνα την επιβολή διεθνούς ελέγχου στα έσοδα του ελληνικού κράτους. Η διεθνής ανυποληψία της Ελλάδας δεν περιοριζόνταν μόνο στους οικονομικούς κύκλους αλλά επεκτείνονταν ταχύτατα και στο χώρο των διακρατικών σχέσεων. Η αγανάκτηση κατά της ελληνικής χρεωκοπίας έλαβε τη μορφή συντονισμένων ενεργειών των ομίλων των δανειστών και πέρασε γρήγορα στις κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών χωρών. Οι κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας χρησιμοποίησαν κάθε είδους εκβιασμό και απειλή κατά της Ελλάδας για να προστατεύσουν τα συμφέροντα των θιγμένων υπηκόων τους. Όμως η πιο ακραία αντίδραση εναντίον της Ελλάδας προήλθε από τη Γερμανία του Κάιζερ Γουλιέλμου Β΄, ο οποίος είχε βλέψεις για επέκταση της γερμανικής επιρροής προς ανατολάς⁽⁹⁶⁾ και ενίσχυε γι' αυτό το σκοπό με στρατιωτικά και υλικά μέσα την Τουρκία. Θεωρούσε ότι ο πολιτικός του σχεδιασμός εξυπηρετούνταν καλύτερα από μια ταπεινωμένη στρατιωτικά και οικονομικά αποδυναμωμένη Ελλάδα που δε θα μπορούσε να απειλήσει την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Μετά το 1875 έχουμε μια σημαντική μεταβολή στους συσχετισμούς ισχύος στην Ευρώπη. Η Μεγάλη Βρετανία, μέχρι τότε αδιαμφισβήτητα ηγεμονική δύναμη του παγκόσμιου συστήματος, λόγω της οικονομικής ύφεσης του τέλους του 19^{ου} αιώνα αναγκάζεται να παραχωρήσει μερίδιο της ισχύος της στις αναδύμενες δυνάμεις της κεντρικής και νότιας Ευρώπης: την Γερμανία, την Αυστροουγγαρία και την ενοποιημένη Ιταλία. Η Ρωσία εμφανίζει την ίδια περίοδο μια συνεχή βιομηχανική ανάπτυξη και προβάλλει επίσης ως ανερχόμενη δύναμη στο διεθνή χώρο. Όλες αυτές οι επεκτατικές δυνάμεις ανταγωνίζονται προσπαθώντας να αποκτήσουν πρόσβαση και επιρροή στην καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία και εμφανίζονται ως θεματοφύλακες της ακεραιότητάς της, ενώ η Μεγάλη Βρετανία προσπαθεί να μειώσει τις δικές της απώλειες από τη μεταβολή του διεθνούς status quo και να εξασφαλίσει μια ανώδυνη μετάβαση στο νέο διεθνές σύστημα. Συνεπώς, οι προσπάθειες της Ελλάδας την περίοδο εκείνη για «διάβρωση» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με σκοπό την απόσπαση εδαφών που κατοικούνται από ελληνικούς πληθυσμούς βρίσκει αντίθετες όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις.

---

⁹⁶ Βλ. Henri Turot, ό.π., σελ. 19, όπου αναφέρεται η γερμανική εξωτερική πολιτική ως ώθηση προς την Ανατολή (Drang nach Osten).

Το Κρητικό Ζήτημα αποτέλεσε την περίοδο εκείνη επίκεντρο της διαπλοκής των Μεγάλων Δυνάμεων λόγω της αυξημένης γεωγραφικής σημασίας του νησιού. Η Κρήτη αποτελούσε ένα μέρος του θαλάσσιου δρόμου προς τις Ινδίες. Ο κόλπος της Σούδας θεωρούνταν ήδη από τότε ως ένα από τα καλύτερα λιμάνια του κόσμου⁽⁹⁷⁾ και η κατοχή του μπορούσε να εξασφαλίσει σε μια Δύναμη την υπεροχή σε όλη τη Μεσόγειο. Η βρετανική παρουσία στην Κύπρο και στο Σουέζ ενίσχυε τον ανταγωνισμό των υπολοίπων Μεγάλων Δυνάμεων για την Κρήτη ενώ η Μεγάλη Βρετανία διεκδικούσε και η ίδια μερίδιο στον έλεγχο του νησιού. Η ενσωμάτωση της Κρήτης στον εθνικό κορμό που επιθυμούσαν τόσο οι Κρήτες όσο και η Ελλάδα έβρισκε αντίθετες τις Μεγάλες Δυνάμεις που επιθυμούσαν ένα καθεστώς αυτονομίας για το νησί υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου αλλά στην ουσία υπό τη δική τους κηδεμονία. Η οθωμανική πολιτική απέναντι στο Κρητικό Ζήτημα επηρεάστηκε καθοριστικά από την ανάμιξη του γερμανικού παράγοντα, ο οποίος είχε αναλάβει την στρατιωτική προπαρασκευή της Τουρκίας και τη συμβούλευε να τηρήσει σκληρή στάση τόσο απέναντι στο χριστιανικό πληθυσμό της Κρήτης που επιθυμούσε την ενσωμάτωση με την Ελλάδα όσο και στην ελληνική κυβέρνηση που ενίσχυε με στρατό και στόλο τους επαναστατημένους χριστιανούς Κρήτες.

Οι παραπάνω παράγοντες συνδυαζόμενοι και συσχετιζόμενοι οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα στερείτο ακόμα και της ελάχιστης διεθνούς νομιμοποίησης, η οποία να της επιτρέψει την περίοδο εκείνη την υλοποίηση των στόχων της εθνικής ολοκλήρωσης που τόσο επιτακτικά επιζητούσε η ελληνική κοινωνία. Είναι χαρακτηριστικό δε ότι τέτοια ήταν η φιλοπόλεμη διάθεση και ο ενθουσιασμός των Ελλήνων που αγνοήθηκε ακόμα και η τελεσίδικη προειδοποίηση των Δυνάμεων (προς Ελλάδα και Τουρκία), ότι ακόμα και αν ξεσπούσε τελικά ο πόλεμος οι Δυνάμεις δε θα επέτρεπαν οποιαδήποτε αλλαγή στα υφιστάμενα σύνορα⁽⁹⁸⁾.

Η διεθνής νομιμοποίηση της Τουρκίας

Η συνεχιζόμενη εδαφική διάβρωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και η αναζήτηση τρόπου επίλυσης των προβλημάτων που προέκυπταν από αυτήν συνθέτουν το λεγόμενο «Ανατολικό Ζήτημα» που απασχολούσε τις Μεγάλες Δυνάμεις καθόλη τη

⁹⁷ Βλ. Henri Turot, ό.π., σελ. 103, όπου αναφέρεται ότι: «ο κόλπος είναι πολύ μεγάλος και θα μπορούσε να δώσει άσυλο σ' όλους τους στόλους του κόσμου που ακόμη και με τη μεγαλύτερη τρικυμία θα αγκυροβολούσαν σε αυτόν σαν σε μια λίμνη».

⁹⁸ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 125: «οι Δυνάμεις, σταθεράν έχουσαι απόφασιν να διατηρήσωσι την γενικήν ειρήνην, είναι διατεθειμένοι να μην επιτρέψωσιν, εν ουδεμιά περιπτώσει, όπως ο επιτεθείς καρπωθεί το ελάχιστον όφελος εκ της επιθέσεώς του».

διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Από τη μια πλευρά, πολλοί ευρωπαίοι ηγέτες συνειδητοποιούσαν όλο και περισσότερο τους σοβαρούς κινδύνους που θα προκαλούσε στη γενική ειρήνη μια ολοκληρωτική κατάρρευση των Οθωμανών. Συμφώνησαν λοιπόν να συνεργαστούν για τη διατήρηση της ακεραιότητας της αυτοκρατορίας, αντιστρέφοντας σε ορισμένες φορές (π.χ. συνέδριο του Βερολίνου) τα αποτελέσματα του πολέμου στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων ή δεχόμενοι το οθωμανικό κράτος, με τη συνθήκη των Παρισίων του 1856, στις διεργασίες που λάμβαναν χώρα μεταξύ των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων (Ευρωπαϊκή Συναυλία). Κατ' αυτόν τον τρόπο η ευρωπαϊκή συναίνεση, κλονισμένη κάποιες φορές, συνετέλεσε στη διατήρηση του οθωμανικού κράτους, του επονομαζόμενου «Μεγάλου Ασθενή» ή «Ασθενή της Ευρώπης»⁽⁹⁹⁾. Από την άλλη πλευρά βέβαια, με τους πολέμους στους οποίους εμπλέκονταν και με την υποστήριξη που παρείχαν σε εξεγερμένες εθνικές και θρησκευτικές οντότητες εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με σκοπό την εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων, οι Μεγάλες Δυνάμεις υποβοήθησαν την ίδια εκείνη διαδικασία κατακερματισμού την οποία φοβόντουσαν και προσπαθούσαν να αποφύγουν.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της διφορούμενης πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Αφού απέτυχε να υποτάξει τους Έλληνες επαναστάτες, ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ κάλεσε το 1824 τον Μουχάμαντ Άλη Πασά της Αιγύπτου να παρέμβει με τον ισχυρό στρατό και στόλο του και η Ελληνική Επανάσταση έμοιαζε να βαίνει προς το τέλος της. Το 1827 όμως, οι ενωμένες δυνάμεις του βρετανικού, γαλλικού και ρωσικού στόλου κατατρόπωσαν τον ενωμένο τουρκο-αιγυπτιακό στόλο στο Ναυαρίνο και τρία χρόνια αργότερα, το 1830, το πρωτόκολλο του Λονδίνου αναγνώριζε ως ελεύθερο και αυτόνομο κράτος την Ελλάδα. Η πεμπτουσία όμως του Ανατολικού Ζητήματος αποκαλύφθηκε ιδανικά στις διπλωματικές ζυμώσεις που αναπτύχθηκαν μετά τον ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877-78 και προκάλεσαν τεράστιες απώλειες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στον πρώτο γύρο των διαπραγματεύσεων η Ρωσία ανάγκασε τους Οθωμανούς να υπογράψουν τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, δημιουργώντας για τη Ρωσία μια τεράστια ζώνη κυριαρχίας και επιρροής στα Βαλκάνια που έφθανε μέχρι το Αιγαίο και κατέστρεφε επί της ουσίας την ευρωπαϊκή ισορροπία δυνάμεων. Η έντονη αντίδραση της Μεγάλης Βρετανίας και η ανησυχία της Γερμανίας που φοβόταν μια ενδεχόμενη ρήξη στις σχέσεις μεταξύ των δύο τότε συμμάχων της, Ρωσίας και Αυστροουγγαρίας, έπεισαν την Ρωσία να αναδιπλωθεί στο συνέδριο του Βερολίνου που επακολούθησε⁽¹⁰⁰⁾.

⁹⁹ Βλ. Donald Quataert, ό.π., σελ. 76.

¹⁰⁰ Βλ. Βύρων Θεοδωρόπουλος, ό.π., σελ. 79-80.

Ήταν βέβαιο πως στο συνέδριο δε θα μπορούσε να γίνει πια λόγος για διατήρηση της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε συμφωνία με την Πύλη, πριν ακόμα συνέλθει το Συνέδριο, η Μεγάλη Βρετανία απέκτησε τη διοίκηση της Κύπρου με αντάλλαγμα την εγγύηση των ασιατικών συνόρων της Αυτοκρατορίας. Το Συνέδριο δημιούργησε μια φόρου υποτελή στο σουλτάνο βουλγαρική ηγεμονία και μια αυτοδιοικούμενη περιοχή, την Ανατολική Ρωμυλία. Η διοίκηση της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης δόθηκε στην Αυστροουγγαρία, για να διατηρηθεί η ισορροπία με τη Ρωσία. Η Τουρκία έχασε εδάφη που εκχωρήθηκαν στη Σερβία και το Μαυροβούνιο ενώ τρεις ανατολικές επαρχίες της περιήλθαν στη Ρωσία. Οι δονήσεις που συγκλόνισαν από το 1875 την Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είχαν μόνο τα ορατά αποτελέσματα του Συνεδρίου του Βερολίνου, δηλαδή την απώλεια εδαφών και την αναγνώριση της πλήρους ανεξαρτησίας της Σερβίας και της Ρουμανίας. Η αποσύνθεση του οθωμανικού κράτους επιταχύνθηκε. Ταυτόχρονα με την απώλεια της Θεσσαλίας και της Άρτας που παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα το 1881, η Γαλλία κατέλαβε κατόπιν συμφωνίας με τις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις την Τύνιδα. Τον επόμενο χρόνο η Αίγυπτος περιήλθε στην ουσιαστική κατοχή της Μεγάλης Βρετανίας ενώ το 1885 η Ανατολική Ρωμυλία ενσωματώθηκε στη Βουλγαρία. Παράλληλα στα δύο άκρα της Αυτοκρατορίας, στην Αλβανία και στις αρμενικές επαρχίες της Ανατολής, αρχίζουν να εμφανίζονται νέες εθνικιστικές κινήσεις, ενώ στην γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας ο ανταγωνισμός των ομόρων κρατών για απόσπαση εδαφών της Αυτοκρατορίας γινόταν συνεχώς οξύτερος⁽¹⁰¹⁾. Το Κρητικό Ζήτημα, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, αποτελούσε επίσης ένα πεδίο ανταγωνισμού Ελλάδας, Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Μεγάλων Δυνάμεων.

Στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα το «ξήλωμα» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι συνεχές και αυξανόμενο. Οι Μεγάλες Δυνάμεις αντιλαμβανόμενες το μη αναστρέψιμο της καθοδικής πορείας της Αυτοκρατορίας επεμβαίνουν συνεχώς στο μοίρασμα των απολεσθέντων εδαφών της, προσπαθώντας ταυτόχρονα να αποτρέψουν μια γενικότερη σύγκρουση μεταξύ τους που θα είχε ως αντικείμενο τη διεκδίκηση των εδαφών της Αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο αυτό οι συμμαχίες είναι ευκαιριακές και η σύναψη συμφωνιών ανάλογες με τις χρονικές συγκυρίες και τα επιμέρους εθνικά και τοπικά συμφέροντα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις που υποχρέωσαν την Αυτοκρατορία το 1881 να παραχωρήσει στην Ελλάδα τη Θεσσαλία και μέρος της Ηπείρου, το 1897 στάθηκαν σύμμαχοί της και εναντιώθηκαν στην αξίωση της Ελλάδας για ενσωμάτωση σε αυτή της

¹⁰¹ Victor Berard, *Τουρκία και Ελληνισμός: Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 1987, σελ. 16-17.

Κρήτης¹⁰²). Επιπλέον, η Αυτοκρατορία είχε ένα σταθερό σύμμαχο, τη Γερμανία, και την ανοχή των υπολοίπων Μεγάλων Δυνάμεων όταν κήρυξε τον πόλεμο, το 1897, εναντίον της Ελλάδας. Συνεπώς, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε επιτύχει, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, σε μεγάλο βαθμό τη διεθνή νομιμοποίηση για την αναληφθείσα επίθεση εναντίον της Ελλάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ

Η ελληνική διπλωματία

Η ελληνική διπλωματία, όπως άλλωστε και η εσωτερική πολιτική, θα πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα του δικομματισμού και των δύο κύριων πολιτικών προσωπικοτήτων της εποχής εκείνης, του Χαρίλαου Τρικούπη και του Θεόδωρου Δηλιγιάννη. Η Ελλάδα από την εποχή της πρώτης μεγάλης πρωθυπουργίας του Τρικούπη (1881-1884) είχε παρουσιάσει τις πρώτες σαφείς ενδείξεις της διπλωματικής προσκόλλησης στο άρμα της Μεγάλης Βρετανίας. Πράγματι, μετά το συνέδριο του Βερολίνου διαφάνηκε ξεκάθαρα ότι οι κυρίαρχες δυνάμεις της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης (Γερμανία, Αυστρία και Ρωσία) ανταγωνιζόμενες για την άσκηση αποτελεσματικής επιρροής στη Βουλγαρία και γενικότερα στα Βαλκάνια, προωθούσαν τα δικά τους συμφέροντα σε βάρος των ελληνικών¹⁰³, ενώ η Γαλλία αδυνατισμένη οικονομικά είχε μειώσει το ενεργό ενδιαφέρον της ως προς τις εξελίξεις στην ανατολική Μεσόγειο. Η μόνη Δύναμη, της οποίας τα συμφέροντα δεν αντιστρατεύονταν εξ' ολοκλήρου τα ελληνικά συμφέροντα ήταν η Μεγάλη Βρετανία, για την οποία η Ελλάδα αποτελούσε μια «φυσική» ναυτική προέκταση προς την περιοχή της νοτιανατολικής Μεσογείου. Έτσι η στροφή του Χ. Τρικούπη προς τη Μεγάλη Βρετανία δε μπορεί να ερμηνευθεί μόνο σύμφωνα με τα αναμφισβήτητα αγγλόφιλα αισθήματά του αλλά κυρίως ως συνειδητή διπλωματική επιλογή, καθότι η Ρωσία και οι κεντρικές Δυνάμεις δεν ήταν πλέον δυνατό να θεωρούνται έστω σαν «δυνάμει προστάτες» της Ελλάδας. Οι

---

¹⁰² Βλ. *Ο Τουρκο-ελληνικός Πόλεμος 1897*, ό.π., σελ. 47, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «...εάν παρεχωρείτο η Κρήτη εις την Ελλάδα θα ήτο επόμενο να εκραγούν εξεγέρσεις και εις άλλας περιοχάς της Αυτοκρατορίας και ειδικότερον εις την Μακεδονίαν, Ήπειρον και Αλβανίαν και τελικώς η υπόθεσις θα έφερε αντιμέτωπους τας Μεγάλας Δυνάμεις».

¹⁰³ Είχε διαφανεί ήδη από την συνθήκη του Αγίου Στεφάνου η πρόθεση εκ μέρους της Ρωσίας του σχηματισμού μιας μεγάλης Βουλγαρίας εις βάρος των υπολοίπων βαλκανικών λαών, πρόθεση η οποία ανακόπηκε στο συνέδριο του Βερολίνου λόγω της αποφασιστικής στάσης της Μεγάλης Βρετανίας.

προσεγγίσεις του Τρικούπη περιέλαβαν την εποχή εκείνη και διπλωματικά ανοίγματα προς Σερβία, Βουλγαρία και Αυστρία που δεν απέδωσαν τίποτα συγκεκριμένο μιας και η Μακεδονία ως πεδίο ανταγωνισμού απέκλειε κάθε προσπάθεια συμφωνίας.

Στο κόμμα του Δηλιγιάννη βρίσκουμε τους οπαδούς των παλιών κομμάτων με το γαλλικό και το ρωσικό προσανατολισμό. Το κοινό στοιχείο και των δύο αυτών τάσεων ήταν ο αντι-αγγλισμός, ο οποίος τις οδήγησε στη συγχώνευση σε ένα ενιαίο κόμμα. Ο αντι-αγγλισμός του κόμματος αυτού έγινε πιο έντονος όταν αργότερα εγκαταλείποντας τη Ρωσία και τη Γαλλία προσπάθησε να βρεθεί στην ίδια πλευρά με το ανερχόμενο στρατόπεδο των δυνάμεων της κεντρικής Ευρώπης και ειδικότερα με τη Γερμανία. Στην πρώτη σοβαρή κρίση που αντιμετώπισε το 1885 η τότε πρόσφατα εκλεγμένη κυβέρνηση Δηλιγιάννη βρέθηκε διπλωματικά απομονωμένη με αποτέλεσμα λόγω του ναυτικού αποκλεισμού που υπέστη η Ελλάδα από τις Μεγάλες Δυνάμεις να εξαναγκασθεί τότε ο Δηλιγιάννης σε παραίτηση. Στην επόμενη μεγάλη εθνική κρίση, του Κρητικού Ζητήματος, που οδήγησε στον καταστροφικό πόλεμο του '97, βρέθηκε ξανά στη διακυβέρνηση της χώρας, κατά μοιραίο τρόπο, η κυβέρνηση Δηλιγιάννη (1895-1897).

Στο διάστημα που μεσολάβησε από το συνέδριο του Βερολίνου και ύστερα, η ευρωπαϊκή διπλωματία παρέμεινε σταθερή στη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παρόλο που όλοι γνώριζαν ότι η κατάρρευση του «Μεγάλου Ασθενούς» ήταν θέμα χρόνου, καμία Δύναμη δεν επιθυμούσε μια γρήγορη και ανεξέλεγκτη διάλυση του οθωμανικού κράτους. Επίσης όλες οι Δυνάμεις απέκλειαν κάθε εκδήλωση ενεργειών από κάποια Δύναμη ξεχωριστά. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις της πολιτικής αυτής είναι η συμμετοχή των Δυνάμεων στο ναυτικό αποκλεισμό της Ελλάδας το 1886 και της Κρήτης το 1897, η επιβολή καθεστώτος αυτονομίας την ίδια περίοδο στην Κρήτη, και η ενιαία στάση, υπό μορφή αποσταλθέντων διακοινώσεων, απέναντι στην Ελλάδα και Τουρκία κατά τον πόλεμο του '97. Την περίοδο που προηγήθηκε του πολέμου του '97 παρατηρείται μια άνοδος του γερμανικού ενδιαφέροντος και επιρροής στις εσωτερικές και εξωτερικές υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που μεταφράστηκε σε βοήθεια σε στρατιωτικό και διπλωματικό επίπεδο υπέρ της Τουρκίας κατά τη διάρκεια του πολέμου, ενώ η Ελλάδα δεν είχε βοήθεια σε κανένα επίπεδο ούτε από τη μέχρι πρότινος προστάτιδα Δύναμη Μεγάλη Βρετανία, η οποία άρχισε να μετατοπίζει το ενδιαφέρον της αποκλειστικά στην Αίγυπτο αποφεύγοντας την άμεση εμπλοκή στα θέματα της Πύλης και μετατοπίζοντας το επίκεντρο των ενδιαφερόντων της γύρω από το Ανατολικό Ζήτημα νοτιότερα.

Στην περιοχή των Βαλκανίων και ειδικότερα της Μακεδονίας τα εθνικά συμφέροντα των βαλκανικών κρατών ήταν διαφορετικά και σε πολλές περιπτώσεις αντίθετα με τα

ελληνικά¹⁰⁴). Ο ανταγωνισμός για την περιοχή της Μακεδονίας είχε οξυνθεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1890. Η Βουλγαρία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο από βορρά και η Ελλάδα από νότο διεκδικούσαν τμήματα της Μακεδονίας. Όσο ανέβαινε ο εθνικός πυρετός στα Βαλκάνια και όσο μεγάλωνε η προσδοκία ότι επίκειται η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τόσο οξυνόταν ο ανταγωνισμός για την διανομή των εδαφών της Μακεδονίας. Προσπάθειες για συνεννόηση μεταξύ των βαλκανικών κρατών δεν έβρισκαν έδαφος πρόσφορο καθώς τις μεταξύ τους διαφορές μεγέθυνε ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων για έλεγχο της περιοχής. Όμως, κατά περίεργο τρόπο, η άποψη που επικρατούσε τότε στην ελληνική κοινή γνώμη ήταν ότι τυχόν ελληνοτουρκική πολεμική σύρραξη θα ενεργοποιούσε και τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη εναντίον της Τουρκίας. Όπως αναφέρει ο Turot, ο οποίος περιηγήθηκε στην περιοχή των Βαλκανίων την εποχή εκείνη διερευνώντας τις προθέσεις τους, ούτε η Σερβία ούτε η Βουλγαρία ήταν διατεθειμένες να ενεργήσουν υπέρ των Ελλήνων θεωρώντας οποιαδήποτε επέμβαση στην επικείμενη σύρραξη άκαιρη¹⁰⁵). Μάλιστα, σύμφωνα με τον Κορδάτο, προκειμένου να κρατήσουν την ουδετερότητά τους έναντι τη ελληνοτουρκικής διαμάχης οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι ζήτησαν και πήραν από τον σουλτάνο συγκεκριμένα προνόμια (ίδρυση νέων επισκοπών, σχολείων καθώς και εμπορικά προνόμια) στις σλαβόφωνες κοινότητες της Μακεδονίας και της Θράκης¹⁰⁶).

Έτσι, η κυβέρνηση Δηλιγιάννη λόγω του διεθνούς αρνητικού κλίματος και ελλείπει σχετικών πρωτοβουλιών από μέρους της προς ανεύρεση έστω προσωρινών συμμαχιών κυρίως από την πλευρά των Μεγάλων Δυνάμεων, ακολούθησε μια αδιάλλακτη εξωτερική πολιτική προς όλες τις κατευθύνσεις και απομονώθηκε διπλωματικά. Κατ' αυτόν τον τρόπο απώλεσε ένα ισχυρό όπλο, αυτό της διπλωματίας, η οποία πρέπει να είναι παρούσα σε πολεμικές επιχειρήσεις πριν, κατά τη διάρκεια αλλά κυρίως μετά τη λήξη αυτών για να εξασφαλίσει τα κέρδη ή να μετριάσει τις συνέπειες ενός πολέμου. Χαρακτηριστικό της απουσίας ουσιαστικής άσκησης διπλωματίας από την ελληνική πλευρά καθόλη τη διάρκεια της κρίσης και του πολέμου του '97 είναι το γεγονός ότι μετά τη λήξη του

¹⁰⁴ Σχετικά με την αντιπαλότητα των βαλκανικών χωρών για την Μακεδονία βλ. Γιάννης Κορδάτος, ό.π., σελ. 542 και σελ. 563 και Henri Turot, ό.π., σελ. 138-143.

¹⁰⁵ Βλ. Henri Turot, ό.π., σελ. 143 όπου αναφέρει ότι «...βεβαιώνομαι πως οι Σέρβοι, το ίδιο με τους Βούλγαρους σκοπεύουν να παρακολουθήσουν σαν απλοί παρατηρητές τα επερχόμενα γεγονότα» και παρακάτω «Αλλά επιθυμούν, από τώρα κιόλας, να απαλλαγούν από την ελληνική επιρροή και γι' αυτό εύχονται ολοφάνερα την ήττα της Ελλάδας»

¹⁰⁶ Βλ. Γιάννης Κορδάτος, ό.π., σελ. 564.

πολέμου τις διαπραγματεύσεις εκ μέρους της Ελλάδας διεξήγαγαν, με τη σύμφωνη γνώμη της ελληνικής κυβέρνησης, οι Μεγάλες Δυνάμεις⁽¹⁰⁷⁾.

Η τουρκική διπλωματία

Σε γενικές γραμμές, μέχρι το 18^ο αιώνα οι Οθωμανοί δε διαπραγματεύονταν σε ισότιμη βάση με κανένα κράτος. Κατά κανόνα το οθωμανικό κράτος θεωρούσε τον εαυτό του ανώτερο όλων, κάτι που δεν άλλαξε σημαντικά ούτε τον επόμενο αιώνα. Η οθωμανική διπλωματία ήταν μια διαδικασία *ad hoc*, διακοπτόμενη και ανάλογη με τις εκάστοτε συνθήκες. Ο σουλτάνος καθόριζε μια συγκεκριμένη αποστολή, η οποία αποτελούνταν από έμπιστους κυβερνητικούς αξιωματούχους, στους οποίους έδινε συγκεκριμένες οδηγίες και συστατικές επιστολές. Η αποστολή αφού έφθανε στην ξένη χώρα, διαπραγματευόταν με την ανώτατη αρχή της χώρας αυτής και στη συνέχεια επέστρεφε και ενημέρωνε σχετικά το σουλτάνο. Η διπλωματία λοιπόν διαρκούσε για όσο διάστημα υφίστατο η συγκεκριμένη αποστολή⁽¹⁰⁸⁾.

Αργότερα και μέχρι τον 19^ο αιώνα αναπτύχθηκε η διαρκής διπλωματία, παράμεινε ωστόσο μονομερής αφού τα κράτη της δυτικής, κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης έστελναν μόνιμες πρεσβείες, όχι όμως και το οθωμανικό κράτος. Η Υψηλή Πύλη στην ουσία δεχόταν ευρωπαίους διπλωμάτες από την εποχή που αναπτύχθηκαν πρώτη φορά οι μόνιμες αποστολές στην Ευρώπη⁽¹⁰⁹⁾. Η άρνηση αποστολής μόνιμων απεσταλμένων από την πλευρά των Οθωμανών αντανακλούσε την παλιότερη πεποίθηση αυτών, ότι δηλαδή μόνο οι πιο αδύναμοι ηγεμόνες πρέπει να στέλνουν μόνιμο αντιπρόσωπο και όχι οι ηγέτες ισχυρότερων κρατών. Καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία εξασθενούσε, οι Οθωμανοί υιοθέτησαν σταδιακά τη «νεότερη» μορφή διακρατικών σχέσεων και διπλωματίας που βασίζεται στις έννοιες της αμοιβαιότητας, της ετεροδικίας και της ισότητας της κυριαρχίας. Σύμφωνα με τις παραπάνω αρχές κάθε κράτος, ανεξάρτητα από την ισχύ ή την αδυναμία του, είναι ισότιμο με οποιοδήποτε άλλο όσον αφορά τα θέματα διεθνών σχέσεων μεταξύ τους. Όσο η οθωμανική στρατιωτική ισχύς ελαττωνόταν τόσο περισσότερο οι Οθωμανοί υιοθετούσαν τις έννοιες αυτές και η διαρκής διμερής διπλωματία γινόταν σταδιακά και αυξανόμενα ένα ισχυρό εργαλείο στο οπλοστάσιο επιβίωσής τους.

---

¹⁰⁷ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σελ. 158 και Henri Turot, ό.π., σελ. 25.

¹⁰⁸ Για μια αναλυτική περιγραφή της εξέλιξης τη τουρκικής διπλωματίας βλ. Donald Quataert, ό.π., σελ. 77-78.

¹⁰⁹ Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, New York, 2004, p. 228 όπου αναφέρεται ότι κατά τη διάρκεια του 16^{ου} και στις αρχές του 17^{ου} αιώνα πολλά ευρωπαϊκά κράτη τοποθέτησαν διπλωμάτες στην Κωνσταντινούπολη.

Από το 1793, επί εποχής σουλτάνου Σελίμ Γ΄, ορίστηκε μια μόνιμη πρεσβεία στο Λονδίνο και μέσα σε λίγα χρόνια αντίστοιχα στο Παρίσι, τη Βιέννη και το Βερολίνο καθώς και προξενεία σε διάφορα μέρη, πλην όμως αυτές οι προσπάθειες του Σελίμ απέτυχαν και η λειτουργία κυρίως των πρεσβειών ανεστάλη. Η νεότερη οθωμανική διπλωματική υπηρεσία άρχισε να παίρνει την οριστική της μορφή το 1821. Στις δοσοληψίες της με τους ξένους χρησιμοποιούσε μεταφραστές, τους λεγόμενους δραγουμάνους που προέρχονταν κυρίως από την οθωμανική ελληνική κοινότητα λόγω της ενασχόλησής τους σε μεγάλες διεθνείς εμπορικές επιχειρήσεις που τους προσέδιδαν μια ευρεία γλωσσομάθεια.

Με την Ελληνική Επανάσταση οι Οθωμανοί Έλληνες θεωρήθηκαν αναξιόπιστοι και έτσι ιδρύθηκε το Μεταφραστικό Γραφείο (Tercüme Odası), το οποίο σύντομα μετατράπηκε στη σημαντικότερη δεξαμενή παραγωγής διπλωματών υψηλού κύρους, οι οποίοι εντάσσονταν σταδιακά στο διεθνές σύστημα μόνιμων διπλωματικών επαφών. Ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ ίδρυσε και τυπικά το Υπουργείο Εξωτερικών το 1834. Η χρονική συγκυρία δημιουργίας διπλωματικού μηχανισμού για την αποστολή μόνιμων πρεσβειών στο εξωτερικό δεν είναι τυχαία καθώς λίγα χρόνια πριν η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε γλυτώσει την κατάκτηση από τη Ρωσία (1829) και από τις δυνάμεις του Μουχάμαντ Άλη Πασά της Αιγύπτου (1833). Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1870, είχαν ιδρυθεί οθωμανικές πρεσβείες και προξενεία στις σημαντικότερες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, στην Ουάσινγκτον και σε διάφορα κράτη της Βόρειας και Νότιας Αμερικής, της Αφρικής και της Ασίας.

Ένα ιδιαίτερο εργαλείο της οθωμανικής διπλωματίας αποτέλεσε το χαλιφάτο. Το αξίωμα του χαλίφη πρωτοεμφανίστηκε τον 7^ο αιώνα, όταν ο τίτλος αυτός απονεμήθηκε σε πολιτικούς ηγέτες των νέων ισλαμικών κρατών, ύστερα από το θάνατο του προφήτη. Τον 18^ο αιώνα, ωστόσο, μια διαφορετική μορφή του αξιώματος του χαλίφη άρχισε να παίρνει μια νέα θέση στο οθωμανικό διπλωματικό οπλοστάσιο. Η συνεχιζόμενη εξασθένηση της οθωμανικής στρατιωτικής ισχύος συνετέλεσε στο να μετατραπεί το αξίωμα του χαλίφη σε διαπραγματευτικό εργαλείο και μέσο για την υποστήριξη του κύρους του σουλτάνου. Στην ουσία οι Οθωμανοί μπορούσαν να στηρίζουν αυτήν την διεκδίκηση του χαλιφάτου πάνω στη στρατιωτική τους ανδρεία κατά το παρελθόν, στη μακροβιότητά τους ως δυναστεία και στην κατοχή των ιερών μουσουλμανικών πόλεων, της Μέκκας και της Μεδίνας, αλλά και στο αιτιολογικό ότι ήταν το ισχυρότερο απ' όλα τα ισλαμικά κράτη που επιβίωσαν από τον ευρωπαϊκό ιμπεριαλισμό. Αρκετοί σουλτάνοι υιοθέτησαν μια πανισλαμιστική προσέγγιση στις σχέσεις τους με άλλες μουσουλμανικές χώρες, επικαλούμενοι το κοινό

Ισλάμ, στο οποίο έβλεπαν μια βάση για κοινή δράση υπό την ηγεσία του εκάστοτε σουλτάνου - χαλίφη. Σε κάποιες περιπτώσεις, το αξίωμα του σουλτάνου ως χαλίφη αναγνωρίστηκε και από μη μουσουλμανικές χώρες⁽¹¹⁰⁾. Εκείνος όμως που τόνισε περισσότερο το χαλιφάτο ήταν ο Αβδούλ Χαμίτ, ο οποίος από το 1878 και μετά κυβερνούσε μια αυτοκρατορία με πληθυσμό κυρίως μουσουλμανικό παρά χριστιανικό⁽¹¹¹⁾. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του έστειλε συχνά απεσταλμένους σε κράτη και κοινότητες μουσουλμάνων για να εξασφαλίσει τη βοήθειά τους απέναντι σε εχθρούς της Αυτοκρατορίας (κυρίως η Ρωσία). Πολλοί μουσουλμάνοι αρχηγοί κρατών (Ουζμπέκοι, χάνοι της Κριμαίας, σουλτάνοι της Σουμάτρας) αναγνώριζαν τον Οθωμανό ηγεμόνα ως χαλίφη και εγκόσμιο κύριο τους.

Οι διπλωματικές σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταβάλλονταν σημαντικά με την πάροδο του χρόνου. Όσο διάστημα η Αυτοκρατορία ήταν ισχυρή οι σχέσεις ήταν κατά κανόνα συγκρουσιακές. Σύμφωνα με τον Quataert στο διάστημα μεταξύ του 1463 και 1918, οι Οθωμανοί διεξήγαγαν τουλάχιστον 31 πολέμους με διάφορα ευρωπαϊκά κράτη. Αργότερα, όσο η δύναμη της Αυτοκρατορίας έφθινε η διπλωματία έπαιρνε τη θέση των ενόπλων συγκρούσεων. Έτσι, κατά τις διαπραγματεύσεις για τη συνθήκη του Βελιγραδίου⁽¹¹²⁾ το 1739, οι Οθωμανοί αποδέχθηκαν τη γαλλική μεσολάβηση προς όφελός τους. Καθώς προχωρούσε ο 18^{ος} αιώνας, η σχέση των Οθωμανών με τα ευρωπαϊκά κράτη εξελισσόταν συνεχώς. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι Οθωμανοί πολέμησαν ενεργά στο πλευρό Ευρωπαίων εναντίον άλλων Ευρωπαίων όπως για παράδειγμα στην Αίγυπτο το 1798-99 με τη Βρετανία εναντίον της Γαλλίας του Ναπολέοντα καθώς και στον Κριμαϊκό πόλεμο του 1853-56 όπου Βρετανοί, Γάλλοι και Οθωμανοί πολέμησαν μαζί εναντίον των Ρώσων. Το 1856 η Οθωμανική Αυτοκρατορία εντάχθηκε στην «Ευρωπαϊκή Συναυλία», γεγονός το οποίο μεταφραζόταν την περίοδο εκείνη ως επίσημη αναγνώριση του μετασχηματισμού της από ανταγωνιστή σε συμμετοχο του ευρωπαϊκού συστήματος κρατών.

Οι ακραίες μέθοδοι αντιμετώπισης των αποσχιστικών κινημάτων των Αρμενίων και των Κρητικών στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα διαταράσσει τις σχέσεις Ευρωπαίων και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αν και στην περίπτωση των σφαγών των Αρμενίων η

¹¹⁰ Βλ. Donald Quataert, ό.π., σελ. 83 όπου αναφέρεται ότι κατά τις διαπραγματεύσεις για τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή του 1774, η Ρωσία αναγνώρισε τον Οθωμανό σουλτάνο ως χαλίφη των Τατάρων της Κριμαίας.

¹¹¹ Στον ίδιο, σελ. 84.

¹¹² Ήταν συνθήκη ειρήνης που συνομολογήθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 1739 στο Βελιγράδι, κατόπιν της μεσολάβησης της Γαλλίας και υπογράφηκε μεταξύ Οθωμανικής και Αψβουργικής αυτοκρατορίας αφενός και Ρωσικής και Οθωμανικής αυτοκρατορίας αφετέρου.

αντίδραση των Ευρωπαίων ήταν χλιαρή και περιορίστηκε στην λεκτική καταδίκη της Τουρκίας, στην περίπτωση της κρίσης στην Κρήτη η κατάσταση ήταν διαφορετική. Αρχικά η Ευρώπη δεν φαινόταν να ενδιαφέρεται για την Κρήτη, γι' αυτό ο σουλτάνος εκμεταλλευόμενος την ευκαιρία έστειλε σώματα ατάκτων (βασιβουζούκοι) στη Κρήτη για να ελέγξουν την κατάσταση, αλλά η παρουσία τους όξυνε ακόμα περισσότερο τα πράγματα. Η κατακόρυφη αύξηση της ενδοκοινοτικής βίας και η απροκάλυπτη επέμβαση των Τούρκων ατάκτων υπέρ της τουρκοκρητικής κοινότητας είχε ως αποτέλεσμα την παρέμβαση της Ελλάδας με την αποστολή στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων. Οι εξελίξεις αυτές αιφνιδίασαν τις ευρωπαϊκές ηγεσίες που έπειτα από χρόνια αδράνειας αποφάσισαν να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στην επίλυση του Κρητικού Ζητήματος.

Η επέμβαση των Δυνάμεων είχε ως σκοπό αφενός να διασφαλίσει τα κυριαρχικά δικαιώματα του σουλτάνου στην Κρήτη τα οποία θίγονταν με την στρατιωτική επέμβαση του ελληνικού κράτους και αφετέρου να προωθήσουν ένα καθεστώς πλήρους αυτονομίας που θα διασφάλιζε τα δικά τους συμφέροντα επί της νήσου. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, σύμφωνα με τις ισχύουσες αρχές του διεθνούς δικαίου τότε, δικαιούνταν να κηρύξει πόλεμο. Δεν το έκανε άμεσα. Ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ, «η γριά αράχνη» για τους Ευρωπαίους διπλωμάτες γνώριζε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν αντίθετες σε κάθε αλλαγή συνόρων και δε θα επέτρεπαν την ενσωμάτωση της Κρήτης στην Ελλάδα φοβούμενες μια γενικότερη εθνοτική αναζωπύρωση στην περιοχή των Βαλκανίων και γι' αυτό αποδέχθηκε την πρόταση των Δυνάμεων για καθεστώς αυτονομίας της Κρήτης υπό τη δική του επικυριαρχία. Ενώ η Ελλάδα παρασυρόμενη από την πίεση της κοινής γνώμης και της Εθνικής Εταιρίας απέρριπτε τις προτάσεις και τα διαβήματα των Δυνάμεων και κλιμάκωνε επικίνδυνα την κατάσταση, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αν και καλύτερα εξοπλισμένη και στρατιωτικά οργανωμένη από Γερμανούς στρατιωτικούς συμβούλους, βάδιζε προς τον πόλεμο με μεγαλύτερη φρόνηση.

Ο Αβδούλ Χαμίτ, παρόλο που είχε εξασφαλίσει την μη ανάμιξη των Δυνάμεων στην επικείμενη ελληνοτουρκική σύγκρουση, πιθανόν να επιθυμούσε, όπως και ο Έλληνας βασιλιάς, την ειρηνική διευθέτηση του θέματος⁽¹¹³⁾ γνωρίζοντας ότι οι Ευρωπαίοι δε θα του επέτρεπαν να ωφεληθεί εδαφικά από μια πιθανή νίκη εναντίον των Ελλήνων. Η πορεία των γεγονότων έδειξε βέβαια ότι ούτε και αυτός μπόρεσε να ελέγξει τους ουλεμάδες και χοτζάδες που γυρνούσαν τις πόλεις της Αυτοκρατορίας και φανάτιζαν τα πλήθη καθώς και τους φιλοπόλεμους στρατιωτικούς του που επιζητούσαν και αυτοί τον πόλεμο για να

---

¹¹³ Βλ. Κων/νος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος 24^{ος}, εκδόσεις National Geographic Society, Αθήνα, 2009-10, σελ. 39,41.

τακτοποιήσουν μια και καλή την άτακτη και ασήμαντη Ελλάδα. Η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία εξωθούσαν την οθωμανική κυβέρνηση να κηρύξει τον πόλεμο στην Ελλάδα ενώ οι βαλκανικές χώρες είχαν αποφασίσει τη τήρηση στάσης ουδετερότητας έχοντας εξασφαλίσει για τον εαυτό τους σχετικά ανταλλάγματα από το σουλτάνο.

Συμπερασματικά, η οθωμανική διοίκηση έχοντας χρησιμοποιήσει τη διπλωματία ως αποτελεσματικό εργαλείο και μέσο επιβίωσης απέναντι σε ισχυρότερους Ευρωπαίους αντιπάλους για διάστημα μεγαλύτερο από έναν αιώνα, αποδείχθηκε στο χειρισμό της κρίσης του Κρητικού Ζητήματος και στον επακόλουθο πόλεμο του '97 πιο έμπειρη διπλωματικά σε σχέση με την Ελλάδα. Η επιτυχία της οθωμανικής διπλωματίας φάνηκε τόσο στην ενεργό ανάμειξη της Γερμανίας σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο υπέρ της Αυτοκρατορίας όσο και στην μη επέμβαση υπέρ της Ελλάδας των υπολοίπων Μεγάλων Δυνάμεων και των βαλκανικών κρατών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

Ελληνική Υψηλή Στρατηγική

Για την αξιολόγηση της ελληνικής και οθωμανικής υψηλής στρατηγικής κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι γίνεται χρήση των κριτηρίων του κεφαλαίου 1. Στο εσωτερικό της Ελλάδας η κινητοποίηση της κοινής γνώμης για την αναγκαιότητα του πολέμου εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν έργο της Εθνικής Εταιρείας μάλλον παρά της επίσημης κυβέρνησης, η οποία παρουσιάστηκε να παρασύρεται από τις εξελίξεις και να συμπλέει με το γενικότερο φιλοπόλεμο πνεύμα της περιόδου. Συνεπώς η κινητοποίηση λειτούργησε κατά την αντίστροφη κατεύθυνση δηλαδή από την κοινωνία προς την κυβέρνηση της χώρας. Λόγω του γεγονότος αυτού η κυβέρνηση λειτούργησε σπασμωδικά και η προπαρασκευή του πολέμου από κάθε άποψη (επιστράτευση, εφοδιασμός στρατού, υγειονομικές υπηρεσίες) υπήρξε ατελής ενώ η αποδυναμωμένη οικονομία δε μπορούσε να στηρίξει ούτε μέρος των αναγκών του πολέμου. Στο διεθνές επίπεδο, η Ελλάδα αγνόησε τις υποδείξεις των Μεγάλων Δυνάμεων, δε δραστηριοποιήθηκε διπλωματικά προκειμένου να εξασφαλίσει συμμαχίες ή έστω διπλωματική υποστήριξη από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Επίσης η ελληνική διπλωματία δεν εκμεταλλεύθηκε τα εχθρικά αισθήματα των βαλκανικών κρατών (Σερβία, Βουλγαρία) προκειμένου να κινητοποιήσει αυτές εναντίον

της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να την εξαναγκάσει σε διεξαγωγή πολυμέτωπου αγώνα. Επομένως η ελληνική υψηλή στρατηγική υπήρξε ακατάλληλη για να στηρίξει τους στόχους της πολιτικής ηγεσίας.

Η ελληνική υψηλή στρατηγική εξεταζόμενη σε μακροσκοπικό επίπεδο αντιστοιχεί στον τύπο της στρατηγικής ανάσχεσης - επέκτασης. Η Ελλάδα στο συγκεκριμένο πόλεμο αποφάσισε να αντιμετωπίσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία στηριζόμενη αποκλειστικά στις δικές της στρατιωτικές δυνατότητες θέτοντας ως πολιτικό στόχο την απελευθέρωση εδαφών που κατοικούνταν από ελληνικούς πληθυσμούς. Η συγκεκριμένη υψηλή στρατηγική διέθετε εσωτερική συνοχή, ήταν σαφής και ξεκάθαρη διότι δεν αναμίγνυε άλλους τύπους μακροσκοπικής υψηλής στρατηγικής. Όμως, η υπόψη υψηλή στρατηγική δεν απέδωσε τα αποτελέσματα που αναμένονταν με βάση τους πολιτικούς στόχους που είχαν τεθεί. Για την ακρίβεια ήταν καταστροφική για την Ελλάδα αφού πέραν των εδαφικών απωλειών (έστω προσωρινών) η Ελλάδα υποχρεώθηκε σε καταβολή πολεμικής αποζημίωσης στην Τουρκία και στην αποδοχή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου από τους Ευρωπαίους πιστωτές της.

Οι στόχοι της ελληνικής υψηλής στρατηγικής ήταν σε πλήρη αναντιστοιχία με τις οικονομικές και στρατιωτικές ικανότητες της χώρας. Η Ελλάδα δεν είχε συνέλθει οικονομικά από την χρεωκοπία του 1893 και η κατάσταση του Ελληνικού Στρατού ήταν η χειρότερη δυνατή από πλευράς ανώτατης ηγεσίας, επιτελικών και διοικητικών ικανοτήτων των αξιωματικών, εκπαίδευσης γενικά του στρατεύματος, οπλισμού, μεταγωγικών και υλικού γενικότερα. Συνεπώς οι πολιτικοί στόχοι που έθετε η ελληνική υψηλή στρατηγική ήταν στρατιωτικά ανέφικτοι. Ένεκα των προαναφερθέντων αδυναμιών η ελληνική υψηλή στρατηγική είχε μηδενική αντοχή σε σφάλματα και αυτό έγινε φανερό μετά τις πρώτες μάχες στα σύνορα και τις διαδοχικές υποχωρήσεις των ελληνικών τμημάτων που επακολούθησαν.

Τουρκική Υψηλή Στρατηγική

Η κινητοποίηση στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για τις ανάγκες του πολέμου του '97 επετεύχθη χάρη στην υποδαύλιση του θρησκευτικού μίσους εναντίον των άπιστων Ελλήνων από τους ουλεμάδες και χοτζάδες. Η οικονομία της Αυτοκρατορίας μετά την κρίση και την στασιμότητα των δεκαετιών 1870-80 είχε αρχίσει σταδιακά να επανακάμπτει από τη δεκαετία του 1890. Σε συνδυασμό με τις εγγυήσεις που είχαν δοθεί στους ξένους δανειστές για την αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους, η οθωμανική

κυβέρνηση μπορούσε να προσελκύει ξένα επενδυτικά κεφάλαια και δάνεια για να καλύπτει τις αυξημένες ανάγκες του στρατού της ενόψει του ελληνοτουρκικού πολέμου. Το διεθνές περιβάλλον και συγκεκριμένα οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν αποφασιστικά αντίθετες σε κάθε απόπειρα αλλαγής εθνικών συνόρων. Επομένως, οι Δυνάμεις ήταν ευνοϊκά διακείμενες απέναντι στην Αυτοκρατορία μιας και αυτή εμφανιζόταν ως θιγόμενη σε θέματα κυριαρχίας εθνικού της εδάφους από την επέμβαση ελληνικών δυνάμεων στρατού και ναυτικού στην Κρήτη και αργότερα στα χερσαία σύνορά της με την Ελλάδα, από εισβολή ενόπλων τμημάτων της Εθνικής Εταιρείας. Συνεπώς η οθωμανική υψηλή στρατηγική ήταν κατάλληλη γιατί εκμεταλλεζόταν τόσο τη διεθνή συγκυρία υπέρ της όσο και την εσωτερική ιδεολογία του «πανισλαμισμού» που τόσο έντεχνα καλλιεργούσε ο σουλτάνος.

Η οθωμανική υψηλή στρατηγική εξεταζόμενη σε μακροσκοπικό επίπεδο αντιστοιχεί στον συνδυασμό της στρατηγικής ανάσχεσης - επέκτασης με τον κατευνασμό. Η Αυτοκρατορία προκειμένου να αντιμετωπίσει τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις χρησιμοποίησε τις δικές της στρατιωτικές δυνάμεις. Το γεγονός ότι ο στρατός της οργανώθηκε και εκπαιδεύθηκε από Γερμανούς αξιωματικούς οι οποίοι πιθανόν να διεύθυναν την εξέλιξη των επιχειρήσεων ως στρατιωτικοί σύμβουλοι των Οθωμανών στρατιωτικών διοικητών δεν αποτελεί επίσημη μορφή συμμαχίας καθόσον δεν ενεπλάκησαν γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις. Κατά την ίδια έννοια, η συμμετοχή ξένων φιλελλήνων στο πλευρό των ελληνικών δυνάμεων επίσης δεν συνιστά επίσημη μορφή συμμαχίας της Ελλάδας με άλλη χώρα. Παράλληλα το οθωμανικό κράτος χρησιμοποίησε τον κατευνασμό απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις δικαιολογώντας την κήρυξη του πολέμου ως αμυντική ενέργεια απέναντι στην επιθετική συμπεριφορά της Ελλάδας. Επίσης χρησιμοποίησε τον κατευνασμό απέναντι στις βαλκανικές χώρες (Σερβία, Βουλγαρία), παραχωρώντας τους προνόμια και ανταλλάγματα προκειμένου να μην συνασπισθούν με την Ελλάδα σε κοινό αγώνα εναντίον της Αυτοκρατορίας. Επομένως, η οθωμανική υψηλή στρατηγική ήταν συνεκτική ως προς τις επιμέρους πτυχές της και λειτούργησε ως ένα αποτελεσματικό σύνολο.

Η οθωμανική υψηλή στρατηγική έθεσε ως πολιτικό στόχο την αποδυνάμωση της Ελλάδας σε στρατιωτικό επίπεδο ώστε να πάψει να συνιστά απειλή για την εδαφική ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας και ταυτόχρονα τον «συνετισμό» και των υπολοίπων βαλκανικών εθνοτικών ομάδων που προσπαθούσαν να αποτινάξουν την οθωμανική

κυριαρχία¹¹⁴). Με βάση τον τεθέντα πολιτικό στόχο, η υπόψη υψηλή στρατηγική απέδωσε τα αποτελέσματα που αναμένονταν. Στο σημείο αυτό βέβαια θα πρέπει να επισημανθεί ότι λόγω της διστακτικότητας και των λοιπών εγγενών αδυναμιών της οθωμανικής στρατιωτικής στρατηγικής καθυστέρησε η τελική έκβαση των επιχειρήσεων με αποτέλεσμα την αντίστοιχη αύξηση του κόστους και των ανθρώπινων απωλειών. Συνεπώς, η οθωμανική υψηλή στρατηγική ήταν αποτελεσματική ως προς την εκπλήρωση των στόχων της αλλά με δυσανάλογο κόστος σε σχέση με το όφελος.

Οι στόχοι της οθωμανικής υψηλής στρατηγικής ήταν σε αντιστοιχία με τις ικανότητες της χώρας. Ο οθωμανικός στρατός είχε αναβαθμιστεί σε οπλισμό και υλικό που ήταν ανώτερα από τα αντίστοιχα ελληνικά ενώ λόγω της εκπαίδευσης που είχε λάβει από Γερμανούς αξιωματικούς ήταν καλύτερα προπαρασκευασμένος για στρατιωτικές επιχειρήσεις. Η οθωμανική οικονομία, όπως προαναφέρθηκε, είχε τη δυνατότητα να υποστηρίξει επαρκώς τις ανάγκες του πολέμου. Επομένως, οι στόχοι της οθωμανικής υψηλής στρατηγικής ήταν εφικτοί. Τέλος, η υπόψη υψηλή στρατηγική είχε αντοχή σε σφάλματα, γεγονός το οποίο φάνηκε κατά την εξέλιξη των επιχειρήσεων όταν κατάφερε να ξεπεράσει και το πιο σοβαρό εμπόδιο, αυτό των επιχειρήσεων στο Βελεστίνο εναντίον της 3^{ης} Ταξιαρχίας του Συνταγματάρχη Σμολένσκη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ελληνική υψηλή στρατηγική ήταν επιτυχημένη στην προώθηση των εθνικών στόχων όποτε βασιζόταν σε ευνοϊκούς προς αυτή διεθνείς συσχετισμούς ισχύος και σε ρεαλιστικά μέσα για την κάμψη της θέλησης των αντιπάλων. Το βασικό στοιχείο στη διεθνή πολιτική είναι η σωστή «ανάγνωση» της εκάστοτε διεθνούς κατάστασης έτσι ώστε να διαπιστωθεί η ταύτιση ή όχι των εθνικών επιδιώξεων με τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Ελλάδα την εποχή εκείνη αποφάσισε να αντιμετωπίσει στρατιωτικά έναν ισχυρότερο αντίπαλο, την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ως γενικό συμπέρασμα μπορεί να ειπωθεί ότι η αποτυχία της ελληνικής υψηλής στρατηγικής κατά τον πόλεμο του '97 οφείλεται στην άρνηση της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας να προσαρμοσθεί στην πραγματικότητα της διεθνούς πολιτικής κατάστασης καθώς και στην ουτοπική πεποίθηση

---

¹¹⁴ Resat Kasaba (ed.), *The Cambridge History of Turkey, vol. 4*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 57.

ότι οι σημαντικές οικονομικές και στρατιωτικές αδυναμίες θα αντισταθμίζονταν από τον πατριωτικό ενθουσιασμό των Ελλήνων.

Η οθωμανική υψηλή στρατηγική ήταν, αντίθετα με την ελληνική, επιτυχής διότι «ανέγνωσε» σωστά ότι το διεθνές περιβάλλον τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ήταν ευνοϊκό απέναντί της και κατάφερε, παρά τις αδυναμίες που προέκυπταν από την γενικότερη παρακμή της Αυτοκρατορίας, να κινητοποιήσει τις απαραίτητες στρατιωτικές δυνάμεις προκειμένου να υπερισχύσει της ασθενέστερης Ελλάδας. Επίσης, θεωρείται επιτυχής διότι στο εσωτερικό η νίκη εναντίων των Ελλήνων ενίσχυσε το κύρος του σουλτάνου έναντι των επικριτών του (ρεύμα των Νεοτούρκων), ενώ στο εξωτερικό έστειλε ένα «ηχηρό» μήνυμα στα κράτη της Βαλκανικής που εποφθαλμιούσαν εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αθανάσιος Πλατιάς, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 2010.

Βύρων Θεοδωρόπουλος, *Οι Τούρκοι και εμείς*, εκδόσεις Φυτράκης/Ο Τύπος Α.Ε., Αθήνα, 1988.

Γιάννης Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας (Τόμος XII)*, εκδόσεις 20^{ος} Αιώνας, Αθήνα, 1958.

Εκθεσις της Α.Β. Υψηλότητος του Διαδόχου επί των Πεπραγμένων του Στρατού Θεσσαλίας κατά την Εκστρατείαν του 1897 Υποβληθείσαν εις το Υπουργείον Στρατιωτικών, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1898.

Θάνος Βερέμης, *Ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-2005*, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2013.

Θεόδωρος Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου 1897-1947*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1959.

Κων/νος Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2008.

Κων/νος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος 24^{ος}, εκδόσεις National Geographic Society, Αθήνα, 2009-10.

Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, Έκδοση Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1993.

Ο Τουρκο-ελληνικός Πόλεμος 1897, μετάφραση Ταξίαρχου ε.α. Κοσμά Κωνσταντινίδη, Έκδοση Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αγκυρα, 1965.

Οι κυριότερες μάχες του Ελληνικού Στρατού (1897-1955), Έκδοση Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 2012.

Σουν Τσου, *Η τέχνη του πολέμου*, μτφ. Ελένη Γκαγκάτσιου, εκδόσεις Παπασωτηρίου, Αθήνα, 2008.

Συλλογικό έργο, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977.

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6^{ος} – 11^{ος} αιώνας*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2011.

Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης, *Η Τουρκία στον 21^ο αιώνα. Ο μακρύς δρόμος προς την Ευρώπη*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2004.

Andre Beaufre, *Εισαγωγή στη Στρατηγική*, Στρατιωτικές Εκδόσεις Γ.Ε.Ε.Θ.Α., Αθήνα, 2015.

B. H. Liddell Hart, *Η Έμμεσος Στρατηγική*, Στρατιωτικές Εκδόσεις Γ.Ε.Σ., Αθήνα, 1963 (ανατύπωση 2000).

Caroline Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300-1923*, μτφ. Μιχάλης Δελέγκος, εκδόσεις Διόπτρα, Αθήνα, 2007.

Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770 - 1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 1984.

Halil Inalcik – Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Τόμος Β': 1600-1914*, μτφ. Μαρίνα Δημητριάδου, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2011.

Henri Turot, *Η Κρητική Επανάσταση και ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, μτφ. Λοΐσκα Αβαγιάνου, εκδόσεις Ειρμός, Αθήνα, 1991.

Karl Von Clausewitz, *Περί του πολέμου*, μτφ. Νατάσα Ξεπουλιά, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1999.

Victor Berard, *Τουρκία και Ελληνισμός: Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, μτφ. Μ. Λυκούδης, εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 1987.

Ξένη

Athanassios G. Platias & Constantinos Koliopoulos, *Thucydides on Strategy*, Eurasia Publications, Athens, 2016.

Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, New York, 2004

Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge University Press, New York, 2005.

John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Powers Politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2001.

Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company, London, 1979.

Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of Ottoman Empire*, FRANK CASS & CO. LTD, London, 1966.

Resat Kasaba (ed.), *The Cambridge History of Turkey, vol. 4*, Cambridge University Press, New York, 2008.

Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999.

Sevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, New York, 2000.

Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey, vol. II*, Cambridge University Press, New York, 2002.

Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris & Co Ltd, London, 2004.

William Miller, *The Ottoman Empire 1801-1913*, Cambridge University Press, London, 1913.

Περιοδικός Τύπος

Πλοίαρχος Δημήτριος Ν. Τσαϊλές, «Στρατηγική Αξιολόγηση», Διακλαδική Επιθεώρηση ΑΔΙΣΠΟ (Μάρτιος/Σεπτέμβριος 2010).

Ταξίαρχος ε.α. Χαράλαμπος Γ. Νικολάου, «Η μάχη των συνόρων κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897», Στρατιωτική Ιστορία, τευχ. 49 (Σεπτέμβριος 2000).

Διαδίκτυο

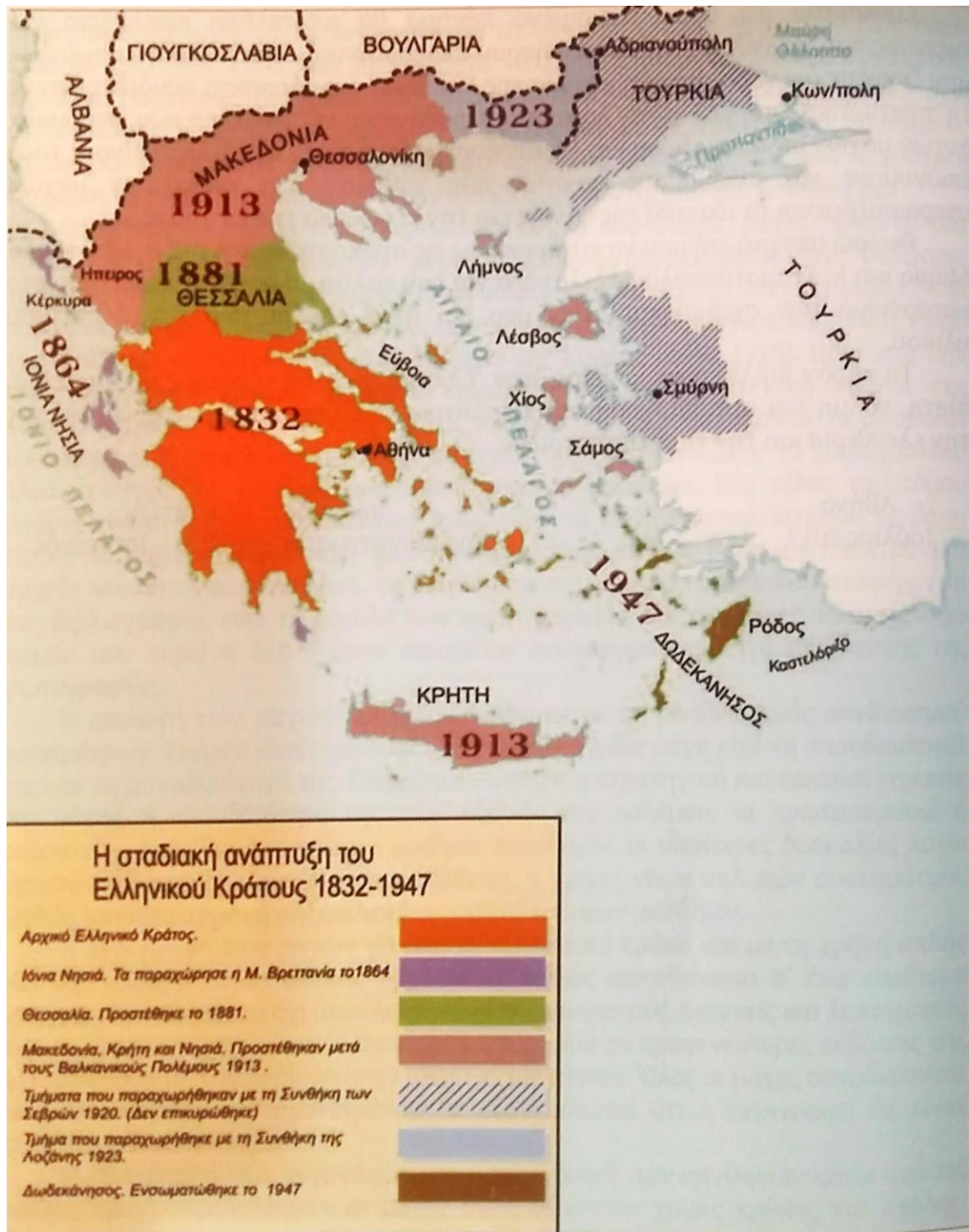
Βύρων Θεοδωρόπουλος, *Ο ρόλος της διπλωματίας στον 21^ο αιώνα*, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=255077> (28 Οκτωβρίου 2016).

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Η Πορεία της Νεοελληνικής Υψηλής Στρατηγικής*, Ε.Κ.Ο.ΜΕ, <http://www.ekome.gr/> (25 Οκτωβρίου 2016).

ΧΑΡΤΗΣ 1: Η ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ 1832-1947

(Πηγή: Οι κυριότερες μάχες του Ελληνικού Στρατού (1897-1955), ΓΕΣ/ΔΙΣ)

ΧΑΡΤΗΣ 2: Ο ΚΑΤΑΚΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

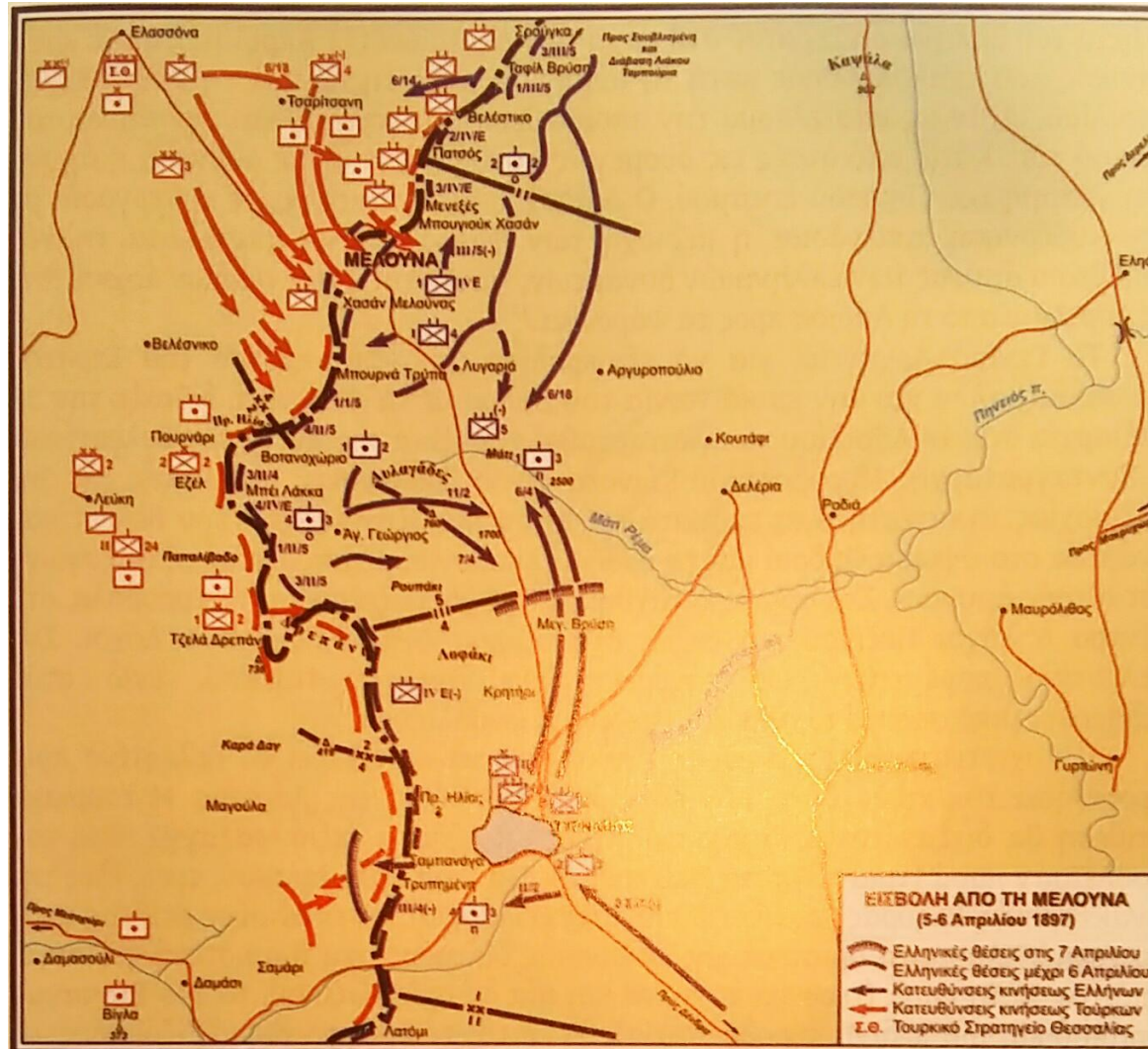
(Πηγή: Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Τόμος Β': 1600-1914)

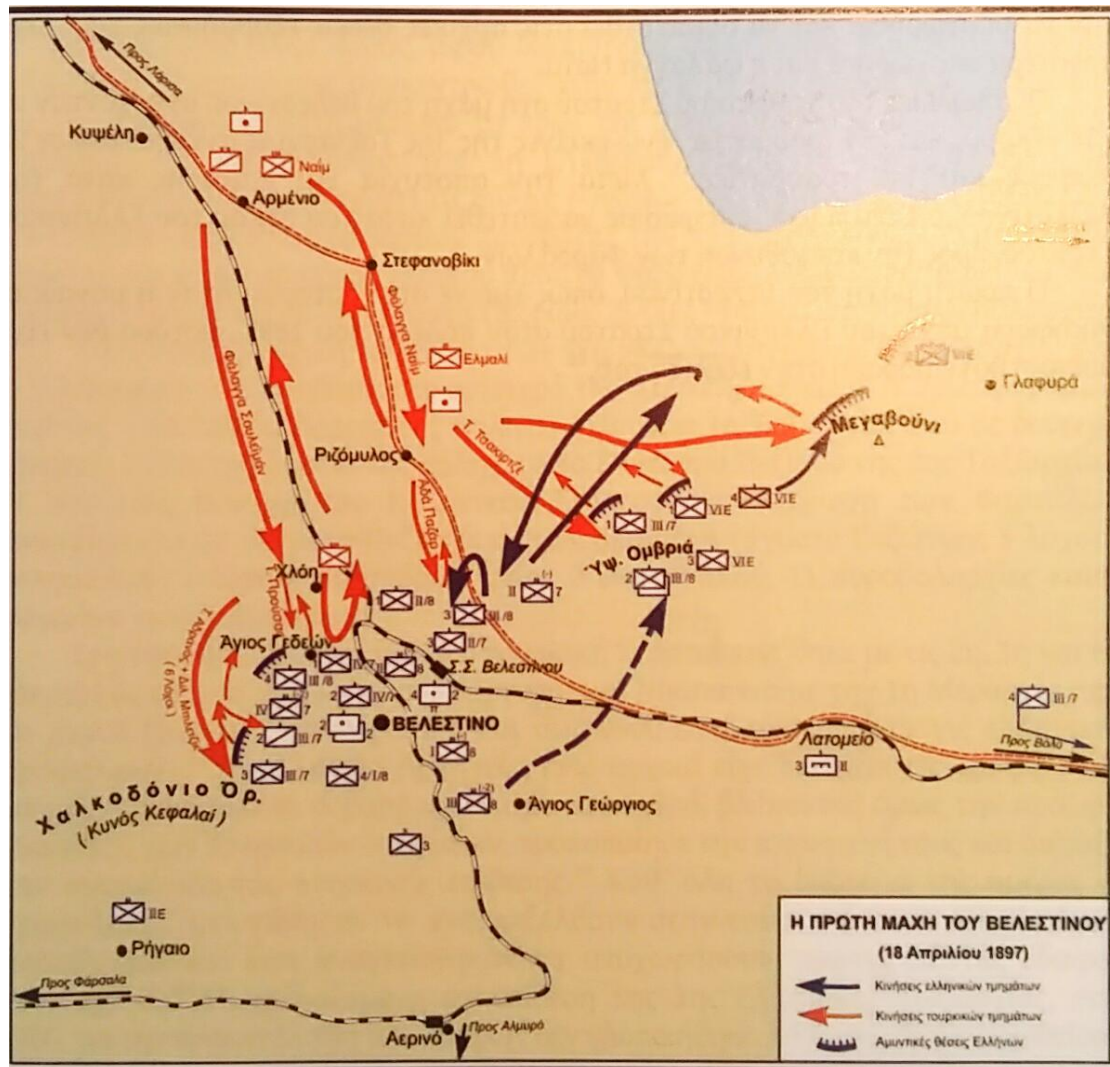
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2: Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ (6-11 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1897)

(Πηγή: Οι κυριότερες μάχες του Ελληνικού Στρατού (1897-1955), ΓΕΣ/ΔΙΣ)

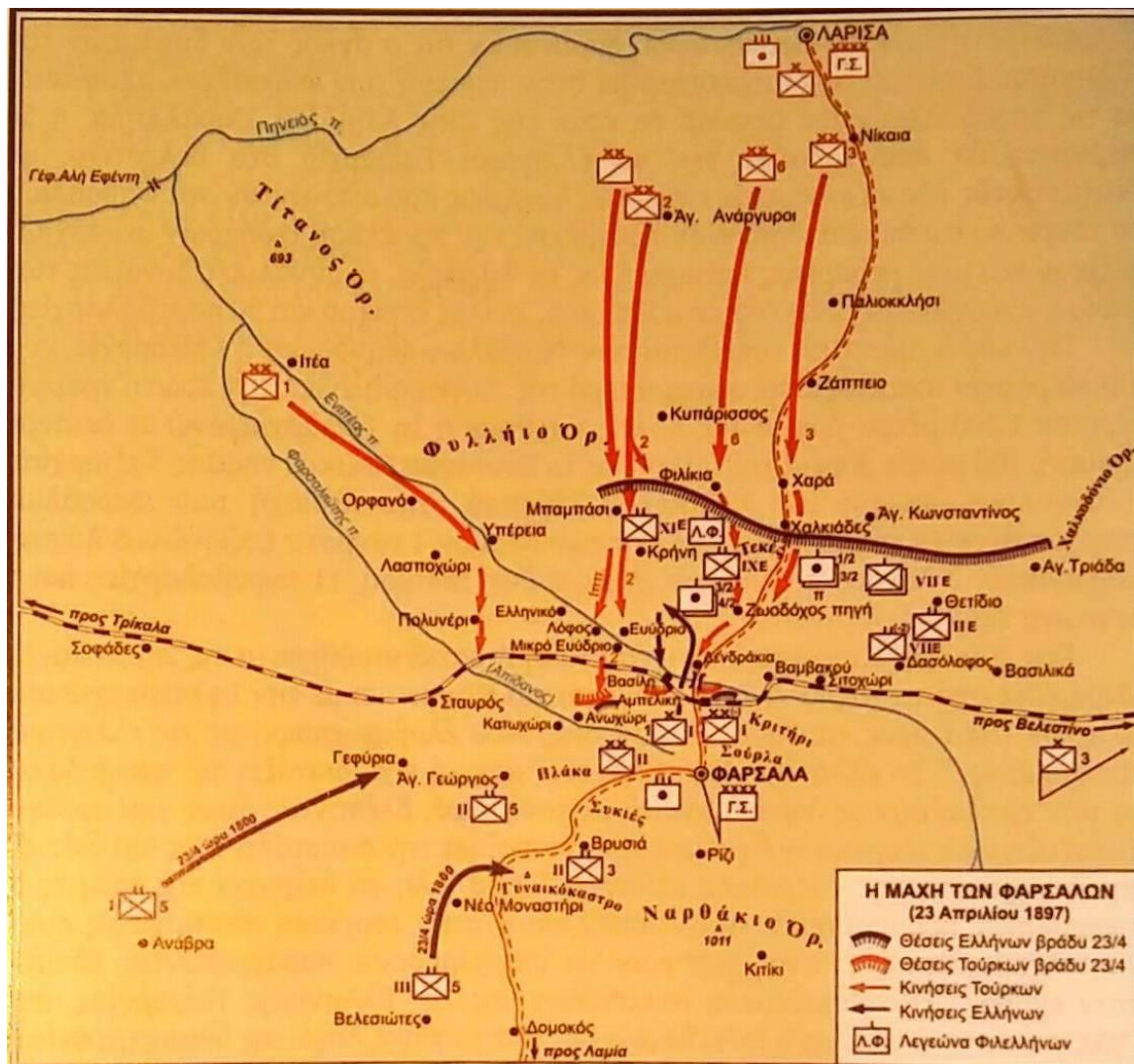
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3: Η ΠΡΩΤΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ (18 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1897)

(Πηγή: *Οι κυριότερες μάχες του Ελληνικού Στρατού (1897-1955)*, ΓΕΣ/ΔΙΣ)

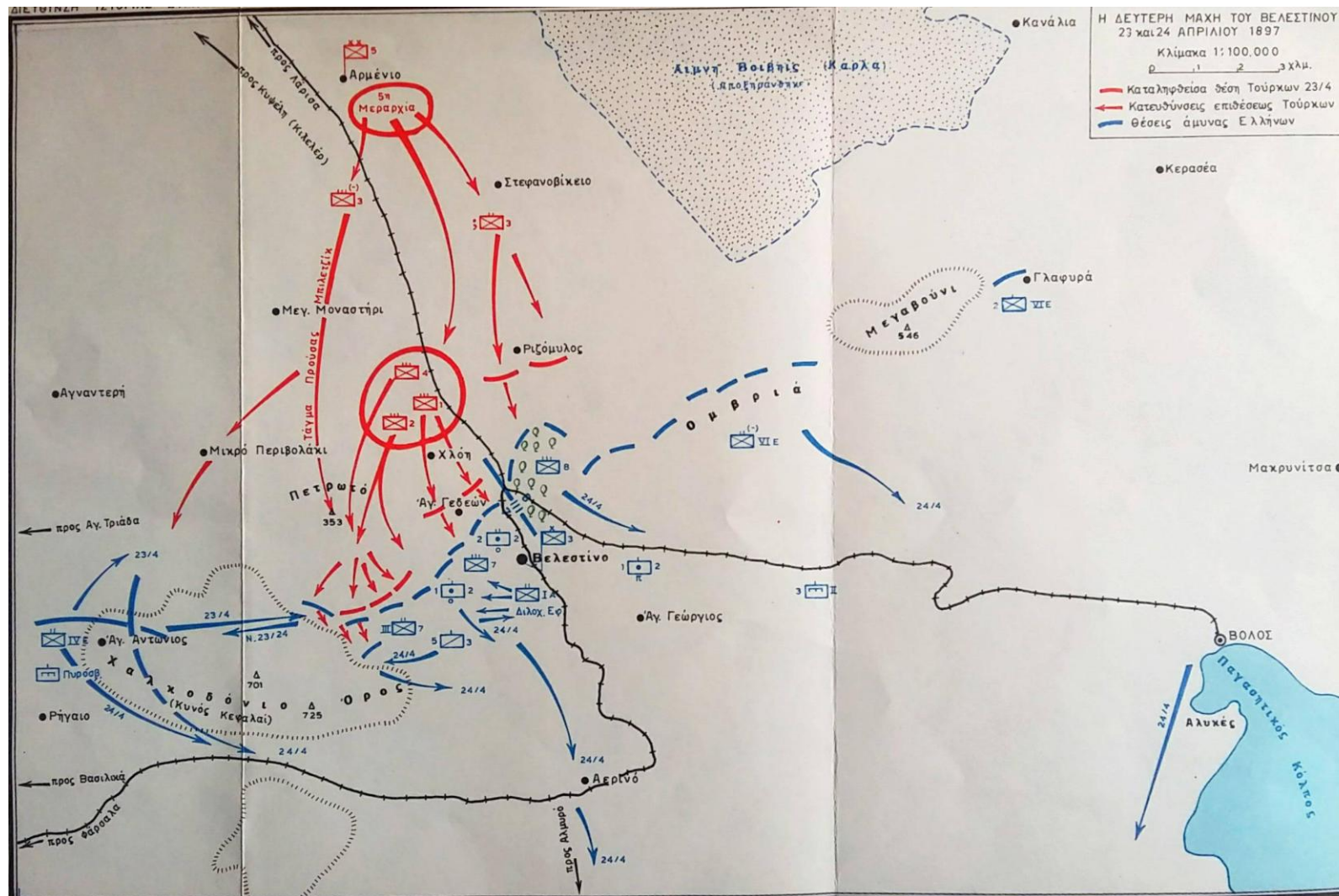
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4: Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΦΑΡΣΑΛΩΝ (18 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1897)

(Πηγή: Οι κυριότερες μάχες του Ελληνικού Στρατού (1897-1955), ΓΕΣ/ΔΙΣ)

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5: Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ (23-24 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1897)

(Πηγή: Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, ΓΕΣ/ΔΙΣ)

**ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6: Η ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΗ ΜΑΧΗ
ΤΟΥ ΔΟΜΟΚΟΥ**

(Πηγή: Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, ΓΕΣ/ΔΙΣ)

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7: ΓΡΑΜΜΗ ΑΝΑΚΩΧΗΣ ΘΕΑΤΡΟΥ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΤΗΣ 7^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1897

(Πηγή: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών)

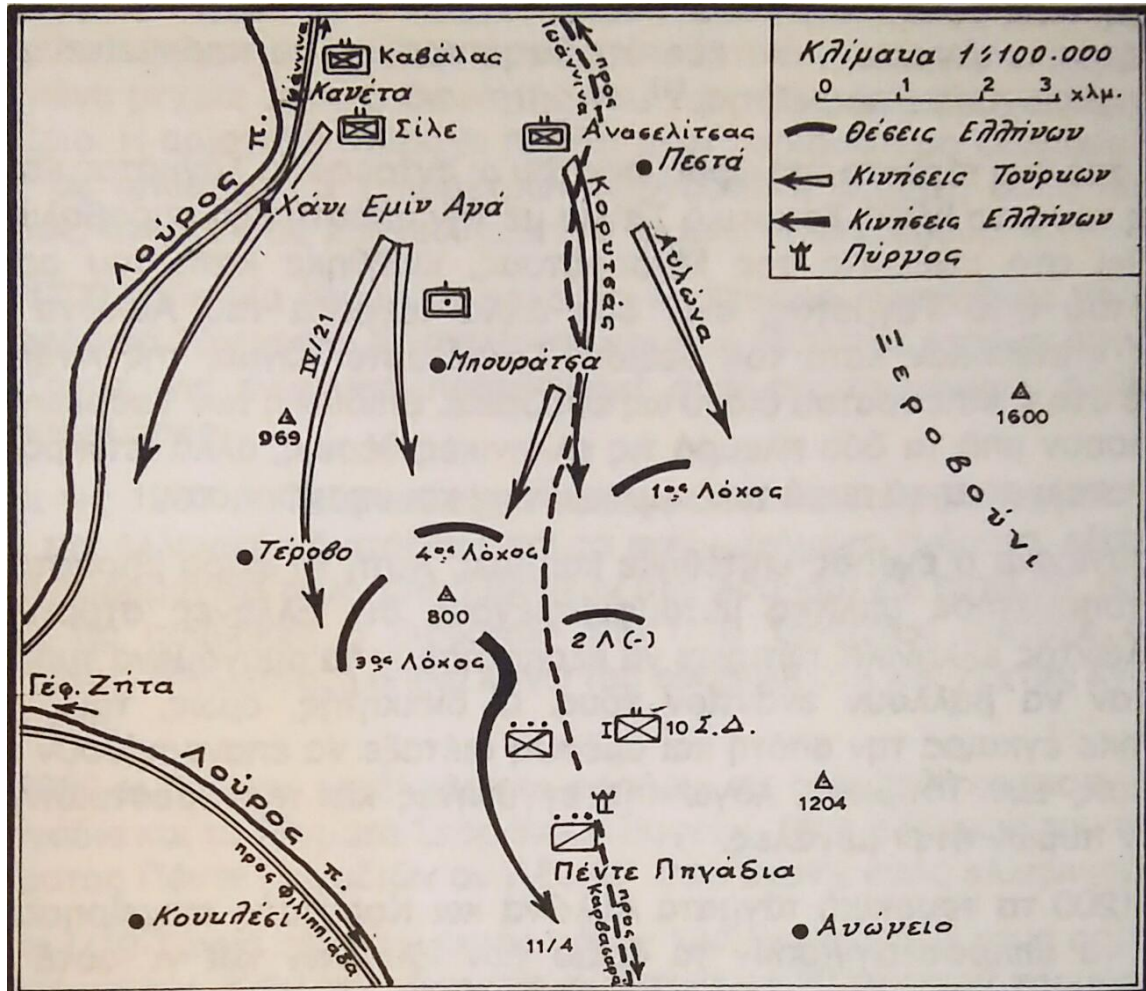
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 8: ΘΕΑΤΡΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΗΠΕΙΡΟΥ

(Πηγή: *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, ΓΕΣ/ΔΙΣ*)

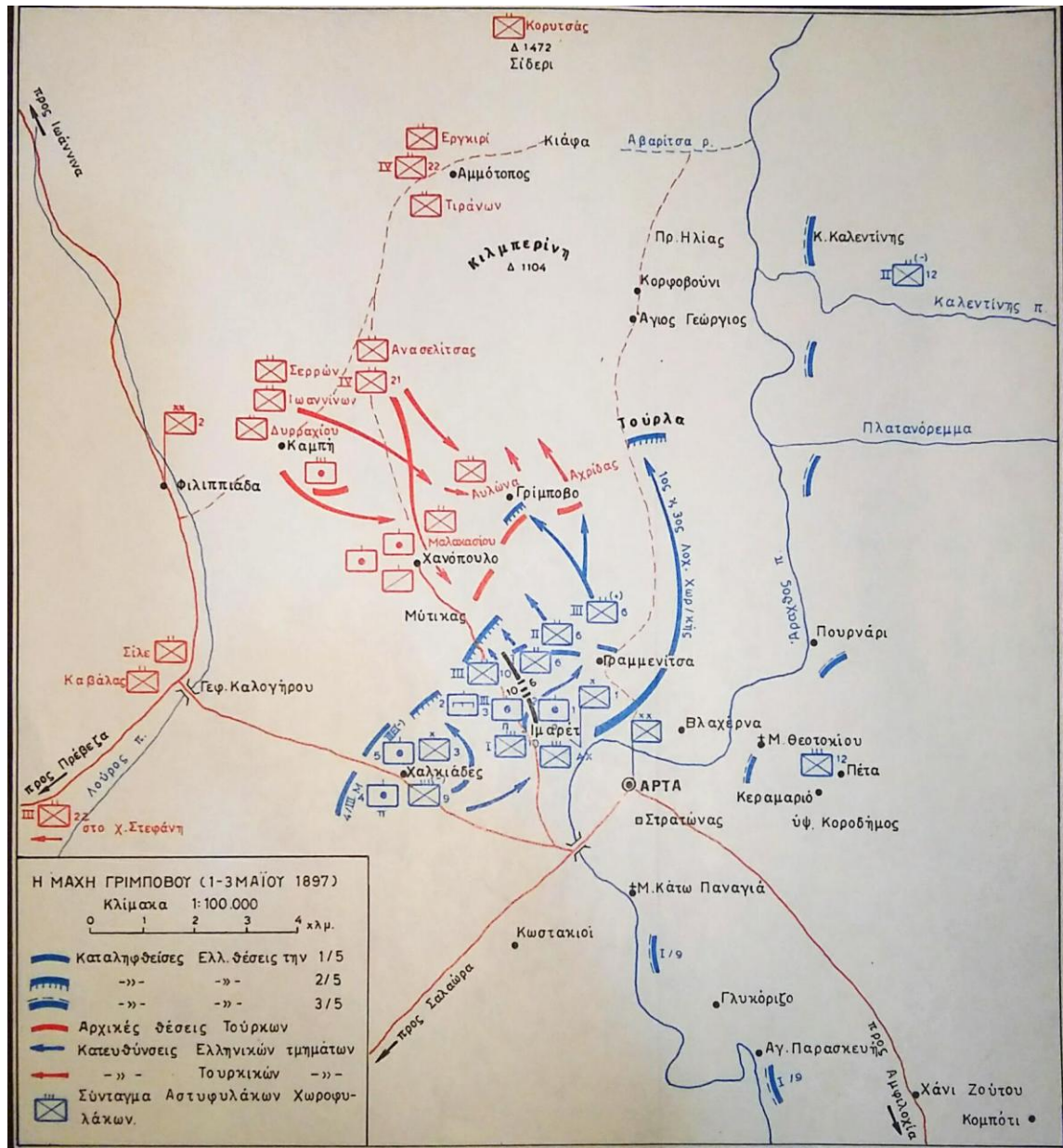
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 9: Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΩΝ (11 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1897)

(Πηγή: Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, ΓΕΣ/ΔΙΣ)

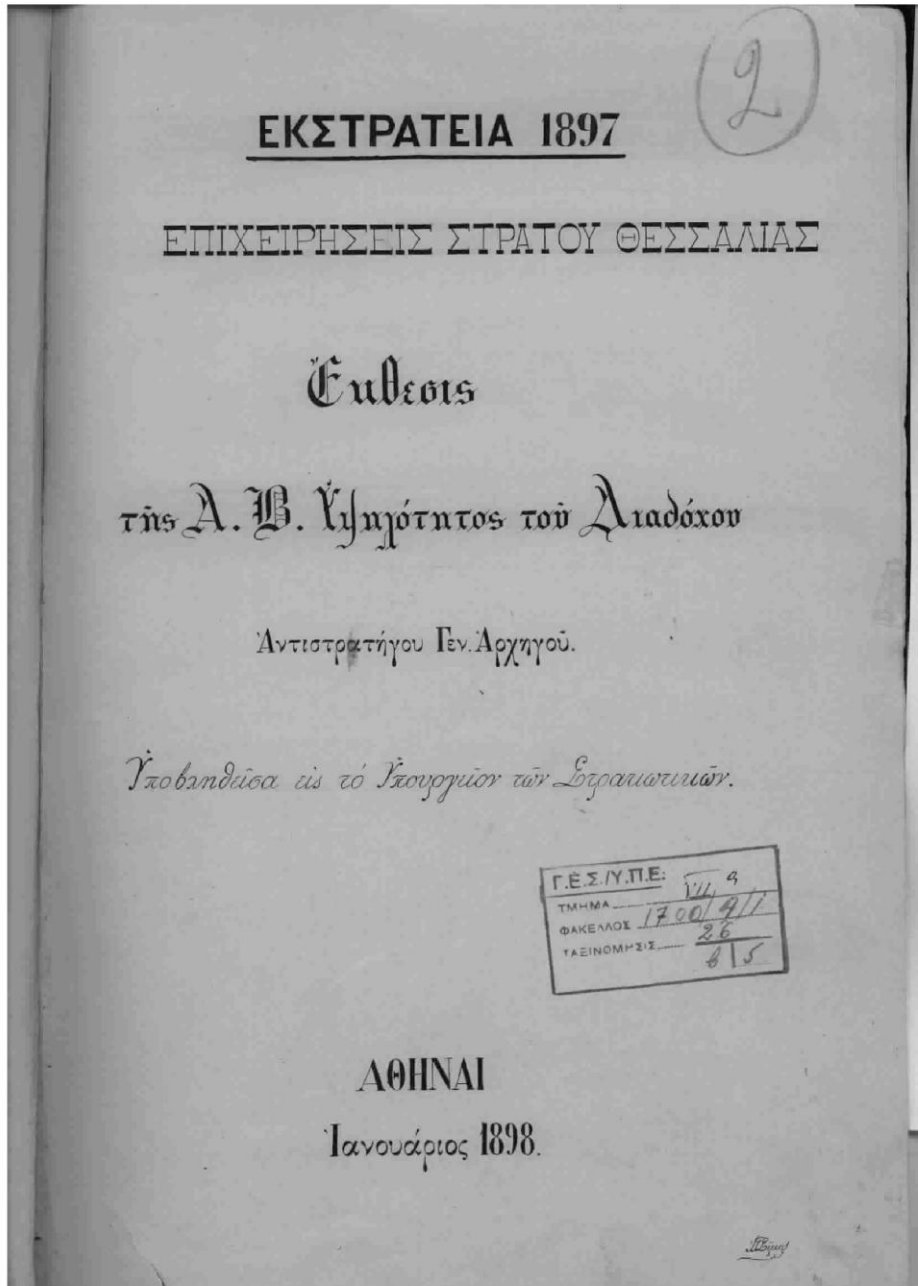

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 10: Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΓΡΙΜΠΟΒΟΥ (1-3 ΜΑΪΟΥ 1897)

(Πηγή: Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, ΓΕΣ/ΔΙΣ)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1:
«ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ Α.Β. ΥΨΗΛΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ ΕΠΙ ΤΩΝ
ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΝ
ΤΟΥ 1897 ΥΠΟΒΑΛΗΘΕΙΣΑΝ ΕΙΣ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ»
(ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΚΘΕΣΗΣ ΣΕΛ. 61-67)

ὁ βῆλος ἔνθα κῆς ἰσχυρίας κῆς θαλάσσης. Ἡ ἰσχυρία αὐτῆς ἦτο
 ὑαττωματικῆ πάθουσι ἡμῖν λάρισσα ἦτο κοχὺ πηλοῖον κῆς
 ὀροθιμῆς γραμμῆς, καὶ δὲ Ἰριμαχα κοχὺ μαυράν κῆς γραμ-
 μῆς αὐτῆς ἰσχυριόσιαν, ὁ δὲ βῆλος ἐξικυρίτω τὸ στρατοῦ ἀσ-
 φαλῆς μόνον ἐφ' ὅσον οὕτως παύησι τὴν λάρισσαν.

Handwritten mark

26. Τὴν μὲν παρατάξις τοῦ στρατεύμα-
 τος καὶ ἰδία τῶν στελεχῶν.

Τοιαύτη ἡ γινώσκῃ γραμμῆς ἦτο ἡ πρὸς πολεμὸν πα-
 ραταξὴ τοῦ κράτους καὶ ἡ παρατάξις τοῦ στρατοῦ.

Καθ' ἕνα ἔχον τὰ σμαγραφήσει αὐτὴν διὰ τὰ κατα-
 δηκτικῶσι τὰ αἶμα, αἶμα σπουδαίως, ἴσως δὲ καὶ πρῶτι-
 στας, ἐπίδρασαν ἐπὶ τῆς ὑφ' ἄσῃ τοῦ πολεμίου.

Τὰτα τὰ ἐφ' ἑκάστη μέρη αἶμα ἔκρησι τὰ ληθῶσι διὰ
 τὴν παρατάξιν τῶν στρατευμάτων ἡ ἔχουσι πρὸς τὴν ἀγ-
 ναν τῆς χύρας ὑφ' ἄσῃ καὶ ἐξικυρίωθῃσι διὰ τῆς
 προσωπικῆς καλίστα ἐκπράσῃσι. Ἀλλὰ πρὸς ἀκούσει
 οὐ ἰσφορῆς τοῦ κοχὺ ἀνωτίρας δυνάμει πολεμίου αὐτῆ
 το οὐ μόνον πλειότερος στρατός, ἀλλ' ἡ καὶ τῶ καλῶς ἔρ-
 ζανωρίτες, ἑκαρῶς ἡδυνήριος καὶ πιθαρχῶν. ὅν τοῖσι,
 παρὰ τὴν γινώσκῃ τῆς ἀγῆσι διαποίνων αὐτῶν μράρ-
 χων καὶ ταξιαρχῶν, ὁ στρατός αὐτός δι' ἦτο ἐφ' ἄσῃ, ὅχι
 μόνον τὰ ἐκπύσι ἐπίθῃσι σφοδρῶν καὶ ἀποτυμωματι-
 κῶν, ἀλλ' οὐδὲ ἀμυναν ὑποφόρον τὰ προτάξῃ πρὸς ἀνα-

νοπία τῆς πορείας τοῦ ἔθρου. Ἄνω συνεχῆς, ἄνω ἡθικῆς δυ-
νάμει καὶ διοίσει ἀσπίσως διὰ ἡδύνατο καὶ ἐπιπέσει ἐγγυ-
μοῖς μάχης καὶ ταυτὶ καὶ πορείας.

Ἐπιπέσει τὸ στρατιώματα ἢ τε ταυτὶ ἢ τε στρα-
τιωτὴ ἢ τε ἀδύνατο καὶ γίνῃ πανοικίη. Προμνήμονμα-
ματα πρὶ στρατιωτῆς ἐπιπέσει τὸ στρατιώματα ἀπὸ
διεξέχει ἀνταπόστα δὸτε ταυτὶ διοίσει μίσησ
ἀπὸ τῆς στρατιώματα πικθαροῦτα καὶ παρῆς ἡσπι-
κίη καὶ πύρον πρὶ τὴν διοίσει μάχης προάδω
πρὸς ἀδύνατο τῆς ὅποιος οἰδίσει ἡθικῆς ἡδύνατο
πρόνοια.

Ἡ πατάσασι τῆς πικθαρίας ἢ τε ἀπύκισσι. Οἰσρα-
κίη καὶ μόνον ὑπὸ σιγμαίου ἡθουσιασμοῦ καὶ τὸν πόλι-
κον ὀδὴθῆσιν, καὶ ἔχοντι ἄλλον μίσησ ταν οὐδὲσιν
καὶ γόνον ἐπιπέσει πρὸς τοὺς ἀντιπρὸς ταν, ἢ τε ἐπιπέσει
καὶ τῆς πικθαροῦτα ἢ τε ὡς αἱ πρῶτα ἀποτυχία καὶ δι-
ἀφοροι σιγμαίου ἐπιπέσει τὸν ἡθουσιασμόν. ὡς τὴν
ἀπικθαρία διὰ σιγμαίου καὶ τὸ ἀδύνατο τῆς χρισίωσιν
τῶν ἡθουσιασμοῦ καὶ τῶν ἀπικθαρίας ἀπικθαρίων ἡθου-
κίη πικθαροῦ πρὸς σιγμαίου σιγμαίου πικθαρίας, τῆς ἡθου-
κίησ τῆς καὶ τῆς σιγμαίου τῶν τῶν τῶν.

Ἡ ἐπιπέσει τῶν σιγμαίου ἀπικθαρίων διὰ τὴν ἡθου-
κίησ τῶν σιγμαίου τῶν στρατοῦ, τῆς ἡθουκίησ τῶν
σιγμαίου ἀπικθαρίας, τῆς ἀπικθαρίων τῶν στρατοῦ ἢ τε

ἔργα γίνατο τοῦ προορισμοῦ του καὶ τῆς μὴ παροχῆς ὑπὸ τοῦ
 κράτους τῶν ἀναγκασιᾶν μίσθων, οἱ μόνον τὰ ἀνώτερα σπι- αβ
 λίκην οὐδὲμας ἐπαιδύθησαν πρὸς διοικήσεων καὶ χρῆσιν με-
 γάλων μονάδων, ἢ διαφόρων μάλιστα ὅλων συνημιζή-
 των, ἀλλὰ καὶ αἰτὰ τὰ κατώτερα σπυλίκην, δι' ἔχον τὴν
 ἰσχυρίαν τὰ ἀσυνθῶσι δύναντες ἐξ ἐφαρμογῶν τῆς παιδείας,
 τῆς ἢ ἰσχυρίας ἐκπαιδείας, καὶ τῶν κανόνων αὐτῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἔμφως δωρητικῶν γνώσεων παιδείας
 δι' οὗτω ἀνώτεροι ἀξιώματιμοὶ διοικοῦντες μάλιστα με-
 γάλων μονάδων ἔχον προσκινῶν ἢ τὴν ἰδίαν τῆς ἀμύ-
 νης ὅλων τῶν σταθμῶν τῆς ἑσθῆτικῆς γραμμῆς, θεωροῦ-
 ντες πᾶν ὑπερῆχον ἰδαμῶν συνημιζῶν ἐξ ἐσπουδαίαν στρατη-
 κῆν τίθεν. Ἡ παραδοχὴ τῆς θεωρίας αὐτῆς καὶ ἡ μεταβα-
 νατισμοὶ ἐπιδύωξιν τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς ἔχον ἢ ἀποτίμη-
 μα τὴν διασπορὰν τοῦ στρατιώματος τῶν ἐπὶ μεγίστου
 κινῶν ἡμῶν δυνάμειον πρὸς τὴν ἀριζμητικὴν δύν-
 αμῆν του, καὶ τὴν μὴ συνημιζῶν αὐτῆν ἐξ μόνον τὰ ἀ-
 κηθῶν καίρια συνημιζῶν τοῦ κινήματος ὅ ἢ ὑπεράσπισιν τοῦ
 ἔχον ἀνατιθῆ.

Ἐποῦσαι, ὅτι ὑπὸ τῆς συνθήμας αὐτῆς ἦτο ἀδύνατον
 τὰ διατηρηθῶσιν ἀρμόσαι ἐξιδρῆσαι, τὰ δύναντα τοῦ αἰῶνα πα-
 ραταχμῶν στρατιώματος διήρχον πάντοτε κίνδυνον
 κινῶσιν ὅτων συνημιζῶν τῆς γραμμῆς αὐτῆς παρα-
 τῆξιν διασπᾶτο. Ὄνεῦθι οἱ ἰκανημῆμῶν ὁ φόβος τῆς

- 64 -

επιρροαγγισίως και αι πρόωροι και πολλὰς ἀμαχικῆς
ἐγκαταλίψας δίδωκεν ὑπὸ ταυταῖν ἔκθεσιν ἐξιστάμεναι.

Οἱ πλείστοι τῶν ἀξιωματικῶν ἠγνόουν τὴν χώραν ὀλίγοι δὲ τοῦτων ἐγνώριζον αὐτὴν ἐκ τῆς ἐπιπέδου τὰ σύνορα
ἐπικρυσίας των. Ἐξ τῆν ἄνοιαν ταύτων συνείχετο και ἡ
ἕμψις στρατιωτικῆς ἀξιῶν λόγον ποτήματος περίως
ποπογραφίας τῆς χώρας και ἡ ἕμψις παραχρήλων χαρ-
τῶν. Οἱ μόντοι χάριαι ἔσαν ὅ τῆς ἐροδιατικῆς γραμμῆς
τοῦ καγμ. Αἰδοαθῆ και ἡ ἕμψις κενάβρασις τοῦ Λυ-
στριανοῦ χάρτου τῆς Ἡπείρου - Διοσαχίας - Μακεδονίας
ἡμψις σφαλαμῶν και ὡς πρὸς τὴν διαμῶρφωσιν
τοῦ ἰδαφους και ὡς πρὸς τὴν χωροθεσίαν και τὴν ὀνοματοθε-
σίαν.

Ὁ χάρτης ὅσως πραγματικῶς προσέφερεν ἐπικρυσίας κατὰ τὴν
ἐπιστρατιαν ταύτων ἢ τοῦ ἰκτωροῦ κτηματοῦ τῆς Διοσαχ-
ας ἰκπονητικῆς ὑπὸ τοῦ ἀνδρα. Α. Μαυρομορδαίου και τοῦ ἀν-
δρα. Ἰσχυροῦ Ληλασίνη. Ὁ χάρτης οὗτος, ἀκριβέστατος και ὡς
καὶ ἡαχίστατος τοῦ λιπομετρίας, ἔμοχετ ἔξ τῆν ἀνάγνωσιν, ἢ
νε ὁ μόντος ὅσως ἐχρησιμοποιοῖται διὰ τὴν παράταξιν ἰδαφ-
σαλον, τὴν ὑποχώρησιν ἰδαφονοῦν και τὴν παράταξιν
ἰδαφονοῦν. ἔξ τὴν γυναικίαν δὲ ταύτων παράταξιν κρι-
τικῆς ἐπικρυσίας προσέφερε και τὸ ὑπὸ κτημα $\frac{1}{50000}$ ἕμψι-
λον τοῦ Δομοῦ τοῦ ἀνδρα. Μαυρομορδαίου.

Ἀνα τῆ ἀφίξιν και ἔξ Λαρίσσαν, τὸ ὑπουργίον τῶν.

- 65 -

Ἑτραυσιτικῶν διατάξεων καὶ συμμαχίᾳ συμβουλίων ἐν
τῶν διοικητικῶν τῶν κρητικῶν καὶ ταξιαρχικῶν ὁργανο-
μοδοσίᾳ ἂν ὁ στρατὸς θά ἦτο ὑπὸ κατάστασιν καὶ ἐπιρρη-
σῆ ἐπίθιμῶς καὶ ἀμνημονίᾳ ὑπὸ πρώτης διαταγῆς.

Ἐξ ἑνὸς, ἡ ἐπιτήρησις τῆς διαταγῆς ταύτης ὑπο ἀδύνατος,
διότι συμβούλιον, ὅπως ἐπέχει τὴν ἰσοκρίτην γνώμην, δὴ
ὑπο δυνατόν καὶ συζητηθῆ ἐν διοικητικῶν κῶδικο ἀρχιτεκ-
των καὶ μὴ ἐξυπακούων ὑπὸ τὰ στρατιώματα ἀνε-
θ' ἀνεπίκουρον καὶ μὴ πῶ σὺν ἀπείθεσας κρητικῶν καὶ ταξιαρ-
χικῶν τῶν.

Ἰσοκρίτη δὲ ἀνέγειρον ὑπὸ τὸ ὑποκείμενον ὑπὸ ἀπείθεσας
ὑπεκρίτης διαταγῆς τῶν.

Ἰσχυρῶν ἑνῶν καὶ συνθέσει τῶν κρητικῶν καὶ τα-
ξιαρχικῶν ἐπιθῶντα γεγονότα, δὴν ἐπέχεισαν πλέον καὶ ἐπι-
κρίτην τῶν περὶ τὸ πρόμικτα συμβουλίων.

Ἰσοκρίτη ὑπο ἡ κατάστασις τῶν σιγγιχικῶν. Ἐν τούτοις
ἦν ἀναγκασθῆναι, ὅτι ὁ στρατὸς καὶ περιλαμβανῆ
ἑνῶν ἀνώτερα καὶ κατώτερα σιγγιχικῶν, ὑπὸ ἀπαντα
τὰ ὅπλα, φυτόμα, φυτόμα καὶ ἐπιδικαστικὰ ἀρχικῶν
στρατιωτικῶν προφῶσις, ἀλλὰ τὸ κράτος δὴ παρέχειν
αὐτοῖς καὶ πρὸς τούτο κίσα καὶ τὴν ἐξασφαλίσεισαν τὴν
κόστωσιν αὐτῶν ἐργασίαν ἢ παρὰ ὑπὸ τῆς.

Καὶ παρ' ἀριθμῶν ὅμως καὶ σιγγιχικῶν δὴν ἦσαν ἰσαρῆ
ἑν ἑνὸν σὺνταγμα ἰδιοκρίτη ὑπο σὺνταγματάρχου, πάντα

δί καλοκά, πάντων τῶν ὅπλων, ὑπὸ ἀντισημαρχαρχαὶν
καὶ ταγματάρχων.

Κατώτεροι ἀξιωματικοὶ ἀνταρτίων, ἕκαστος λοχα-
γῶν, ἕκαστος ἀξιωματικῶν τῶν λόχων πρὸς βλάβην τῆς πε-
θαρχίας καὶ τῆς συνοχῆς τοῦ στρατεύματος.

Ἐὰν αὐτῶν ταγματα, δυνάμεις ἄς ἐπὶ τὸ πλε-
στον 1000-1500 ἀνδρῶν ἰδιομοῦντο ἢ ἀπὸ λοχαγῶν ἢ ἀπὸ ἀ-
πόστρατον ταγματάρχων ἔχοντα ἄς βουδούς ἑλίγους ἰδίους
ἀξιωματικούς.

Οἱ πρῶτοι τῶν ἀξιωματικῶν τῶν ὑποχρεοῦνται νὰ εἶδον
ἐξἑκποῦ ἢ ὑπερβία, ἢ βίαν ἀνίσωσι. Τοῦτο δὲ κατεβίβηται με-
γάλως τὴν διοίκειν τῶν στρατευμάτων.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ στρατὸς ὃν ἔχει παρασκευάσει τὸ κρά-
τος καὶ οἱ τὴν ἀρχηγίαν καὶ ἐμπιστεύθη ἵνα διεξάγῃ
τὸν πόλεμον ἢ διόσασιν. Ἐὰν πολεμικὰ γεγονότα, ἢ τὴν
ἀξίωσιν τῶν ὅπλων ἢ νῦν βάλω ἀξίως, διήκουσιν ἀποδί-
ξῃ τὴν ἀρετὴν καὶ τῆς κριτικῆς μου, ἢ δὲ τῆς γνώσεως τῆς
καταστάσεως τοῦ στρατοῦ καὶ ἢ τῆς ἐπιθέσεως τῶν πολεμι-
κῶν γεγονότων καὶ διωρητικὰ ἀματανόματα θήσουσι νὰ
παρανοηθῇ.

Ἐν ταύταις καὶ διδάγματα. αἶμα ἀρνούμεθα ἢ τὸ ἀποχῆ
τοῦτο πολεμικόν, ἢν τοιαῦτα ὥστε νὰ κίσει πάντας διὰ
ἢ ἡμεῖς αἶμα γωνία τοῦ ἔθνος ἡμεῖς βολαῶν κερζηνίσου
διὰ τὸν στρατὸν αἰτῆς, ὅπως ἡμῶν δύναιται νὰ ἀποβῇ ἵνα

67.

νός όπως η δόξα υπηρέσει και ιδιωματίζουσι.

Ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἰδίων ἡμῶν σφαλμάτων καὶ ἡ
 κριτικὴ παρρησία ἀπομελόγητος ἀπειρῶν, πικροῦσα ὅτι, δὲ μὴ ἐκ
 δόξης καὶ μήτρα κατὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ ἀπαι-
 τώματα. Ἐπίβω δὲ καὶ νοσηρῶς ὑπὸ τῆς, ὅτι ἡ εὐταξία, ἡ
 ὑπαίθριος καὶ ἡ διοικήσεις τοῦ στρατοῦ πρέπει καὶ μὴν
 ἀνεκρήσασθαι ἀπὸ πάσης εἰσαδύποσι ζήνῃ τοῦ στρατοῦ
 ἐκμίσθωσιν, ἀεικνίῃ ὑπὸς δυναμίους καὶ ἐργασθῶσιν ἡ
 κτὲ καὶ προνοπῶσιν αὐτοῦ καὶ παθιστά μὴν τὸ κέρτιον μί-
 γμα τοῦ Κράτους.

Ἐἴθε καὶ σὺν τῶν διδάγματα τοῦ πηχίμου καὶ χραιο-
 μύσων ἢ μᾶλλον καὶ ἐν τῶν τέρρας τοῦ καταδυνα-
 σθένος παρρηθόντος καὶ ἀναμίσθῃ δακρῶν καὶ ὑρωστοῦ ὅ
 στρατοῦ τοῦ κηχόντος, ὅσους δὲ ὑποστηρίξῃ καὶ δύναιται
 Πατρίδος.